

Trotsky som alternativ
av
Ernest Mandel

Till Jakob Moneta, en orubblig förkämpe för den tyska arbetarklassen och en exemplarisk internationalist, för att hedra fyrtiosju år av nära vänskap och gemensam kamp.

(Först utgiven på tyska 1992, på engelska 1995. Översättning från engelska sept -06, redigering mars -09, Göran Källqvist)

Innehållsförteckning

Kapitel 1 Trotskijs plats i nittonhundratalet.....	5
Kapitel 2 Trotskijs internationalism.....	13
I.....	13
II.....	15
III.....	18
IV.....	21
Kapitel 3 Trotskijs kamp mot den stalinistiska byråkratin.....	25
I.....	25
II.....	28
III.....	29
IV.....	32
V.....	35
VI.....	37
VII.....	40
Kapitel 4 Trotskijs alternativa ekonomiska strategi.....	42
Den historiska bakgrunden.....	42
Vänsteroppositionens ekonomiska plattform 1923.....	43
Den förenade oppositionens ekonomiska förslag 1926–27.....	46
Trotskijs kamp mot stalinfraktionens äventyrspolitik från 1929 till 1933.....	47
Trotskijs ekonomiska politik under perioden 1934–40.....	49
Kapitel 5 Klassens självorganisering och förtruppsspartiet.....	51
Faran med ett centraliserat förtruppssparti i avsaknad av klassens självorganisering.....	51
Riskerna med sjunkande massaktivitet när det saknas ett förtruppssparti.....	54
1917–19: Syntesen mellan sovjetmakt och förtrupporganisation.....	55
De ”mörka åren” 1920–21: Trotskijs ”substitutionism”.....	56
Inre partidemokrati som en bro till sovjetdemokrati.....	59
Den slutliga syntesen.....	60
Kapitel 6 Trotskij och befrielseörelserna i tredje världen.....	62
I.....	62
II.....	64
III.....	67
Kapitel 7 Trotskijs kamp mot fascismen.....	72
Vad är så speciellt med fascismen?.....	72
Fascismen och småbourgeoisien.....	73
Fascismen, småbourgeoisien och storfinansen.....	75
Storfinansen och fascismen.....	77
Fascismen och arbetarklassen.....	79
Fascism och bonapartism.....	81
Trotskijs kamp för arbetarnas enhetsfront.....	82
Arbetarnas enhetsfront och folkfronten.....	83
Kapitel 8 Trotskij som militär ledare.....	86
Gamla och nya myter.....	86
Röda arméns skapare.....	87
Inbördeskriget som klasskrig.....	88
Myten om ”arbetskraftens militarisering”.....	90
Milisen och val av officerare.....	91
Kapitel 9 Trotskij och den nationella frågan.....	93

Den nationella frågan vid det ryska kommunistpartiets tolfte kongress.....	93
Sovjetukrainas självständighet.....	94
Självbestämmande för de svarta i USA.....	95
Självbestämmande för den svarta befolkningen i Sydafrika.....	95
Den katalanska nationens rätt till självbestämmande.....	96
För en federation på Balkan.....	97
Nationalitetsfrågan inom monarkin i Österrike-Ungern.....	97
Kapitel 10 Trotskij och den judiska frågan.....	99
Kapitel 11 Trotskij som litteraturkritiker.....	106
Kapitel 12 Människan Trotskij.....	112

Kapitel 1 Trotskijs plats i nittonhundratalet

Av 1900-talets alla framstående socialister var Trotskij den som allra klarast förstod epokens utvecklingstendenser och grundläggande motsättningar, och det var också han som tydligast formulerade en lämplig befrielsestrategi för den internationella arbetarrörelsen. Hans bidrag till vårt sekels historia var i första hand politiskt, och inte – som vissa har hävdat – rent sociologiskt.¹ Det var också i allra högsta grad praktiskt och inte enbart analytiskt-teoretiskt. Han utvecklade en uppfattning om eller modell för klasskampens varierande förlopp i global skala, och drog utifrån denna de nödvändiga praktiska, strategiska, taktiska och organisatoriska slutsatserna.

Men dessa idéer hade sin grundval i en storslagen teoretisk landvinning, nämligen upptäckten av lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen, som är klart skild från den lag om ojämn utveckling som alla marxister känner till.² Utifrån en genomgripande dialektisk analys av den imperialistiska epoken, och i synnerhet dess nedgångsperiod, belyser Trotskijs teori hur alla avgörande (ekonomiska, politiska, klassmässiga, psykologiska, ideologiska och organisatoriska) delar i ett historiskt skeende uttrycks:

1. Under den imperialistiska epoken vänds det marxistiska utvecklingsschemat, dvs. att de utvecklade länderna visar de mer underutvecklade länderna en spegelbild av sin egen framtid, till sin motsats. Imperialismen förhindrar en radikal modernisering och industrialisering av de underutvecklade länderna.³

2. Detta leder även i de imperialistiska länderna till en motsägelsefull ekonomisk utveckling. De imperialistiska länderna kan växa organiskt bara i den utsträckning som det finns utrymme för expansion i kolonierna och halvkolonierna. Men när imperialismen behärskar hela världen blir den underutveckling som imperialismen befäst i kolonierna och halvkolonierna ett hinder för dess egen fortsatta tillväxt. Det leder i sin tur till allt större motsättningar mellan de imperialistiska staterna. När imperialismens utbredning har upphört, blir kampen om en uppdelning av världsmarknaden dominerande. Samtidigt tenderar systemets produktivkrafter i sin helhet att stagnera eller minska.

3. När kapitalismens ekonomiska tillväxt upphör och nedgångsperioden inleds förvärras de återkommande ekonomiska kriserna, och systemets mottaglighet för övergripande sociala och ekonomiska kriser ökar. Det som var undantag på 1800-talet blir regel på 1900-talet. Detta gäller de samhälleliga och politiska förhållandena både i de underutvecklade och de imperialistiska länderna, liksom förhållandena mellan de imperialistiska länderna och mellan de senare och tredje världen. Nittonhundratalet kommer att bli krigens och inbördeskrigens, revolutionernas och kontrarevolutionernas, århundrade.

4. Tillsammans leder alla dessa faktorer till att samhällets bakåtsträvande krafter stärks, att de borgerliga revolutionerna progressiva framsteg alltmer hotas och att det ”gamla” förkapitalistiska

¹ Exempelvis Nicolas Krassó.

² Engels antyder denna lag om en ojämn och sammansatt utveckling i sina kommentarer till den franska revolutionen, liksom Marx i sitt berömda cirkulär till Kommunisternas förbund 1850. Men Trotskijs teori om den permanenta revolutionen är helt otvetydig.

³ Det innebär inte att imperialismen är ett absolut hinder för en industrialisering eller modernisering av tredje världen. Det var den felaktiga uppfattning som förfäktades av förespråkarna av den så kallade *dependencia*-teorin på 1960-talet. Det har uppstått halvindustrialiserade länder i tredje världen. Men det är just en halvindustrialisering och inte mer. Tyskland, USA och Japan lyckades komma ikapp och överskrida Storbritanniens, Frankrikes och Belgiens industriella utvecklingsnivå. Men Brasilien, Sydkorea och Mexiko kommer inte att kunna gå förbi Tyskland, USA och Japan.

barbariet alltmer smälter samman med de ”nya” former av barbari som kapitalismens nedgång skapar. Människosläktet hotas av våldsamma katastrofer.⁴ Första världskriget var ett exempel på detta barbari. Det skulle komma fler och ännu värre exempel.

5. Genom sin nyckelposition i det ekonomiska livet, samt sin sociala och samhällspsykologiska sammansättning är den moderna löntagarklassen den enda kraft som kan sätta stopp för denna rad av samhälleliga katastrofer. På grund av sin underordnade ställning och materiella svaghet gentemot arbetsgivarna i den ekonomiska processen, kan de enskilda löntagarna bara försvara sina omedelbara dagliga intressen genom att utveckla samarbetet och solidariteten med sina arbetskamrater, och göra detta samarbete, och inte egoism och konkurrens, till drivkraften bakom sin samhällspraktik.⁵ Och just denna motivation och drivkraft är avgörande för att omorganisera samhället i sin helhet, för att leda samhället ut ur kapitalismens återvändsgränd och mot det enda möjliga positiva alternativet, nämligen socialismen.

6. Systemets ökande mottaglighet för kriser, i de imperialistiska länderna såväl som tredje världen, medför att staten kommer att bli ett verktyg för våldsamt förtryck i händerna på den härskande klassen, särskilt under perioder av svår kris. Om inte staten störtas och arbetarklassen tar makten, kommer arbetarklassen inte att kunna fullfölja sin historiska uppgift att hindra tillbakagången till barbari.⁶

7. Det främsta hindret för att ta makten i de imperialistiska länderna är den organiserade arbetarrörelsens ökande konservatism, åtföljd av en ideologisk svaghet inom arbetarklassen själv.⁷ (Trotskijs analys av arbetarbyråkratins framväxt som ett särskilt socialt skikt med egna speciella intressen, skulle senare ge denna konservatism en materialistisk förklaring.) Det skulle krävas tid och nya kamperfareheter för arbetarklassen i de industrialiserade länderna att övervinna denna ideologiska svaghet.

8. I en del mindre utvecklade länder⁸ kan arbetarklassen uppnå mycket högre klassmedvetande, enhet och militans än i de mer utvecklade länderna. Det är därför möjligt, om än inte troligt, att arbetarklassen i dessa länder kommer att kunna gripa makten innan arbetarna i väst.

9. Självaktivitet och självorganisering är de naturliga verktygen för att såväl gripa som utöva statsmakten. Sovjeter eller råd är de former för proletär makt som historien själv frambringt i de industrialiserade liksom i de mindre utvecklade länderna.⁹ Kort efter att han fängslats 1906 skrev Trotskij sin *Sovjetens historia*, i vilken han sammanfattade Petrograd-sovjetens roll:

det urbana Ryssland är en alldeles för trång bas för en sådan kamp... Den gjorde vad den kunde, men förblev likväl huvudsakligen *S:t Petersburgs* arbetardeputerades råd... Det är emellertid ingen tvekan om att *revolutionens första nya våg kommer att leda till skapandet av sovjeter över hela landet*. En allrysk sovjet, organiserad av en allrysk arbetarkongress kommer att få ledarskapet... och etablera ett revolutionärt samarbete med armén, bönderna och de lägre

⁴ Före 1914 anade både Rosa Luxemburg och Jean Jaurès samma sak, och det uttrycktes i deras pacifistiska och antimilitaristiska ståndpunkter.

⁵ Lenin, Rosa Luxemburg och Roland-Holst, och i synnerhet Gramsci och Korsch, systematiserade denna analys.

⁶ Roten till de grundläggande strategiska skillnader som finns mellan å ena sidan revolutionära socialister från Engels till Rosa Luxemburg, Trotskij och Lenin, och reformister som Bernstein, den gamle Kautsky, Hilferding med flera å den andra ligger i deras olika inställning till den borgerliga staten – senare kallad den sociala staten. Denna i grunden olika uppfattning om staten berodde på deras olika bedömning av det kapitalistiska samhällets underliggande utvecklingstendenser. Bernstein och de andra tänkte sig en långsiktig försvagning av kapitalismens motsättningar, medan Engels, Luxemburg och de revolutionära socialisterna förutsade en skärpning av dessa motsättningar och en allt större mottaglighet för kriser.

⁷ I flera av sina skrifter behandlade Trotskij dessa konservativa aspekter hos de proletära massornas medvetande. Ett bra exempel är kapitlet om februarirevolutionen i *Ryska revolutionens historia del 1*, på marxistarkiv.se.

⁸ Inte i alla underutvecklade länder och definitivt inte i de fattigaste.

⁹ Engels såg ingen motsättning mellan kommunen/rådssystemet - med sin direktdemokrati - och allmänna val på grundval av allmän rösträtt i ett flerpartisystem där folket hade verkliga möjligheter att välja. Det senare var Pariskommunens system, vilket Engels betraktade som modellen för proletariatets diktatur.

grupperna inom stadsbourgeoisien.¹⁰

Detta var exakt vad som hände 1917.

10. Men i de mindre utvecklade länderna utgör arbetarklassen bara en minoritet av befolkningen. Utan en allians med de arbetande bönderna kan inte arbetarna gripa eller behålla statsmakten. I dessa länder ska revolutionen genomföra den borgerliga eller nationellt demokratiska revolutionens uppgifter. I detta avseende stod Trotskij, liksom bolsjevikerna och mensjevikerna, för den klassiska marxismens uppfattning. Det nya i Trotskijs ståndpunkt, hans strategi för permanent revolution, var att han hävdade att dessa den borgerliga revolutionens historiska uppgifter bara kunde genomföras genom att skapa en proletär diktatur i allians med de arbetande bönderna.¹¹

11. Endast genom självaktivitet och självorganisering kan arbetarklassen gripa statsmakten. Just därför är det orealistiskt att försöka påtvinga arbetarklassen begränsningar, att den av historiskt-teoretiska orsaker ska inskränka sig till att genomföra nationellt demokratiska mål (den borgerliga revolutionens klassiska uppgifter). En politiskt framgångsrik, aktiv, självmedveten och välorganiserad arbetarklass kommer inte att låta sig kommenderas och utnyttjas av arbetsgivarna.¹² Så fort arbetarklassen har gripit statsmakten, kommer den att på ett mycket handfast sätt börja ta itu med den socialistiska revolutionens uppgifter. Utan stadier eller avbrott kommer revolutionen att kombinera genomförandet av de nationellt demokratiska uppgifterna med ett första genomförande av de socialistiska uppgifterna.¹³

12. Men samma lag om den ojämna och sammansatta utvecklingen som gjorde att den ryska arbetarklassen kunde erövra statsmakten före den tyska arbetarklassen, gjorde att de ryska arbetarna inte ensamma kunde behålla denna makt under en längre period. (Trotskij specificerade senare detta: det som inte är möjligt under dessa omständigheter är arbetarnas direkta utövning av statsmakten).

Uppbygget av socialismen är beroende av vissa materiella förutsättningar, och om man ignorerar dem sker det till priset av svåra besvikelser (idag skulle vi tillägga: allvarliga övergrepp). På denna punkt höll sig Trotskij strikt till traditionen från Marx, som i *Den tyska ideologin* skrev:

Denna "alienation" – för att nu tala så att filosoferna fortfarande förstår – kan naturligtvis bara upphävas under två *praktiska* förutsättningar. Den blir en "outhärdlig" makt, dvs en makt som man gör revolution emot, i och med att den dels gjort mänsklighetens stora massa helt "egendomslös", dels också satt denna i motsättning till den förhandenvarande världens rikedom och bildning. Bägge delar förutsätter en stor ökning av produktivkrafterna och en hög utveckling av dessa. Å andra sidan är denna utveckling av produktivkrafterna (varmed samtidigt människornas empiriska existens redan är förankrad i deras *världshistoriska* och inte i deras lokala tillvaro) också en absolut nödvändig praktisk förutsättning därigenom att utan den skulle bara *bristen* bli allmän, dvs om alla levde i *nödtorft* skulle också striden om det nödvändigaste upprepas och all gammal skit återupprättas. Vidare är denna universella utveckling av produktivkrafterna nödvändig därför att endast genom den kommer en *universell* kommunikation mellan människorna till stånd, alltså därför att fenomenet den "egendomslösa" massan samtidigt uppstår i alla länder (den allmänna konkurrensen) och gör var och en beroende av samma omvälvningar och slutligen ersätter lokala individer med *världshistoriska* och empiriskt universella. Utan detta kunde 1. kommunismen bara uppträda som en lokal

¹⁰ Leo Trotskij, *Den permanenta revolutionens epok*. Halmstad 1969, s. 46. Översättning Kenth-Åke Andersson.

¹¹ De historiska förebilderna för detta var den franska revolutionens jakobiner. De tvingades ta den politiska makten från den borgerliga ledningen just för att fullt ut genomföra den borgerliga revolutionens uppgifter.

¹² Det krävdes ett blodigt förtryck när Stalin mot det spanska proletariatets vilja försökte framtvinga sådana begränsningar i Spanien, och i synnerhet i Katalonien, under perioden mellan augusti 1936 och juli 1937.

¹³ Detta är skillnaden mellan Trotskijs teori om den permanenta revolutionen och Parvus-Helphands. Den "arbetar-regering" som Parvus tänkte sig i Ryssland skulle hålla sig helt inom den borgerligt parlamentariska regimens ramar, likt labourregeringen i Australien vid den tiden.

angelägenhet, 2. kommunikationens *makter* inte utvecklas till universella och därför outhärdliga makter utan hade förblivit ”omständigheter”, föremål för lokal övertro, och 3. den lokala kommunismen inte klara sig vid minsta utveckling av kommunikationen. Kommunismen är empiriskt möjlig bara som de härskande folkens handling ”på en gång” och samtidigt, vilket förutsätter produktivkrafternas universella utveckling och den med den sammanhängande världsomfattande kommunikationen... För övrigt förutsätter massan av *rena* arbetare – arbetskraft som kollektivt är avskuren från kapital och från varje begränsad tillfredsställelse och vars prekära situation således inte längre bara består i att varje arbetare kan mista sitt arbete som en säkrad livsinkomst – *världsmarknaden*. Proletariatet kan alltså liksom kommunism bara existera *världshistoriskt*, och dess aktion kan över huvud bara kan försiggå på det ”världshistoriska” planet. Att individerna existerar världshistoriskt innebär att deras existens är omedelbart avhängig av världshistorien.¹⁴

Idag låter detta som ett tragiskt föregripande av händelserna i Sovjetunionen och Östblocket sedan 1950-talet, om inte sedan 1930-talet. Arbetarklassens seger i det underutvecklade Ryssland kunde bara befästas om den framgångsrika revolutionen utsträcktes till åtminstone någon av världens ledande industrinationer. Isolerad i ett relativt underutvecklat land var revolutionen sårbar för den imperialistiska världsmarknadens ökade tryck, inte bara militärt utan också och framför allt ekonomiskt.¹⁵

13. Detta innebar på intet sätt att den segerrika ryska revolutionen ställdes inför dilemmat att antingen kapitulera för kapitalismen eller söka sin räddning i ett ”revolutionärt krig” – att på ett konstgjort sätt ”exportera revolutionen”.¹⁶ Tvärtom.

Med tanke på det kapitalistiska samhällets grundläggande benägenhet för kriser i världsskala var det ett realistiskt alternativ att tillfälligt konsolidera den i övergång stadda postkapitalistiska men ännu inte socialistiska ryska revolutionens framsteg, samtidigt som man politiskt stödde kommunistpartierna utanför Ryssland för att utnyttja de mer gynnsamma förhållanden som skulle finnas när arbetarna kämpade om statsmakten i flera olika länder. För att lyckas måste dessa partier bestå av mogna och självständiga medlemmar och ledare, och det måste finnas politiskt mogna arbetare som var förenade och villiga att kasta sig in i kampen om makten. Ett sådant alternativ skulle förkasta både det utopiska försöket att fullt ut bygga socialismen i ett land, och försöket att med knep, direktiv och äventyr underordna den internationella rörelsen under det ”belägrade fortets” (förmenta och kortsiktiga) statsintressen och diplomatiska manövrar. Detta alternativ förutsatte dels att den revolutionära rörelsen och arbetarpartierna i alla länder skulle genomgå en oberoende mognadsprocess, och dels att det i Sovjetunionen fördes en ekonomisk politik som gradvis skulle stärka arbetarklassens övergripande tyngd i samhället.

Denna alternativa strategi var bara ett överförande till världspolitik av Trotskijs grundläggande inställning till proletariatets självorganisering och egen befrielse (en inställning som han delade med Marx, Luxemburg och Lenin i *Stat och revolution*).

14. Under den epok som inleddes med första världskriget visade sig den reformistiska politiken av gradvisa förändringar vara en lika reaktionär utopi som försöket att fullständigt bygga socialismen i ett land.¹⁷ Under en period med återkommande svåra ekonomiska, sociala och politiska kriser tvingas det borgerliga samhället ibland att återta tidigare genomförda reformer och

¹⁴ Karl Marx, *Människans frigörelse. Ett urval ur Karl Marx skrifter*. Red. och övers. Sven-Eric Liedman. Göteborg 1995, s. 154–155.

¹⁵ Trotskijs förutsägelser i mitten av 1920-talet om världsmarknadens tryck på den sovjetiska ekonomin har fullkomligt bekräftats av händelserna sedan 1970-talet.

¹⁶ Bucharin och Georg Lukács, liksom en del mensjeviker och Otto Bauer, anklagade felaktigt Trotskij för att hysa denna åsikt.

¹⁷ För Trotskij låg naturligtvis betoningen på ordet ”fullständigt”. Under hela sitt liv tvivlade Trotskij aldrig på att det i de länder där proletariatet grep makten var av grundläggande vikt att omedelbart inleda uppbygget av socialismen.

härskas under mer förtryckande former, inklusive terroristiska diktaturer. I sådana situationer är det orealistiskt att förlita sig på stöd från liberala strömningar eller att bekämpa faran genom att lita till medelklassens liberala traditioner. Endast det enade proletariats kraftfulla ingripande med massmobiliseringar och massorganisationer kan möta detta hot. Att bromsa dessa utomparlamentariska massmobiliseringar av rädsla för att de skulle stöta bort kapitalet och driva liberalerna och småbourgeoisien in i reaktionens läger kan bara leda till att de reaktionära krafternas segrar.¹⁸ Därför kommer arbetarklassens erövrande av statsmakten periodvis att stå på dagordningen i de imperialistiska länderna, precis som i de mindre utvecklade länderna.

15. Det främsta hindret under vårt århundrade för att utveckla en lämplig strategi och taktik för arbetarklassen och massrörelserna är den substitutionistiska teorin och praktiken (praktiken kom före teorin), med andra ord att ersätta den oberoende arbetarklassen som verktyg för samhällelig förändring och omvandling med något annat: partiet, staten, regeringen, parlamentet osv. Alla dessa är användbara och ibland oundgängliga verktyg för arbetarklassens frigörelse. Men de måste underordnas den verkliga rörelsen för självbefrielse.

Alla försök att vända på denna dialektik mellan mål och medel är dömda att misslyckas, och de försvårar arbetarklassens frigörelse. Alltså måste både stalinismen och socialdemokratien förkastas. Ingen arbetarklass och ingen nation kan göras lycklig mot sin egen vilja. Om förkastandet av alla former av substitutionism innebär att befrielseprocessen tar längre tid än vad byråkraterna hade planerat är detta förvisso det mindre onda, i synnerhet i ljuset av de långsiktiga katastrofala konsekvenser som följer av en substitutionistisk praktik.

16. Att hindra arbetarklassens massorganisationer från att gå utöver de redan uppnådda målen motsvarar inte den egna klassens intressen utan snarare intressena hos dess konservativa ledare, arbetarbyråkratin. I de kapitalistiska länderna, men också och speciellt i Sovjetunionen, blev denna arbetarbyråkrati ett självständigt socialt skikt med egna intressen som är klart åtskilda från såväl arbetarklassens som borgarklassens. Den utgör ingen ny klass och kan inte reproducera sig, men under en lång historisk period kan den upprätthålla och utvidga sin makt och sina privilegier. Med andra ord kan den uppnå en viss grad av historisk autonomi. Till syvende och sist är denna autonomi resultatet av arbetarklassens relativa passivitet och frånvaron av en internationell revolution.

17. För att komma ur denna historiska återvändsgränd, där varken den internationella arbetarklassen eller det internationella kapitalet kan lösa civilisationens kris, räcker det inte med nya omfattande masstrider, som hur som helst är oundvikliga. Att erövra den politiska makten och bygga socialismen är uppgifter som bara kan genomföras medvetet. Ett genombrott i riktning mot socialismen kommer att ske först när dessa periodiskt återkommande masstrider sammanfaller med förekomsten av politiskt mogna och prövade arbetarmilitanter och arbetarpartier och en hög grad av medvetenhet inom breda arbetarskikt. Nittonhundratalets marxism kan bara bli framgångsrik om den inte bortser från den subjektiva historiska faktorn, dvs att den förkastar både den mekaniska fatalismen och den primitiva voluntarismen.

Trotsky var fullt medveten om det världshistoriska problem som låg bakom det samhällspolitiska dödläget. I sin rapport om Kommunistiska internationals tredje kongress till Kommunistiska ungdomsinternationals andra kongress 1921, klargjorde han detta:

Borgarklassen och arbetarklassen befinner sig alltså på sådan mark som gör vår seger oundviklig – givetvis inte i astronomisk mening, inte oundvikligt som solens upp- eller nedgång, men oundviklig i historisk mening, i den betydelsen att om vi inte segrar så är hela samhället och hela den mänskliga kulturen dömd. Historien lär oss detta. Det var på detta sätt den gamla romerska kulturen gick under. Slavägarna kunde inte längre leda utvecklingen

¹⁸ Denna anklagelse riktade konsekventa reformister, i synnerhet Bernstein, mot Marx inställning under revolutionen 1848.

framåt. De förvandlades till en absolut parasitär och sönderfallande klass. Det fanns ingen annan klass som kunde ersätta den och den gamla civilisationen gick under... det är inte uteslutet att borgarklassen, med hjälp av sin statsapparat och hela sin samlade erfarenhet, kan fortsätta att bekämpa revolutionen tills den har tömt den moderna civilisationen på varje uns av vitalitet, tills den har försatt den moderna mänskligheten i ett tillstånd av sammanbrott och förfall för lång tid framåt. Med det föregående vill jag bara säga att det störtande av borgarklassen som arbetarklassen står inför inte är en mekanisk uppgift. För att kunna fullfölja denna uppgift krävs det: revolutionär energi, politiskt skarpsinne, erfarenhet, framsynthet, beslutsamhet, passion, och samtidigt ett kallt huvud.¹⁹

Trotskijs övergripande bedömning av seklets viktigaste utvecklingstendenser som vi just har sammanfattat, utvecklades under åren 1903 till 1923 och fullbordades under perioden 1930–33. Under denna period var han också politiskt aktiv, och han försökte i praktiken genomföra de politiska slutsatser som härleddes ur denna övergripande världsuppfattning, först under den ryska revolutionen 1905, när han var ledare för Petrograd-sovjeten, 1917 som ledare för Petrograd-sovjeten och organisatör av oktoberrevolutionen, under perioden 1918–20 som Röda arméns skapare, vilken han sedan ledde till seger i inbördeskriget, 1923/24 som initiativtagare till Vänsteroppositionen mot sovjetbyråkratin och dess representant i det ryska kommunistpartiet och den kommunistiska internationalen, den stalinistiska fraktionen, i kampen för de tyska arbetarnas enhetsfront i kampen mot fascismen under åren 1930-33 och i sina ansträngningar att främja ett nytt uppsving för den internationella revolutionen under åren 1934-37. Hans betydelse för nittonhundratalets historia kan därför inte begränsas till hans roll under den ryska revolutionen mellan 1917 och 1920.

Om vi betraktar hans teoretiska och praktiska insatser i ljuset av händelseutvecklingen under detta sekel, måste vi också peka på några betydande teoretiska och praktiska missbedömningar. Viktigast av dessa var att han inte släppte den teori som härstammade mer från Zinovjev, den unge Bucharin och från Rosa Luxemburg än från Lenin, och enligt vilken produktivkrafternas tillväxt var omöjlig under imperialismen. Även om denna tes i stora drag var giltig för perioden 1914-45, så visade den långa uppgången efter kriget och fram till slutet av 1960- eller början av 1970-talet att teorin definitivt var felaktig .

Denna missbedömning från Trotskijs sida framstår som än mer anmärkningsvärd när vi inser att han redan 1921 förutspådde ett alternativt scenario. I sin rapport till Kommunistiska Internationalens tredje kongress om den världsekonomiska situationen, beskrev han möjligheten av ett nytt kapitalistiskt uppsving på följande sätt:

Här nalkas vi frågan om social jämvikt... Om vi för ett ögonblick antar att arbetarklassen inte lyckas resa sig i revolutionär kamp, utan ger borgarklassen möjlighet att avgöra världens öde under många år framåt, låt oss säga två eller tre decennier, då kommer förvisso någon form av ny jämvikt att uppstå. Europa kommer att slungas bakåt med våldsamt kraft. Miljontals europeiska arbetare kommer att dö av arbetslöshet och undernäring. USA kommer att tvingas omorientera sig mot världsmarknaden, ställa om sin industriproduktion och under en avsevärd period drabbas av bakslag. Senare, när det efter femton, tjugo eller tjugofem års vända på detta sätt har upprättats en ny arbetsdelning i världsskala, kan möjligen en ny epok av kapitalistiskt uppsving uppträda.²⁰

Tjugofem-trettio år efter 1921 inleddes efterkrigstidens uppgång. Trotskijs förutsägelse var kusligt korrekt.

Nära knuten till denna missbedömning fanns ytterligare en. Under perioden just innan andra

¹⁹ I Leo Trotskij, *The First Five Years of the Communist International. I.* Översättning John G. Wright. New York 1972, s. 299.

²⁰ *Ibid.*, s. 211.

världskriget trodde Trotskij att ett nytt avgörande prov av världshistorisk betydelse på mycket kort tid skulle avgöra Sovjetunionens, ja rent av den internationella arbetarklassens öde. I artikeln ”Sovjetunionen i krig” (september 1939) skrev Trotskij:

Om detta krig framkallar en proletär revolution, vilket vi bestämt tror, måste den oundvikligen leda till störtandet av byråkratin i SSSR och till pånyttfödelsen av sovjetdemokratien på en vida högre ekonomisk och kulturell nivå än 1918. I så fall blir frågan om huruvida den stalinistiska byråkratin var en ”klass” eller en svulst på arbetarstaten automatiskt löst. Det kommer att stå klart för var individ att sovjetbyråkratin under världsrevolutionens utveckling bara var ett *tillfälligt* återfall.

Om det emellertid medges att det nuvarande kriget inte kommer att framkalla revolution utan ett förtvinande proletariat, så återstår ett annat alternativ: monopolkapitalismens fortsatta nedgång, dess fortsatta sammanväxt med staten och ersättandet av demokratien, där den ännu finns kvar, med en totalitär regim... Detta skulle, enligt alla tecken, vara ett förfallets regim, signalen till civilisationens förmörkelse... Det historiska alternativet är, om man löper linan ut, följande: antingen är stalinregimen ett motbjudande steg tillbaka i det borgerliga samhällets omvandling till ett socialistiskt, eller så är stalinregimen det första stadiet i ett nytt utsugarsamhälle. Om den andra prognosen visar sig vara riktig, kommer naturligtvis byråkratin att bli en ny utsugande klass. Hur betryckande det andra alternativet än må vara, om världsproletariatet faktiskt skulle visa sig oförmöget att fullfölja den mission som pålagts det under tidens lopp, så skulle inget annat återstå än att erkänna att det socialistiska programmet, som baserats på det kapitalistiska samhällets inre motsättningar, slutade som en utopi.²¹

Denna bedömning härleddes logiskt ur antagandet att det var otänkbart med en ny tillväxt för produktivkrafterna, och att således förutsättningarna för ett framgångsrikt genombrott mot socialismen var blockerade.

Sex månader senare, i sitt *Manifest från Fjärde internationalens konferens*, hans verkliga politiska testamente, korrigerade Trotskij sin bedömning av de aktuella tidsperspektiven:

Men det är inte fråga om ett enstaka uppror. Det är fråga om en hel revolutionär epok... Det är nödvändigt att förbereda sig för långa år, ja t.o.m decennier, av krig, uppror, korta intervaller av vapenstillstånd, nya krig och nya uppror... Frågan om tempo och tidsintervall är av enorm vikt; men den ändrar varken det allmänna historiska perspektivet eller inriktningen av vår politik. Slutsatsen blir enkel: det är nödvändigt att fortsätta arbetet med att utbilda och organisera det proletära avantgardet med en tiofaldig energi.²²

När det väl står klart att det är ett felaktigt antagande att produktivkrafterna inte kan tillväxa under imperialismen, blir det på samma gång uppenbart att de materiella och mänskliga förutsättningarna för socialismen under vår epok inte är på nedgång, tvärtom. I synnerhet de mänskliga produktivkrafterna – antalet lönarbetare, deras yrkeskunnighet och kulturella nivå – växer mycket snabbt. Socialismen, världsrevolutionen, är fortfarande en reell möjlighet.

Slutligen var det först 1917 som Trotskij lyckades smälta samman sitt förkastande av substitutionismen med att klart inse att man behövde organisera en proletär förtrupp för att garantera framgång för de strider som uppstår under de periodiskt återkommande revolutionära kriserna. Under perioden 1907 till 1916 försvarade han illusionen att det skulle räcka med det revolutionära proletariats massiva tryck för att tvinga den socialistiska arbetarrörelsens olika delar att gå till gemensam aktion. Det var vad som faktiskt hände under den ryska revolutionen 1905. Men allra senast från 1916 var det i Tyskland, Österrike och Ryssland, och till och med tidigare i Italien och på andra ställen, uppenbart att detta halvt spontanistiska, halvt försonliga antagande inte

²¹ Leo Trotskij, *Till marxismens försvar*, s 20, på marxistarkiv.se.

²² Leo Trotskij, *Den permanenta revolutionens epok*. Halmstad 1969, s. 235. Översättning Kenth-Åke Andersson.

hade någon grund i verkligheten.²³

Men även om vi tar hänsyn till dessa missbedömningar, så har Trotskijs teoretiska och politiska insatser inget motstycke under detta sekel. Han kommer att gå till historien som den socialistiska rörelsens viktigaste strateg. Och när nu stalinismens och socialdemokratins uppenbara bankrutt än en gång ställer debatten om socialismen på dagordningen, kommer arvet från Trotskij att få ännu större betydelse som det främsta historiska alternativet till dessa två strömningar inom den moderna arbetarrörelsen.

²³ Liksom alla stora socialister på 1900-talet saknade Trotskij också en tillräcklig förståelse för de ekologiska frågorna.

Kapitel 2 Trotskijs internationalism

I

Trotskijs internationalism och dess utveckling i teorin om den permanenta revolutionen var resultatet av att han såg imperialismen som ett både politiskt och ekonomiskt system. Till skillnad från Rudolf Hilferding, Rosa Luxemburg, Bucharin och Lenin, utvecklade inte Trotskij en uttömmande teori om imperialismen (monopolkapitalism, finanskapital). Men här och var i hans många skrifter hittar vi en ganska exakt insikt om det speciella med den nya kapitalistiska epok som inleddes under 1800-talets sista decennium, en insikt som bekräftats av historien. Han insåg de avgörande skillnaderna mellan denna nya epok och den liberala kapitalismen (*laissez-faire*).

I centrum för sin förståelse av imperialismens ekonomi ställde han (helt rätt) mer än de andra den grundläggande motsättningen mellan nationalstaten och produktivkrafternas utveckling (en ökande internationalisering). Han menade att övergången från en övervägande progressiv till en övervägande bakåtsträvande tendens i det kapitalistiska produktionssättet uttryckte det faktum att inte bara det privata tillägnandet (vinstmotivet) utan också nationalstatens fortsatta existens alltmer hotade produktivkrafternas fortsatta utveckling. Följaktligen blev världsmarknaden en viktig om inte avgörande del av analysen av imperialismen. Detta var en insikt han delade med Rosa Luxemburg, även om hans utgångspunkt och analysmetod skilde sig från hennes.

I Hilferdings och Bucharins analyser av imperialismens ekonomi dominerade fortfarande det nationella perspektivet. Bucharins bidrag till den marxistiska ekonomiska analysen kulminerade i hans uppfattning om de statsmonopolistiska trusterna, ur vilken han senare ytligt härledde teorin om ”statlig monopolkapitalism”. Lenin var försiktigare i denna fråga och betonade mer betydelsen av de internationella koncerner och karteller som var oberoende av statligt nationella regleringar. Men påverkad av den tyska ekonomins erfarenheter under första världskriget tenderade han efter 1916 att överdriva hur realistiska och långsiktigt livskraftiga dessa regleringar var.

Eftersom Trotskij redan från slutet av 1890-talet insåg att världsmarknaden var avgörande för den kapitalistiska ekonomins utveckling, hade han en mycket klarare förståelse för å ena sidan samspelet mellan världshandeln (värdelagens inverkan på världsmarknaden), och å den andra de statliga regleringarna av ekonomin inom nationella ramar. När dessa två faktorer kommer på kollisionkurs, vilket de uppenbarligen gjorde efter 1914, och återigen 1929, då bryter världsmarknaden samman, världshandeln minskar, samtliga aktörers investeringar och profitkvoter faller, den ekonomiska krisen fördjupas och hela utvecklingen leder till en gigantisk explosion, med andra ord till världskrig, nationella revolutioner och kontrarevolutioner. De statsmonopolistiska trusterna är inte starka nog att under en längre period stå emot världsmarknadens tryck. Vissa imperialistiska makters försök att uppnå världsherravälde är inget annat än ett försök att övervinna denna motsättning inom kapitalismens ramar.²⁴

Produktivkrafterna blev med tiden mer internationella än vad Trotskij hade tänkt sig. De

²⁴ Kännetecknande för denna imperialistiska huggsexa är att det herravälde som uppnås ingalunda leder till en utjämning av den imperialistiska nationens och de andra inblandade ländernas utvecklingsnivåer och levnadsstandard. Tvärtom leder den till stagnation, eller till och med en ökad klyfta mellan deras respektive utveckling och välfärd. Detta var redan tidigt uppenbart i de brittiska och japanska kolonialmakterna, och var hela tiden påtagligt i relationerna mellan USA och länderna i Sydamerika. Det världsimperium som nazityskland siktade på grundades redan från början på att hela länder bokstavligen skulle förvandlas till utfattiga slavar.

statsmonopolistiska trusterna ersattes inte så mycket av internationella karteller som av multinationella (transnationella) koncerner, vars produktionsresurser och i mindre grad egendom inte längre är knutna till några särskilda ursprungsländer och står utanför till och med de allra mäktigaste imperialistiska ländernas kontroll. Detta är det främsta kännetecknet hos det skede i imperialismen som vi har kallat senkapitalismen.

Världelagens inverkan bestäms till syvende och sist av skillnader i arbetarklassens genomsnittliga produktivitet, eller mer exakt av avvikelser (uppåt och neråt) från detta genomsnitt. På lång sikt kan ingen imperialistisk makt behålla sin ställning på världsmarknaden, och sin andel av det kapital som ackumuleras i världsskala, om en konkurrerande makt har högre produktivitet i flera viktiga industrier. Händelseutvecklingen har visat att förutsägelsen att "rentier-imperialismen" skulle erövra herraväldet var felaktig, först i England och Frankrike, och på senare år även i USA.

Världsmarknadens avgörande roll för 1900-talets ekonomiska utveckling innebär på lång sikt också att de postkapitalistiska ekonomierna (oavsett om man beskriver dem som socialistiska eller övergångsekonomier) bara kan anses vara överlägsna om de uppnår en högre produktivitet än de ledande imperialistiska ekonomierna. I denna fråga var Lenin och Trotskij överens. Och just därför är varje förhoppning att kunna bygga färdigt socialismen i ett enda land (eller en grupp av länder) redan från början en fullkomlig utopi. Varken Ryssland eller det "socialistiska lägret" kunde uppnå en högre produktivitet än världens ledande industrinationer, vilka dessutom kunde utnyttja världsmarknadens arbetsdelning till sin egen fördel (och mot tredje världens intressen).

Den permanenta revolutionens teori och strategi hade alltså en solid ekonomisk grundval. Världsmarknaden styrs av produktivkrafternas internationalisering och en ökande internationell koncentration och centralisering av kapitalet, och skapade inte bara olika produktivitet i de olika imperialistiska staterna. Den skapade också enorma skillnader i produktivitet mellan dessa imperialistiska länder i sin helhet och kolonierna och halvkolonierna. Med andra ord gjorde den att utvecklingen bromsades på en mycket låg nivå och i stor skala i tredje världen.

Trotskij var övertygad om att folken i dessa länder skulle revoltera mot den påtvingade fattigdomen. Redan från början betonade han att den ryska revolutionen 1905 inte bara skulle få en genklang i väst (exempelvis i rörelsen för rösträtt i Österrike) utan också i öst (den persiska och sedan den kinesiska revolutionen, förrevolutionär oro i Turkiet). I ett föga känt brev från 1919 till det ryska kommunistpartiets centralkommitté förutsade han att vägen från Moskva till London och Paris skulle gå via storstäderna i Afghanistan, Punjab och Bengalen.²⁵

En av imperialismens största motsättningar och ett av detta århundrades främsta drag är den antikoloniala revolutionens och befrielseörelsernas dynamik i tredje världen. Den var en del av Trotskij's uppfattning av imperialismen och gav hans internationalism en fast materialistisk grund. För Trotskij var världsrevolutionen både en befrielse av tredje världens massor – som sögs ut av imperialismen och dessutom av sina egna härskande klasser – och en frigörelse av lönearbetarna i de imperialistiska länderna. Från 1932-33 lade han till befrielsen av de utsugna och förtryckta lönearbetarna i Sovjetunionen.

Hans uppfattning att världsmarknaden innebar en ökande koncentration och centralisering av kapitalet ledde till hans uppfattning om klasskampens växande internationalisering. Det handlade inte bara om att betona att lönearbetarna hade gemensamma intressen i alla länder. Det handlade om att kapitalets internationella aktioner måste mötas med arbetarklassens internationella kamp. Bara så kunde man garantera att arbetarklassens kamp mot det internationella kapitalet inte splittrades av "nationella" intressen, försvagades och förlamades.

²⁵ *The Trotsky Papers*. Ed. Jan M Meijer, Haag 1964, s 625.

II

Trotskijs uppfattning om imperialismen grundas i en förståelse av den imperialistiska (monopolkapitalistiska) epokens allt hårdare ekonomiska, sociala, mellanstatliga och politiskt-ideologiska motsättningar och konflikter, som oundvikligt leder till att förhållandet mellan borgarklassen och staten förändras.

Under epoken för den fria konkurrensens kapitalism var storkapitalet i allmänhet för en svag stat. Det innebar ingalunda att man ifrågasatte att det behövdes ett ytterst hårt förtryck i kolonierna och de imperialistiska länderna när klasstriderna hårdnade. Vad storkapitalet protesterade mot var vad de ansåg vara icke-produktiva och onödigt slösaktiga statsutgifter, att använda resurser som därigenom inte var tillgängliga för ackumulation och valorisering.²⁶

Imperialismens tidsålder däremot kännetecknas inte av brist på kapital utan istället av ett relativt överskott på kapital. De militära utgifterna fyller nu en användbar och allt viktigare roll som ”ersättningsmarknad”. (Denna analys var Rosa Luxemburgs viktigaste bidrag till den marxistiska teorin.) Den imperialistiska epoken kännetecknas av vapenproduktion och kapprustning. Det är en period av utbredd militarism och ideologier som rättfärdigar och glorifierar militarismen. Det är ”den starka statens” epok.

Men kapprustning och militarism är inga mål i sig. De har en bestämd samhällspolitisk funktion. Den ”starka staten” är ett verktyg som de imperialistiska makterna försöker utnyttja för att befästa och utvidga sina respektive andelar av världsmarknaden. Till syvende och sist är den ett verktyg för att med våld lösa konflikter mellan imperialistiska stater. Den gör det möjligt för dem att erövra och behålla kolonier. Den möjliggör en uppdelning av världen i å ena sidan imperialistiska länder och å den andra kolonier och halvkolonier. Den gör det möjligt för monopolkapitalet att under perioder av allt radikalare klassmotsättningar använda brutalt våld för att knäcka den organiserade arbetarrörelsens styrka. Denna politiska syn på imperialismen står inte i motsättning till en förståelse av statens smygande kris, det vill säga att de statliga monopoltrusterna tenderar att försvagas.

Imperialismen/monopolkapitalismen har en ökad mottaglighet för kriser, och monopolkapitalet tvingas försöka lösa dessa kriser med hjälp av kontrarevolutioner och krig. Detta är ett universellt fenomen, men det yttrar sig under en given period först och främst i de imperialistiska stater som missgynnas av den aktuella uppdelningen av världen – vid den aktuella tidpunkten Tyskland, Japan och Italien. Senare skulle det visa sig i USA och de svagare imperialistiska länderna Storbritannien och Frankrike.

Att på detta sätt betrakta imperialismen som ett politiskt fenomen leder med nödvändighet fram till en internationalism som är revolutionär. Den är inte revolutionär genom att lägga tyngdpunkten på att använda våld, utan därför att den betonar att monopolkapitalets förtryckande statsapparat måste besegras. I praktiken har detta varit kärnfrågan under 1900-talets samtliga revolutioner i de imperialistiska länderna och i tredje världen och även under konflikterna mellan de imperialistiska staterna och de nationella befrielseörelserna i tredje världen.

Revolutionär internationalism innebär först och främst en skyldighet att internationellt solidariserar sig med de förtryckta och utsugna folkmassor som revolterar över hela världen, och det oavsett vilka ideologiska ståndpunkter dessa uppror intar. Här finns det inget enkelt mönster. Den ideologiska masken kan vara ytterst förvirrande och i det långa loppet leda till skrämmande konsekvenser. Men att förvägra dessa folkmassor solidaritet av ideologiska orsaker innebär alltid att det blir mycket svårare att uppnå den nödvändiga världsomfattande kampenheten mellan lönearbetare och förtryckta.

Grunden till denna typ av revolutionär internationalism utgörs av den objektiva klassuppfattning som är ett av marxismens viktigaste element. Klasser är objektiva kategorier oavsett vilken grad av

²⁶ Marx använder begreppet **valorisering** för att beskriva hur kapitalet skapar mervärde genom arbetsprocessen - öa.

klassmedvetenhet de har. Klassmedvetandet, det vill säga en särskild klass självkänedom, är viktigt för att klasskampen ska bli framgångsrik. Men det är inte väsentligt för om en given ekonomisk och politisk konflikt kan definieras som en klasskonflikt. Annars vore Marx formulering att ”historien är historien om klasskamp” meningslös.

De slavar som revolterade mot det romerska imperiets omänskliga förhållanden, och som senare spelade en avgörande roll i kejsardömets sönderfall genom att i massiv omfattning fly från städerna och lantegendomarna, hade förvisso inget ”slavklassmedvetande” (till skillnad från slavägarna som verkligen hade ett klassmedvetande). Icke desto mindre var slavarerna objektivt en samhällsklass som genomförde en objektiv klasskamp. Varje annan klassdefinition kan bara leda till absurda slutsatser och en praktik som är ytterst skadlig för den ”reellt existerande” arbetarklassen. Det gäller inte minst de tidigare stalinistiska, maoistiska och halvmaoistiska ideologiska klassdefinitionerna. En konsekvens av dessa definitioner blev det faktum att miljontals verkliga lönearbetare som revolterade mot den byråkratiska diktaturen stämplades som ”kontrarevolutionära borgare”, medan det våldsamma undertryckandet av arbetarnas strejker och uppror beskrevs som ett undertryckande av borgarklassen.

Men revolutionär internationalism är mer än bara en nödvändig internationell solidaritet. Den innebär också att man på ett systematiskt och långsiktigt sätt ska försöka samordna befrielse- rörelserna, och på medellång och lång sikt (ibland även på kort sikt) ändra styrkeförhållandena mellan det internationella kapitalet och alla förtryckta och utsugna. Detta kan sammanfattas i den marxistiska formuleringen: att mot kapitalets globala utrikespolitik ställa arbetarklassens globala utrikespolitik.

För Marx var detta ett av Första internationalens främsta kännetecken. Man bör betona att Marx redan under den förimperalistiska epoken såg de engelska arbetarnas och fackföreningarnas framgångsrika aktioner mot ett brittiskt ingripande i det amerikanska inbördeskriget på slavägarnas sida som ett mycket viktigt exempel på en aktiv global internationalism. I sin inauguraladress för Internationella arbetarassociationen i oktober 1864, skrev Marx:

Om arbetarklassens frigörelse kräver samverkan mellan skilda nationer, hur skall man då nå detta stora mål med en utrikespolitik, som fullföljer skändliga syften, driver sitt spel med nationalfördomar och spiller folkets blod och egendom på rövarkrig? Det var inte de härskande klassernas klokhet utan den engelska arbetarklassens heroiska motstånd mot deras brottsliga dårskap, som bevarade Västeuropa för ett transatlantiskt korståg för förevigandet och propagerandet av slaveriet. Det skamlösa bifall, den hycklande sympati eller idiotiska likgiltighet varmed de högre klasserna i Europa åsett lönnmordet på det heroiska Polen och Rysslands erövring av Kaukasus bergsfästen; det oerhörda övergrepp som man utan motstånd tillåtit denna barbariska makt, vars huvud finns i S:t Petersburg och vars hand spåras i varje kabinett i Europa, allt detta har lärt arbetarklasserna plikten att tränga in i den internationella politikens hemligheter, att övervaka sina respektive regeringars diplomatiska åtgärder och att motverka dem, när så är av nöden, eller att, om de inte kan förekomma dem, samtidigt brännmärka dem och som högsta lag för nationernas mellanhavanden hävda de enkla lagar för moral och rätt, som borde reglera privatpersoner förhållande till varandra.

Kampen för en sådan utrikespolitik ingår i den allmänna kampen för *arbetarklassens frigörelse*.²⁷

Ända till slutet av sitt liv förblev Trotskij trogen denna aktiva globala syn på internationalismen, som han delade med Karl Marx och Friedrich Engels. Liksom Marx, Engels, Luxemburg och Lenin menade Trotskij med internationalism givetvis i första hand proletär internationalism, och han lade tonvikten vid lönearbetarnas gemensamma intressen, solidaritet och enhet. Liksom 1800- och 1900-talens andra stora socialister ansåg han det självklart att lönearbetarklassens objektiva ställning i det

²⁷ *Marx och Engels i urval*. Red. Bo Gustafsson, Stockholm 1965, s 195-96. Översättning Sven Wallmark.

borgerliga samhället innebar att denna klass fick speciella möjligheter till internationell kamp som ingen annan klass kunde uppnå, varken tredje världens självständiga bönder eller städernas småborgare och intelligentsia. Historien har bekräftat att denna bedömning i grund och botten var riktig, även om den naturligtvis i viss mån måste modifieras. Den ideologiska förvirring som stalinismen och socialdemokratien har orsakat leder till en betydande historisk minnesförlust, som gradvis kommer att övervinnas med tiden och en rekonstruktion av historien.

Låt oss i anslutning till detta påminna oss några av detta århundrades främsta exempel på internationell solidaritet: den unga tyska socialdemokratins modiga förkastande av Bismarcks annektering av Elsass-Lothringen, de ryska och japanska socialdemokraternas solidaritet under det rysk-japanska kriget 1904, den svenska socialdemokratins hot om generalstrejk 1905, vilket hindrade Sverige från att ingripa mot Norges kamp för självständighet, generalstrejken i Italien och de italienska arbetarnas vägran att transportera trupper under Italiens angreppskrig mot Turkiet 1913, de jättelika demonstrationerna mot kriget i Basel, Paris, Berlin, Bryssel och Wien, och ett stort antal tyska städer under 1913-14, ända till slutet av juli 1914, strejkerna bland arbetarna i Berlin och Wien till stöd för den ryska revolutionen och mot Ludendorffs rövarfred i Brest-Litovsk 1918, de brittiska arbetarnas aktiva förberedelser för generalstrejk mot Storbritanniens hot om militärt ingripande under det polsk-ryska kriget 1920, något som hindrade interventionen och troligen räddade Sovjetryssland undan nederlag vid en avgörande tidpunkt i den internationella klasskampen efter Första världskriget, det franska kommunistpartiets hjältemodiga aktioner under det franska kolonialimperiets krig mot rikkabylerna 1925, den omfattande solidaritetsrörelsen med det spanska folket mot Franco 1936-37, den inte mindre imponerande solidaritetsrörelsen bland delar av det internationella proletariatet med Sovjetunionen och det sovjetiska folkets kamp mot Hitler-fascismen under åren 1941-44, den imponerande internationella solidaritetsrörelsen med den vietnamesiska revolutionens kamp mot USA-imperialismens barbariska angreppskrig på 1960-talet (frånsett Italien och Frankrike omfattade den studenter och arbetarungdom snarare än arbetarklassen i stort).

Men detta historiska bokslut bör också peka på att den internationella solidariteten haft uppenbara brister: avsaknaden av reaktion inom bredare delar av arbetarklassen mot den socialdemokratiska ledningens skandalösa kapitulation inför kriget under Första världskrigets första månader (Italien och Spanien var hedervärda undantag, men vid denna tidpunkt var de neutrala stater, vilket onekligen gjorde det lättare för dem att reagera på detta sätt), den ljumma reaktionen på den japanska imperialismens förbrytelser i Kina på 1930-talet, de europeiska arbetarnas brist på solidaritet med de europeiska judar som drabbades av nazisternas folk mord (med de välkända undantagen Amsterdam och Köpenhamn, och i mindre utsträckning folken i Italien och Grekland), underlåtenheten att solidariser sig med befrielse r örelsen i Indien mellan 1942-44, det otillräckliga stödet till befrielse kampen i Algeriet mellan 1954 och 1962, bristen på solidaritet med Ungern 1956, Tjeckoslovakien 1968, de polska arbetarna 1980 och framförallt med revolutionen i Nicaragua, som krossades ekonomiskt och militärt av USA-imperialismen efter 1979.

I ett långsiktigt perspektiv kan den proletära internationalismen bara vara effektiv om den radikalt förkastar alla uppfattningar om "supermakter" eller "bastioner". En proletär internationalism är bara trovärdig om den är en solidaritet bland likar. Inget lands arbetarklass intressen, oavsett hur litet eller svagt landet är, kan offras till förmån för någon sorts "högre intressen". Med undantag för året 1921 försökte Trotskij förbli denna princip trogen under hela sitt liv. Tillsammans med Rosa Luxemburg och Lenin (med undantag för perioden 1921-22) omfattade han denna proletära internationalism på ett exemplariskt sätt.²⁸

²⁸ De delar av Lenins testamente där han stöder de georgiska kommunisterna mot den storryska chauvinismen och hans profetiska ord om vilka fruktansvärda konsekvenser denna chauvinism skulle få för de framtida förhållandena mellan Sovjetunionen och folken i Asien, är betecknande för Lenins djupgående internationalism. Se *Valda verk i*

Det är ingen slump att den proletära internationalismen under imperialismens epok främst tar sig formen av politisk kamp mot militarism och krig – de är ju de tydligaste yttringarna av det kapitalistiska samhällets barbariska tendenser. De stora socialistiska agitatorerna mot kriget, Rosa Luxemburg, Trotskij, Lenin, Jean Jaurès, Karl Liebknecht, Martov och Fritz Adler insåg detta mycket tidigt, och de kämpade passionerat mot just dessa yttringar. För dem var marschen in i kriget en marsch in i barbari. Man måste till fullo inse de ledande socialdemokraternas historiska skuld i Tyskland, Frankrike, Storbritannien och Österrike när de i augusti 1914 på ett ytterst fejt sätt bröt med denna tradition. Det var detta, och inte Lenins ”sektarism”, som låg bakom den internationella arbetarrörelsens splittring och i folkets ögon ifrågasatte socialismens historiska trovärdighet.

När den internationella arbetarklassen den 14 augusti 1914 ställdes inför det imperialistiska rövarkriget var det inte bara dess enhet som bröt samman. Denna dag upphörde också för lång tid den socialistiska arbetarrörelsens ovillkorliga försvar av mänskliga rättigheter, demokratiska rättigheter och friheter. Det var kopplingen mellan arbetarrörelsen och detta ovillkorliga försvar som hade varit en av de främsta orsakerna till arbetarrörelsens tillväxt under decennierna innan kriget.

Vapenvila med monopolkapitalet, stöd till kriget och de krigförande imperialistiska borgerliga staterna, för militarismen och militären – det måste oundvikligen innebära stöd till censur, undantagstillstånd, inskränkningar av strejkrätten, ursäkter för att arresteras och fördömas antimilitarister, även inom de egna fackföreningarna eller politiska partierna, och till och med angiveri av antikrigsaktivister till myndigheterna. Denna giftiga frukt föll mogen i knät på kontrarevolutionen, speciellt i Tyskland efter 1918. Denna politik ledde inte bara till Noskes och Kapps kupp, utan också till mordet på Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht, Leo Jogiches, Hugo Haase, Kurt Eisner, Eugen Leviné och tusentals tyska arbetare. Den omfattade även frikårerna (*Freikorps*) och von Seeckt, och ledde direkt från frikårerna till SA och SS, från von Seeckt till utnämningen av Hitler till rikskansler 30 januari 1933.

III

En praktisk, aktiv internationalism kräver en internationell organisation. En aktiv internationalism som först och främst riktas mot militarism, kapprustning, krig och de ideologier som stöder dem (chauvinism, nationalism, rasism och andra former av förakt, såsom socialdarwinism, dyrkan av staten och dess säkerhet, etc) kräver en internationell *politisk* organisation. Under Andra internationalens år före 1914, och ännu mer under Kominterns tidiga år efter den ryska revolutionen, var Rosa Luxemburgs paroll ”Internationalen är vårt fosterland” en levande realitet för hundratusentals, om inte miljontals socialister i ett stort antal länder.²⁹

Under den period som Trotskij var engagerad i den socialistiska byrån, Andra internationalens organisatoriska centrum, utvecklades hans internationalism snabbt. Han deltog aktivt i flera av Andra internationalens kongresser. Men hans arbete präglades också av hans försonliga ståndpunkt i den ryska socialdemokratins interna strider under perioden 1908-1914. Under sin andra exil i Wien arbetade han nära samman med den tyska partiledningens ”centrum” kring Kautsky och redaktionen för *Neue Zeit*. Vid denna tidpunkt fanns det drag av opportunism i Trotskijs ståndpunkter, och de kulminerade när han vägrade stödja Rosa Luxemburgs kampanj mot Kautsky i frågan om generalstrejken. Av liknande skäl intog även Lenin en negativ och tveksam hållning

10 band, band 10, s 521-27.

²⁹ Detta är inte att negeras eller underskatta klasskampens och arbetarrörelsens nationella särdrag i varje enskilt land. Det betyder bara att det jämte de särskilda nationella målen och kampformerna är viktigt att erkänna internationella former och mål med en speciell och oberoende dynamik.

under denna dispyt.³⁰

Men i och med Första världskrigets utbrott och den socialdemokratiska majoritetens kapitulation i de flesta länder inför sina respektive staters krigsansträngningar, förändrades Trotskij's roll inom Internationalen fullständigt. Efter att ha flyttat från Wien till Paris blev Trotskij, som var radikal krigsmotståndare, aktiv organisatör av både de ryska och franska internationalisterna. Han var en av de främsta initiativtagarna till och deltagarna i Zimmerwald-konferensen. Det var Trotskij som skrev Zimmerwald-manifestet. Han var också en av Tredje internationalens mest aktiva byggmästare. Han skrev utkastet till appellen för att sammankalla Kominterns första kongress. Han ingick i den "hårda kärna" av bolsjevikledare som valdes till Kominterns exekutivkommitté (EKKI). Trots all den tid han måste lägga ner som Röda arméns ledare spelade han en aktiv roll under Kominterns fyra första kongresser och han deltog i många av exekutivkommitténs möten.

Likt ingen annan socialist kunde Trotskij känna av folkmassornas stämningar, med alla dess motsättningar och dissonanser under perioder av förrevolutionär och revolutionär oro. Denna inlevelseförmåga visade sig i hans aktivitet som massagitator, politiker och teoretiker, och i hans taktiska och strategiska utvecklingsarbete. Han insåg mycket tidigare och klarare än sina internationalistiska kamrater att parollerna "Fred", "Fred nu", "Fred utan annekteringar eller krigsskadestånd" skulle ha en explosiv effekt på massorna när krigsentusiasmen falnade, och de började inse hur kriget skulle påverka deras egna liv. Under perioder av krig antar internationalismen den konkreta formen av kamp för fred. (I sin kritik av den "demokratiska fredsplanen" kritiserade Lenin till en början parollen "Fred utan annekteringar eller krigsskadestånd". Efter att ha återvänt till Ryssland ändrade han uppfattning i denna fråga.)

Februarirevolutionen bekräftade Trotskij's teorier – både i Ryssland och internationellt. Folkets entusiasm inför revolutionen hängde oupplösligt samman med förhoppningen att den skulle få slut på kriget. I den stund mensjevikerna och socialistrevolutionärerna började tveka i fredsfrågan började de förlora sin ledarställning bland arbetarna. Mycket mer än deras krav på en omedelbar jordrevolution var det bolsjevikernas agitation för ett omedelbart slut på kriget som gav dem majoriteten i sovjeterna och vid den andra allryska sovjetkongressen. I stora stycken är oktoberrevolutionen en produkt av det faktum att de ryska arbetarna identifierade bolsjevikerna med sovjetmakt och ett omedelbart slut på kriget. Trotskij's agitation för fred under perioden mellan Zimmerwald och Brest-Litovsk var den första höjdpunkten i hans personifiering av en aktiv internationalism. Det som gällde för Ryssland blev senare i ännu större skala sant för hela Europa.

Trotskij's djärva och utmanande agitation för fred under mötena med den tyska och österrikiska militarismens representanter vid konferensbordet i Brest-Litovsk uttryckte miljoners europeiska arbetares intressen, känslor och drömmar. För första gången i historien var det inte bara agitatorer och teoretiker utan även statsledare som krävde ett "villkorslöst, undantagslöst och omedelbart slut på kriget". Arbetarnas överraskning, entusiasm och identifiering med de ryska ledarna var gränslös.

Profeten var fortfarande obeväpnad. Militärt var revolutionen fortfarande sårbar. Den riskerade att besegras av arroganta och maktthungriga tyska militarister. Men den obeväpnade revolutionen hade ett hemligt vapen med anmärkningsvärt explosiv potential – Europas folk och allt fler soldater i alla arméer var krigströtta. Vid förhandlingsbordet i Brest-Litovsk utnyttjade Trotskij detta hemliga vapen med all den sällsynta agitatoriska, retoriska och dialektiska förmåga som han besatt. Han talade dagligen över huvudet på förhandlarna med soldaterna i öst- och västfrontens skyttegravar, med arbetarna i vapenfabrikerna i Berlin, Paris, Glasgow och Turin, med arbetarna i

³⁰ Så här efteråt är det åtminstone en öppen fråga om inte Lenin, Rosa Luxemburg och Trotskij hade fel när de vid Andra internationalens kongress i Köpenhamn inte stödde Hardie/Vaillants förslag om en generalstrejk inom vapenindustri, gruvor och transporter vid krigsutbrottet. Visserligen skulle en sådan strejk troligen inte ha blivit framgångsrik, men massagitation under en period av krigsförberedelser skulle ha givit en mer konkret form åt ett senare massmotstånd mot kriget. I praktiken tog sig detta motstånd formen av massstrejker. En sådan massagitation skulle också ha stärkt Rosas egen kampanj för en politisk generalstrejk.

Wien, Stockholm, Barcelona, Amsterdam och Zürich.

De traditionella politikerna och generalerna var lika upprörda som folket var entusiastiskt. ”Herr Trotskij's beteende strider mot alla regler för ett civiliserat uppträdande.” Men deras kultiverade klagomål var i själva verket en grimas av krig, människoslakt, förakt för mänskligheten, ett ökande barbari. Spontant svarade folket med sympati för den nya civilisation som Trotskij företrädde i Brest-Litovsk: fred, vänskap mellan folken, självbestämmande och folkmakt.³¹

Det ägde rum spontana masstrejker i Berlin, Glasgow och Wien. Soldater i den franska armén gjorde uppror. Österrikiska matrosar gjorde myteri i Cattaro. Det skedde visserligen inga uppror bland de tyska soldaterna och matroserna, men de hörde vad Trotskij sa och de skulle minnas det senare. Alltför sent insåg Ludendorff att Trotskij var den verkliga segraren i Brest-Litovsk.³² Det pris Ludendorff tvingades betala för rovfreden i Brest-Litovsk var händelserna i Kiel och Berlin i oktober-november 1918.

Men nu var historiens dialektik aktiv och inom några månader hade den flammande fredsagitatoren blivit skapare av och ledare för Röda armén, som efter ett blodigt inbördeskrig skulle bli segerrik. Var detta en tragisk omsvängning, uttryck för en inre motsättning i hans idéer, kanske till och med en grundläggande inneboende motsättning i (hans) marxistiska socialism? Bara en linjär, mekanisk och fatalistisk determinism, som man felaktigt har anklagat marxismen för, kan leda till en sådan tolkning.

Trotskij's agitation för fred i Brest-Litovsk skulle inte bära frukt förrän nio månader senare. Tidsfrågan var därför avgörande. Under dessa nio månader skulle kontrarevolutionen i Ryssland hinna organisera sig, samla sina styrkor och beväpna sig. Under dessa nio månader skulle tyska, brittiska, franska, amerikanska och japanska militärer och deras hantlangare kunna kasta sig över den ryska revolutionen som rovdjur och slita landet i stycken. Det handlade inte om abstrakta principer. Det som stod på spel var att skydda mänskligt liv, självförsvar i ordets snävaste mening. Att vara hammare eller städ. De tyska socialisterna ställdes inför samma val i november 1918. De beväpnade sig inte och resultatet blev Hitler och Andra världskriget. Utgången blev betydligt blodigare än i Ryssland efter 1918.

Men denna allvarliga förlust av nio månader var varken ödesdiger eller orsakades av en felkalkyl från de revolutionära socialisternas sida. Delvis som ett resultat av att polisarkiven har öppnats känner vi idag till att en generalstrejk mot kriget och Ludendorff's rovfred i Brest-Litovsk var en reell möjlighet i Berlin och Wien.³³ Trotskij var vid denna tidpunkt mer realistisk än vad historikerna vill medge. Det var bara Ebert och hans anhängares manövrar – objektivt sett förräderi och i ljuset av historien rent självmord – liksom den framväxande arbetarförtruppens oförmåga att effektivt bekämpa dessa manövrar, som hindrade en tysk-österrikisk revolution från att genast flamma upp, något som skedde senare på hösten 1918. Vid detta tillfälle blev utfallet negativt för Europa. Men ett positivt utfall var en objektiv möjlighet.

Var Lenins och Trotskij's beslut att bilda Kommunistiska internationalen ett misstag? Var det förhastat, som Rosa Luxemburg ansåg? Inte heller denna fråga kan besvaras på grundval av en historisk fatalism.

I början av 1919 var många frågor fortfarande öppna. Om inte Rosa Luxemburg hade mördats, om inte den tyska arbetarklassen hade haft ett långt år av reträtter bakom sig när den utlyste

³¹ Flera författare har talat om ”myten om världsrevolutionen”. De förbiser det enkla faktum att under perioden mellan 1916 och 1940 ägde det rum förrevolutionära och revolutionära masstrider i dussintals länder. Rättfärdigast är inte det slutsatsen att denna period, till skillnad från perioden mellan Pariskommunen och den ryska revolutionen, var en epok av internationell revolution och kontrarevolution? Det verkliga bedrägeriet består av att förneka dessa fakta eller tona ner deras betydelse.

³² Se general Erich Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen*, Berlin 1919.

³³ Se Roman Rosdolsky, ”Den revolutionära situationen i Österrike år 1918 och socialdemokratins politik. Den österrikiska januaristrejken 1918”, i *Studien über revolutionäre Taktik*, Berlin 1973.

generalstrejken mot Kapps kupp och nådde höjdpunkten av kampförmåga som klass, om inte den österrikiska socialdemokratin hade lämnat den ungerska revolutionen i sticket 1919, om den norditalienska arbetarklassen hade varit lika kampberedd under generalstrejken 1919 som den senare var 1920 – då hade det varit möjligt att upprätta en tredje international i Berlin 1919 och 1920, en international byggd kring Spartakistförbundets ledarskap under ledning av Rosa Luxemburg och med deltagande av de viktigaste arbetarledarna från USDP:s (de oberoende socialisternas) vänster, med ett öppet sinne för en verklig enhetspolitik, en international som hade blivit en verklig attraktionspol för hela den internationella socialdemokratin och fackföreningsrörelsens vänsterflygel.

Det var en sådan international, oberoende av den ryska stats/partiapparaten, som Lenin och Trotskij ville ha. Den var en möjlighet efter den tysk-österrikiska-ungerska revolutionens utbrott. Att inte detta blev fallet var den andra ödesdigra omsvängningen av händelseförloppet under perioden efter den ryska revolutionen. Under dessa omständigheter var in international med basen i Moskva och starkt knuten till det ryska partiet och statsapparaten utan tvekan det mindre onda. Precis som Sovjetunionen var det en uppehållande manöver, ett försök att förbättra möjligheterna för ett utbrott av den internationella revolutionen. I stora drag är detta också vad som hände fram till 1924-25.

Så bedömde Trotskij sin och sina kamraters roll under denna övergångsperiod. Vid varje avgörande tillfälle ställde han konkreta taktiska förslag med detta syfte – vid tidpunkten för Kapps kupp, marshändelserna, det fascistiska maktövertagandet i Italien, upproret i Tyskland i oktober 1923, den brittiska generalstrejken, inledningen av den kinesiska revolutionen. Dessa förslag skulle snart åtföljas av en allt hårdare kritik mot de felaktiga bedömningar och taktiska misstag som gjordes efter påtryckningar från den stalinistiska fraktionen, misstag som senare skulle bli teoretiskt och strategiskt generaliserade i teorin om socialism i ett land och i Kominterns program.

Nu uppstod något kvalitativt nytt: Komintern omvandlades från ett verktyg för världsrevolutionen till ett verktyg för att byråkratiskt ”försvara Sovjetunionen”, och senare till ett verktyg för att försvara den sovjetiska byråkratins särintressen. Nu smälte Trotskijs kamp för en verkligt internationell och kämpande arbetarorganisation, för en verkligt kommunistisk international, samman med hans kamp mot den stalinistiska byråkratin.

IV

Innan han mördades av Stalins lönnmördare sade Trotskij att av alla sina bidrag till arbetarrörelsen var det arbetet efter 1933, med andra ord grundandet av Fjärde internationalen, som han ansåg vara allra viktigast, till och med viktigare än att leda oktoberupproret eller formulera den permanenta revolutionens teori.³⁴ Av alla Trotskijs uttalanden är det detta som idag orsakar de mest högljudda protesterna, och inte möts av någon förståelse. Jag är dock övertygad om att historien med tiden kommer att bekräfta även detta uttalande. Hans ord att den byråkratiska diktaturen i Sovjetunionen skulle rasa samman och att det krävdes en politisk revolution för att rädda arvet från oktoberrevolutionen och socialismen möttes också av samma protester och misstro.

Ingenstans är den kortsiktiga ”realpolitikens”, med andra ord den principiösa opportunismens och pragmatismens, oförmåga så uppenbar som i frågan om hur man politiskt ska besvara kapitalismens långsiktiga utveckling. Under 1900-talets andra hälft har utvecklingen dominerats av internationaliseringens inre logik, att ekonomin, politiken och medvetandet alltmer globaliseras, men inom ramen för ett kapitalistiskt samhälle. Denna process begränsas av konkurrens, av driften att berika sig och göra profit, och antar därför en alltmer motsägelsefull form och utvecklar en alltmer självdestruktiv dynamik. Det enda sättet att tämja denna destruktiva kraft är genom att göra slut på

³⁴ Se Leon Trotsky, *Diary in exile*, Cambridge, MA 1958.

det kapitalistiska produktionssättet och det förtryckande borgerliga samhälle som det vilar på. Denna destruktiva logik kommer att utvecklas vidare, vilket kriget i Persiska viken 1991 klart visade. Detta krig krossade illusionerna hos de som hade övertygats av Gorbatsjovs ”nyttänkande”.³⁵ Vår epoks centrala problem kan bara lösas i världsskala. En ny världsordning är oundviklig. Den innebär slutet för den nationella suveräniteten, som ändå spontant upphör i allt större skala.

Denna spontana nedgång för nationalstatens beslutsmakt gynna vissa samhällskrafter och missgynnar andra: den gynnar de multinationella koncernerna och de mäktigaste imperialistiska staterna och missgynnar de svagare. Följaktligen kommer inte den spontana globaliseringen att äga rum utan motstånd. De potentiella offren kommer inte att acceptera de roller de tilldelats. Oundvikligen kommer det att uppstå protester, våld, motstånd och uppror. Det är också oundvikligt att de mäktiga imperialistiska staterna är benägna att besvara dessa våldshandlingar med förtryck och våld.

Den nuvarande vapenteknologins utveckling innebär att det ökande användandet av våld medför en allt större risk för att mänskligheten fysiskt utrotas. Således är inte den kapitalistiska lösningen på globaliseringens problem någon lösning alls. Den enda möjliga lösningen är att den nationella suveräniteten inte begränsas spontant, utan frivilligt och medvetet. Men att frivilligt ge upp till och med en liten del av det nationella beslutsfattandet är inte möjligt om det inte existerar den striktaste jämlikhet mellan alla stater, nationer och nationaliteter – små såväl som stora, rika såväl som fattiga, svaga såväl som starka. Det är en utopi att tänka sig att de svagare nationerna, som utgör en överväldigande majoritet av världens befolkning, under en längre period skulle acceptera begränsningar av den nationella suveräniteten. Valet står alltså inte mellan den ”nya världsordningens” realpolitik, som dikteras och tvingas fram av de mäktiga, och ett ökande kaos som hotar hela mänskligheten. Det verkliga valet står mellan en verkligt ny världsordning som grundas på ett frivilligt samarbete mellan jämlika stater, eller ett allt större kaos som till sist slukar hela mänskligheten, inklusive det kaos som skulle bli resultatet om en ”ny världsordning” tvingas fram med våld.

Erfarenheterna från Persiska viken låter oss beskriva detta världshistoriska dilemma med hur Förenta nationerna fungerar. Kriget i Persiska viken kom till stånd efter ett enhälligt beslut i FN:s säkerhetsråd. Detta så kallade ”nationernas världssamfund” tilldelar Andra världskrigets segrare vetorätt: USA, Sovjetunionen (nu Ryssland), Storbritannien, Frankrike och Kina. Vi befinner oss alltså långt från en jämlikhet mellan nationerna. Till detta måste vi lägga det faktum att Sovjetunionens försvagning som supermakt, Storbritanniens och Frankrikes tillbakagång, den systematiska krisen i Kina och den europeiska gemenskapens misslyckande att skapa en verkligt politisk federation har givit USA, i egenskap av stormakt med militär hegemoni, en dominerande ställning bland ”de fem stora” i säkerhetsrådet. I praktiken har därför de permanenta medlemmarnas vetorätt i säkerhetsrådet blivit vetorätt för USA. Konkret innebär det att FN bara kan agera militärt mot nationer som går emot FN:s beslut om det inte går emot USA:s intressen. Vi känner alla till Grenada, Panama, Cypern, palestiniernas rättigheter till en egen stat. Det allra mest uppenbara fallet är Östtimor.

Den förtryckande militärdiktaturen i Indonesien mördade nästan en miljon människor i sitt eget land, och är det enda verkliga exemplet på folkmord sedan Nazityskland: en tredjedel av detta olycksaliga lands hela befolkning har dödat. Vid flera tillfällen har Förenta nationerna fördömt detta folkmord hårt, minst lika hårt som Saddam Husseins invasion av Kuwait. Men det vidtog inga praktiska åtgärder mot den indonesiska diktaturen, varken någon bojkott, blockad eller militärt ingripande, eftersom detta inte låg i USA:s intressen.

Det är inte realistiskt att tänka sig att en majoritet av världens befolkning i det långa loppet kommer att tolerera en så arrogant särställning för USA. Ett omedelbart krav som måste ställas är

³⁵ Min polemik mot Gorbatsjovs ”nya tänkande” finns att läsa i kapitel 7 av min *Beyond perestroika. The future of Gorbachev's USSR*, London 1989.

att avskaffa vetorätten i FN:s säkerhetsråd. Ett land, en röst – inte röster i proportion till dollar eller jaktplan. Varje annan inriktning kommer att leda till katastrof för mänskligheten. Givetvis är detta ett propagandistiskt övergångskrav. Det kommer inte att kunna genomföras utan en radikal omvandling i själva USA.

Den enda samhällsklass som kan garantera och befästa denna verkligt nya världsordning, en världsordning som har sin grund i jämlika nationers frivilliga samarbete, är klassen av lönearbetare. Men denna klass kan uppnå detta i global skala först när den har skaffat sig de nödvändiga erfarenheterna. För att kunna skapa denna för mänsklighetens överlevnad nödvändiga nya världsordning, en ordning som vi kallar en socialistisk världsfederation, krävs en skola och lärotid och framväxande praktiska erfarenheter av samarbete mellan arbetare i internationell skala. Utan en ny massinternational kan det inte uppstå någon verkligt ny världsordning.

Vägen till denna socialistiska världsfederation är svår. Hinder måste övervinnas, inte minst de katastrofala erfarenheterna av ”internationella” organisationer som i verkligheten är underordnade speciella staters intressen. Det kommer att ta lång tid innan nationella partier frivilligt lämnar ifrån sig beslutanderätten över vissa centrala frågor inom den internationella politiken.³⁶ Men är det en utopi att hoppas på att detta kan ske? Det är hursomhelst mindre utopiskt än att anta att frågan om kärnvapen, växthuseffekten eller svälten i tredje världen kommer att lösas genom att kapitalistiska stater helt enkelt samarbetar.

Men för att verkliga massrörelser och masstrider ska kunna växa samman till en verklig massinternational måste denna international driva hela världsproletariatets viktigaste krav och målsättningar. Idag finns det över hela världen flera nya och inte så nya radikala strömningar inom massrörelsen. Men frånsatt den av Trotskij grundade Fjärde internationalen finns det inte en enda som ovillkorligt stöder kraven och kampen bland de förtryckta och utsugna både i tredje världen, de imperialistiska staterna och de postkapitalistiska staterna. Det är dess främsta styrka. Den grundas på Leo Trotskij's teoretiska och strategiska arv och Karl Marx ”kategoriska imperativ”.³⁷

Kampen för morgondagens massinternational är idag och troligen för lång tid framåt knuten till kampen att bygga Fjärde internationalen, även om den inte är begränsad till det utan omfattar flera olika sorters internationella aktioner och samarbete med bredare krafter inom ramen för en enhetsfront. I denna konkreta mening var Trotskij's initiativ att grunda Fjärde internationalen faktiskt hans viktigaste bidrag. Med detta garanterade han det marxistiska programmets och den socialistiska kampens kontinuitet, som hotades av stalinismens och reformismens brott. Han skapade också de organisatoriska ramarna för att kunna svetsa samman en verkligt internationell politisk gruppering, med en gemensam verksamhet som grundas på frivilligt samarbete och ett gemensamt program. En gruppering som praktiserade en exemplarisk, livlig och ohämmad internationalism på många av det politiska livets områden – långt utöver denna fortfarande numeriskt svaga organisation.

Många gånger förebrås Fjärde internationalen för sin numeriska svaghet. Fjärde internationalen, säger man, har inte lyckats skapa masspartier någonstans i världen. Men denna svaghet, som oftast överdrivs, har paradoxalt nog varit en källa till ökande politisk styrka. Andra och Tredje internationalen var ojämförligt starkare än Fjärde internationalen. De hade en mäktig materiell grund i fackföreningar och masspartier och i en rad stater. Men denna starka materiella grund ledde också till en farlig tendens att underordna det internationella proletariatets verkliga intressen under de särskilda intressena hos dessa organisationers framväxande byråkratiska apparat. Detta under-

³⁶ Detta är inte detsamma som ”kominternism”, det vill säga att beslut om de nationella partiernas taktik eller ledningar tas av internationella ”ledare” eller ”organ”. Fjärde internationalens stadgar och praktik kombinerar ett absolut självstyre för de nationella sektionerna på dessa områden med skyldigheter att följa en internationell disciplin när det gäller nyckelfrågor i den internationella politiken, exempelvis frågor om krig.

³⁷ Kategoriska imperativ = ovillkorliga krav, öa.

ordnande var påtvingat, ett resultat av opportunism och realpolitik, och blev alltmer principiöst och till och med i grunden opolitiskt.

I den svagare Fjärde internationalen är de enskilda medlemmarnas och sektionernas underordnande under Internationalen i sin helhet frivilligt, och det grundas helt och hållet i gemensamma principer och ett gemensamt moraliskt engagemang – det är inte grundat på någon sorts materiella motiv. Ingen ansluter sig till Fjärde internationalen för att göra karriär. Denna homogenitet är stabilare och mer permanent än de två andra internationalernas, vilka grundades på makt och till och med pengar. För Fjärde internationalens medlemmar och sympatisörer är de nationella organisationernas frivilliga uppgivande av sin suveränitet något som tas för givet. Internationalen är deras verkliga fädernesland i mycket mer djupgående mening än för de två tidigare internationalernas medlemmar. Idag delas denna övertygelse och detta engagemang ”bara” av tiotusentals medlemmar. Om inte mänskligheten ska förgöras måste morgondagens bredare massinternational ha miljontals medlemmar.

Kapitel 3 Trotskijs kamp mot den stalinistiska byråkratin

I

I oktober 1923 presenterade sig vänsteroppositionen i det ryska kommunistpartiet för första gången med ”De 46:s plattform”.³⁸ Den följdes av Trotskijs artiklar i *Pravda* i december 1923, vilka 1924 publicerades i en pamflett som kallades *Den nya kursen*.³⁹ Båda dessa publikationer angrep avskaffandet av den interna partidemokratin och fördömde partiapparaten växande institutionella makt. Partiapparaten hade på kort tid vuxit från färre än 800 till 18 000 heltidsanställda funktionärer, i ett parti med något mer än en halv miljon medlemmar. Den kontrollerades på central nivå av centralkommitténs sekretariat, under ledning av Stalin, och användes systematiskt för att kväva all kritik, alla uttryck för olika uppfattningar eller fri diskussion inom partiet. Politbyrån möttes en gång i veckan; sekretariatet under Stalin träffades dagligen och tog de flesta beslut, i synnerhet de som gällde personalen.

”De 46:s plattform” låter som ett föregripande av de radikala omvärderingar som gjordes av Sovjetunionens kommunistiska partis (SUKP:s) nittonde kongress 1988, där man slog fast att sovjeterna i Sovjetunionen från och med 1924 hade förlorat all makt och att det inte längre existerade någon demokrati i partiet. Så tidigt som 1923 hade Vänsteroppositionen insett detta, och i ”plattformen” slog den entydigt fast:

Också på de interna partiförhållandenas område finner vi samma felaktiga ledning, som lamslår och bryter sönder partiet; detta framträder alldeles särskilt tydligt under den period av kris som vi nu genomgår...

Vi förklarar det istället med det faktum att, under den yttre fasaden av officiell enighet, har vi i praktiken en ensidig rekrytering av individer, och ett styre som är ensidigt och anpassat till åsikterna och sympatierna inom en trång krets. Till följd av en partiledning som snedvridits av dessa snäva synpunkter, håller partiet i betydande utsträckning på att upphöra att vara det levande och självständiga kollektiv som känsligt uppfattar den levande verkligheten därför att det är knutet till denna verklighet med tusentals trådar. I stället observerar vi den ständigt växande, och nu knappast dolda, uppdelningen av partiet mellan en ordförandenas hierarki och ’det tysta folket’; mellan professionella partifunktionärer som rekryterats uppifrån och partiets stora massa som inte deltar i partilivet.

Detta är ett faktum som varje partimedlem känner till. Partimedlemmar som är missbelåtna med ett eller annat beslut från centralkommittén, eller till och med från en provinskommitté; som har ett eller annat tvivel på hjärtat; som privat noterar ett eller annat misstag, oegentlighet eller förvirring är rädda att tala om detta på partimöten. De är till och med rädda för att ta upp det i vanliga samtal, såvida inte samtalspartnern är fullständigt pålitlig vad gäller ’diskretion’; fri diskussion inom partiet har praktiskt taget försvunnit, partiets allmänna mening undertrycks. Numera är det inte partiet, inte dess breda massor, som föreslår och väljer medlemmar till provinskommittéer och till RKP:s centralkommitté. Tvärtom är det nu partiets ordförandehierarki som i allt större utsträckning utser delegaterna till konferenser och kongresser, vilka i allt större utsträckning håller på att bli hierarkins verkställande församlingar.

Den regim som upprättats inom partiet kan absolut inte tolereras. Den förstör partiets självständighet och ersätter partiet med en rekryterad byråkratisk apparat som fungerar klanderfritt under normala tider, men som oundvikligen brister i tillfällen av kris, och som hotar

³⁸ Plattformen finns i *Om vänsteroppositionen*, på marxistarkiv.se

³⁹ Leo Trotskij, *Den nya kursen*, på marxistarkiv.se.

att bli totalt oduglig inför de allvarliga händelser som nu är överhängande.⁴⁰

Politbyråns majoritet – trojkan Zinovjev, Kamenev och Stalin, med stöd av Bucharin – reagerade officiellt med förlägenhet. De försäkrade att det behövdes en ”ny kurs” och mer partidemokrati.⁴¹ Men samtidigt inledde de en kampanj mot Trotskij och övriga företrädare för oppositionen,⁴² som de först anklagade för ”fraktionism” och senare ”trotskism”, en påstått ”småborgerlig halvmensjevikisk” avvikelse.⁴³ En av de främsta initiativtagarna till denna ideologiskt politiska kampanj var Zinovjev. Hans mål verkar ha varit att ta ledningen över partiet som Lenins efterträdare, och således utesluta Trotskij, som var allmänhetens val och även Lenins eget val, från politbyrån. Men bakom stängda dörrar var Stalin redan herre över situationen, och han skulle komma att besegra oppositionen⁴⁴ med hjälp av såväl administrativt förtryckande som kriminella metoder.⁴⁵

Efter den tolfte partikongressen i början av 1923 hade situationen inom partiledningen blivit kritisk. Lenins ”testamente” hade blivit känt, med sitt hårda angrepp på Stalin och rekommendationen att han skulle avsättas som partisekreterare. Lenins brytning med Stalin berodde inte på personliga överväganden (exempelvis Stalins grova uppträdande mot Lenins livskamrat Nadezjda Krupskaja). Den växte fram ur en stark oro över byråkratiseringen inom partiet och staten, en oro som förmörkade Lenins sista år.⁴⁶ Stalin utnyttjade varje utväg och manöver som stod till hans förfogande för att hindra partikongressen från att följa Lenins råd. Han tvekade inte ens att angripa Lenin personligt. (I flera tal beskrev Stalin Lenins brev till den tolfte kongressen som ”en sjuk mans produkter”, och inte representativt för ”den sanne Lenin”.)

Den motoffensiv som Lenin förberedde till den tolfte partikongressen hade sin grund i ett block med Trotskij. Han bad Trotskij ta upp den georgiska frågan vid kongressen. Trots sin vänskap med den georgiska oppositionen gick inte Trotskij med på det.⁴⁷ Försvaret för principen om jämlikhet mellan de nationella republikerna lämnades till Rakovskij.⁴⁸ Trotskijs tystnad vid den tolfte kongressen är ett av de största mysterierna i hans politiska liv. Trion Zinovjev, Kamenev och Stalin blev oerhört chockade av Lenins brev och försökte komma till någon sorts överenskommelse med

⁴⁰ *Om vänsteroppositionen*, s 12-13, på marxistarkiv.se.

⁴¹ ”The new course resolution”, i Leon Trotsky, *The Challenge of the Left Opposition (1923–25)*, New York 1975, s. 404–413.

⁴² Trojkan kände mycket väl till att det fanns en utbredd fientlighet mot funktionärernas apparat i partiet. Därav deras försiktighet. På revolutionens sexårsdag lovade Zinovjev att återställa(!) demokratin i partiet (*Pravda* 2 november 1923).

⁴³ ”[D]en allsovjetiska partikonferensen drar slutsatsen att den nuvarande oppositionen inte bara utgör ett försök att revidera bolsjevismen, inte bara är ett direkt avsteg från leninismen, utan också en klart uttryckt småborgerlig avvikelse”. (Resolution från den trettonde partikonferensen i januari 1924, i Robert V. Daniels, *A documentary history of communism. 1*. London 1987, s. 165).

⁴⁴ Vid Trotskij-symposiet i Wupperthal, Tyskland, i mars 1990, beskrev den jugoslaviske historikern Marjan Britovsek i detalj trojkans manövrar gentemot Trotskijs nya kurs. Se Marjan Britovsek, ”Dilemman i ’Nya kursen’”, i *Leo Trotsky – Kritiker und Verteidiger der Sowjetgesellschaft*. Red. Theodor Bergman och Gert Schäfer. Mainz 1993.

⁴⁵ Stalin förfalskade röstresultatet i partiets organisation i Moskva, där oppositionen hade fått majoritet.

⁴⁶ I sitt ”testamente” pekade Lenin på de risker för partiet som konflikten mellan Stalin och Trotskij innebar. Han rekommenderade att Stalin skulle förflyttas från posten som generalsekreterare. Han insisterade också på att några hundra arbetare och bönder skulle tas med i centralkommittén, men bara de som fortfarande deltog i produktionen och inte sådana som redan var en del av den byråkratiserade sovjetapparaten. Samtidigt uppmanade han Trotskij att ingå ett block med honom mot Stalin. Texten i brevet till Trotskij finns i Trotskij Mitt liv, kap. 38-40 på marxistarkiv.se. I Moshe Lewins *Lenins sista strid* behandlas också testamentet och förhållandet mellan Lenin och Trotskij. [Flera av breven finns i *Valda verk i 10 band*, band 10, s 515-567. Alla brev finns i svensk översättning på www.marxistarkiv.se – öa]

⁴⁷ Men inom partiledningen försvarade Trotskij sin och Lenins ståndpunkt i den ”georgiska frågan” och det var bara han som krävde att Lenins testamente skulle publiceras.

⁴⁸ Rakovskij ”Tal till den tolfte partikongressen” finns i Christian Rakovsky, *Selected writings on opposition in the USSR 1923-1930*. Red. Gus Fagan, London 1980.

Trotskij. Trotskij accepterade. Varför? Var detta den största ”missade möjligheten” i hans liv?

Hans viktigaste levnadstecknare – Isaac Deutscher, Pierre Broué, Ronald Segal, Knei-Paz, Victor Serge, Tony Cliff, Volkogonov – har olika förklaringar: han ville inte framstå som utmanare om posten som Lenins efterträdare så länge denne var i livet. Han trodde att han redan hade segrat och ville vara generös som segrare. Han underskattade Stalin, ett resultat av hans egen känsla av överlägsenhet. Han föredrog att koncentrera sig på vad han ansåg vara viktigare, nämligen frågan om den ekonomiska politiken (förhållandet mellan NEP, marknaden och planen). Han ville inte hota partiets enhet, inklusive dess ledning. Han var alltför försonlig och kämpade aldrig på ett hårt och kompromisslöst sätt för sina egna korrekta uppfattningar, en anklagelse som hans nära vän Joffe riktade mot honom i sitt avskedsbrev 1927. Han var rädd för att verka bekräfta de existerande starka fördomarna mot honom bland de ”gamla bolsjevikerna”. Och så vidare.

Det är svårt att välja bland dessa motstridiga förklaringar. Kanske vore det rimligt att föreslå att Trotskijs motiv vid denna tidpunkt var komplicerade och motsägelsefulla. Han gav senare i livet aldrig någon förklaring till sin ”ruttna kompromiss” med Kamenev och Stalin. Min egen uppfattning är att det var mindre avgörande än vad hans levnadstecknare antar. Jag lutar åt att tro att den ”sociologiska/psykologiska” analys som Trotskij gör i sin självbiografi, [Mitt liv](#), på det hela taget är riktig, även om den inte förklarar orsakerna till hans passivitet:

Jag har redan sagt att Lenin från sin dödsbädd förberedde ett slag mot Stalin och hans allierade Dzerzjinskij och Ordzjonikidze. Lenin värderade Dzerzjinskij högt. Brytningen inleddes när Dzerzjinskij insåg att Lenin inte ansåg honom förmögen att leda det ekonomiska arbetet. Det var detta som kastade honom i armarna på Stalin, och då beslutade sig Lenin för att angripa honom som en av Stalins anhängare. Vad gäller Ordzjonikidze ville Lenin utesluta honom ur partiet på grund av hans uppträdande som om han vore generalguvernör. Noten där Lenin lovade att helt och fullt stödjade de georgiska bolsjevikerna mot Stalin, Dzerzjinskij och Ordzjonikidze ställdes till Mdivani. Dessa fyra personers öden visar helt klart de djupgående förändringar i partiet som Stalins fraktion genomdrivit. Efter Lenins död blev Dzerzjinskij ledare för det högsta ekonomiska rådet, dvs ansvarig för alla statliga industrier. Ordzjonikidze, som stod på listan för uteslutning, har blivit utsedd till ledare för den centrala kontrollkommissionen. Stalin har inte bara, tvärtmot Lenins önskan, blivit kvar som generalsekreterare, utan har också fått oerhörd makt av apparaten. Slutligen befinner sig Budu Mdivani, som Lenin stödde mot Stalin, nu i fängelse i Tobolsk. En liknande ”omgruppering” har genomförts i hela partiets ledning och i Internationalens alla partier utan undantag. Det är inte bara en klyfta av teorier som skiljer epigonernas tidsålder från Lenins, utan också en genomgripande omvandling av partiorganisationen.

Stalin har varit det främsta verktyget för denna omvandling. Han är begåvad med praktisk läggning, en stark vilja och uthållighet i att genomföra sina syften... Hans tankar är envetet empiriska och saknar all kreativ fantasi. För partiets ledande grupp (i de bredare kretsarna var han överhuvudtaget inte känd) verkade han alltid vara en person vars öde var att spela andra och tredje fiolen. Och det faktum att han idag spelar första fiolen är inte så mycket en sammanfattning av mannen som av denna övergångsperiod av politiska bakslag i landet... Stalinismen är framför allt den opersonliga apparatens automatiska arbete på revolutionens nedgång.⁴⁹

... Jag sa till mig själv: vi genomlever en tid av reaktion. Det pågår en politisk förskjutning mellan klasserna, liksom en förändring av klassmedvetandet. Efter den stora kraftutvecklingen kommer nu bakslaget... Reaktionens djupa, molekylära processer gör sig nu påmind. De har som mål att likvidera eller i varje fall försvaga det allmänna medvetandets beroendeförhållande till oktoberrevolutionens idéer, paroller och levande gestalter.⁵⁰

⁴⁹ Leo Trotskij, [Mitt liv](#), s 314, på marxistarkiv.se.

⁵⁰ *Ibid*, s 320.

Även om Trotskij med andra ord djärvt hade stött Lenins ”bomb” till den tolfte kongressen, så skulle de samhälleliga styrkeförhållandena vid denna tidpunkt ha gjort att den inte på ett avgörande sätt hade försvagat den byråkratiska partiapparaten som Stalin och den ”hemliga” politbyrå ledde, och detta trots den enorma auktoritet som Lenin åtnjöt. Lenins änka summerade situationen på ett träffande sätt när hon 1926 sade: ”Om Lenin fortfarande levde idag, skulle han sitta i fängelse.” Man ska inte uppfatta denna tolkning på ett alltför fatalistiskt sätt. Det är en öppen fråga om ett djärvare ingripande av Trotskij vid den tolfte kongressen skulle haft någon effekt på händelseutvecklingen.

Lenins död och dess omedelbara konsekvenser ökade spänningen inom partiledningen. Helt oväntat höll Stalin talet vid Lenins begravning, och föreslog för första gången sig själv som möjlig efterträdare till Lenin. (Trotskij var vid denna tidpunkt bortrest från Moskva på grund av sjukdom. Datum för Lenins begravning undanhölls honom medvetet och han kunde därför inte delta). Men framför allt var det beslutet att släppa in ett stort antal politiskt oskolade och oerfarna arbetare i partiet (det så kallade ”leninuppådet”) som gjorde det möjligt för partibyråkratin att förhindra all seriös diskussion genom att manipulera en till stora delar passiv medlemskader. Samtidigt blev kampanjen mot oppositionen alltmer intensiv. Den fördömdes officiellt och tystades ned. Vid den trettonde partikongressen och Kominterns femte kongress stämplades oppositionen som en ”småborgerlig högeravvikelse”.

II

Denna första strid mellan den härskande apparaten och Vänsteroppositionen var ingalunda oväntad. Mellankadrerna och arbetarbolsjevikerna såg den som en fortsättning på den konflikt som existerat i partiet och samhället i flera år, och som uttryckte ett brådskande problem för både kommunisterna och den bredare arbetarrörelsen i Sovjetryssland. Men denna kontinuitet fick en mycket motsägelsefull effekt på hur Vänsteroppositionen bemöttes i partiet.

Vänsteroppositionens kamp verkade vara en fortsättning på liknande oppositionella grupperingars kamp under tidigare år, i synnerhet de demokratiska centralisterna runt Ivan Smirnov⁵¹ och Arbetaroppositionen kring Sjljapnikov och Alexandra Kollontaj.⁵² Dessa grupperingar hade också gått emot partiapparatens växande makt, brottet med den bolsjevikiska traditionen med inre partidemokrati och tendensfrihet, det ökande förtrycket, omvandlingen av demokratisk centralism till byråkratisk centralism, och framför allt den allt större motsättningen mellan partiets intressen och arbetarklassens omedelbara såväl som historiska intressen.

Men under båda dessa strider hade Vänsteroppositionens främsta ledare, i synnerhet Trotskij och Preobrazjenskij, gått emot oppositionen. De stödde fullständigt partiledningens (som leddes av Lenin) fördömanden av dessa grupper, och tog i många fall initiativet till att formulera dessa fördömanden. Det var därför lätt för Stalin att använda deras egna tidigare uttalanden om ”splittrare” och ”syndikalistiska avvikelser” mot Vänsteroppositionens ledare. Det var en manöver som Stalin skulle upprepa när Zinovjev och Kamenev, och senare Bucharin, Tomskij och Rykov, hamnade i opposition.

Även bland partimedlemmarna fanns det vissa tvivel om innebörden, om än inte uppriktigheten, i Vänsteroppositionens demokratiskt proletära inriktning. Varför kommer de först nu med sina klagomål och förslag? Varför stödde de inte Arbetaroppositionen tidigare? Är det verkligen en kamp om principer, eller är det – som elaka rykten gör gällande – bara en maktstrid? Ännu mer negativt ur Vänsteroppositionens synvinkel var det faktum att under perioden mellan kampen mot Arbetaroppositionen och sammandrabbningarna 1923 hade det ägt rum en annan strid – debatten

⁵¹ Angående de demokratiska centralisterna se Robert Daniels, *The conscience of the revolution*, Harvard 1960.

⁵² Ett urval av dokument från Arbetaroppositionen och de demokratiska centralisterna finns i Daniels, *A documentary history of communism*.

om fackföreningsfrågan vars höjdpunkt var den elfte kongressen. Diskussionen om fackföreningarna var den sista sammandrabbningen mellan Lenin och Trotskij innan Lenin föreslog ett block med Trotskij mot Stalin. Under fackföreningsdiskussionen verkade Trotskij försvara den ”myndighetsutövande” ståndpunkten medan Stalin föreföll stödja Lenins mer arbetarvänliga uppfattning.

Ännu idag är många aspekter av denna diskussion oklar.⁵³ Historiker har varit orättvisa mot Trotskij och jämfört hans inställning till fackföreningarna med hans påstådda ”militarisering av arbetet”. Det påstår inte bara historiker som har godtagit Stalins lögner, utan även av borgerliga, socialdemokratiska och socialistiska kritiker av Trotskij. De flesta av dessa kritiker förbiser det faktum att de beslut om ”militarisering av arbetet” som antogs vid den nionde kongressen hade godkänts av hela partiet, inklusive Arbetaroppositionens ledare. De bortser också från det faktum att Trotskij teser helt klart betonade att ”militariseringen av arbetet” bara var möjligt om det hade arbetarmajoritetens frivilliga stöd.

Men det är ändå ett faktum att Trotskij hade fel i fackföreningsfrågan, och detta misstag, som delades av Preobrazjenskij och Bucharin, ifrågasatte trovärdigheten hos Vänsteroppositionens ledare som försvarare av arbetarnas intressen i partiet. Denna kontinuitet och bristande kontinuitet i de interna partistriderna knöts med tiden alltmer till frågan om den ryska revolutionens själva öde: kan de ryska arbetarna behålla makten om revolutionen inte sprider sig till Central- och Väst-europa? Det var inte bara mensjevikerna och socialdemokraterna i väst som ställde denna fråga. Det var en fråga som de ryska socialisterna, särskilt bolsjevikerna, Lenin och Trotskij, aldrig undvek. Deras svar var oftast negativt. För bolsjevikerna och Trotskij gällde detta svar inte på kort sikt utan i bredare historisk mening. Efter 1917 var det här man hittade den största skillnaden mellan å ena sidan bolsjevikerna och å den andra mensjevikerna och ”ultravänsteristerna”.

Tillfälliga reträtter, bakslag och kompromisser var bara tillåtna för att vinna tid, hålla ut, behålla statsmakten tills de räddades av nästa uppsving för den internationella revolutionen. Det var i denna mening Lenin betraktade NEP som en oundviklig men begränsad reträtt. Men samtidigt ställdes frågan: vad händer med den sovjetiska arbetarklassen och sovjetmakten vid dessa reträtter? Kan arbetarna verkligen behålla makten i ett ekonomiskt och kulturellt efterblivet land, isolerat och omgivet av en fientlig kapitalistisk omvärld? Är det som under den franska revolutionen möjligt med en rysk termidor? Skulle en sådan termidor leda till bonapartism? Vem skulle kunna spela rollen som sovjetisk Bonaparte? Är det inte troligt att det blir Trotskij, Röda arméns populära ledare? Dessa frågor diskuterades aktivt i partiets ledande kretsar. När partiets ledare och mellan-kadrer besvarade dem blev de flesta av dem själva offer för sina felaktiga bedömningar.

Trotskij's politiska ståndpunkter och teoretiska övertygelser gjorde honom definitivt inte redo att fylla rollen som en rysk Bonaparte i 1920-talets Sovjetunionen. Partiledningens majoritet blundade för att Stalin, i stor utsträckning med deras aktiva samarbete, höll på att skapa alla de praktiska förutsättningar som skulle göra det möjligt för honom att spela denna roll. Partiets tragedi var att nästan alla dess ledare, även de i Stalins egen fraktion, så småningom insåg detta, men inte tillsammans, inte tidigt nog och inte i tillräcklig utsträckning för att kunna stoppa honom. De fick betala detta misstag med sina liv.

III

Frågan om en sovjetisk termidor har många aspekter: politiska, ekonomiska, sociala och ideologiska. Trotskij gjorde en stor historisk bedrift som kombinerade alla dessa aspekter i en enda

⁵³ De historiska bedömningarna av denna period förbiser ofta Trotskij's förslag att fackföreningarna skulle skola arbetarna att ta över fabriksdirektörernas roll och leda de stora företagen. Det hade varit ett definitivt steg i riktning mot arbetarnas självstyre, och var ett krav som fick entusiastiskt stöd från Bucharin.

sammanhängande och förklarande teori. Jämte hans teori om den permanenta revolutionen var detta hans andra stora bidrag till marxismen.

Den ryska revolutionens nedgång var direkt knuten till nedgången för det ryska proletariats politiska aktivitet. Denna var i sin tur resultatet av den ekonomiska misären samt arbetarklassens litenhet och sociala svaghet, och den internationella revolutionens misslyckande. Allt eftersom tiden gick bedarrade också den revolutionära energin och lockelsen blev större att så fort det var materiellt möjligt leva ett stilla liv (tack vare NEP). Men det var ingen rätlinjig utveckling som på något ödesbestämt sätt var förutbestämd att leda till en stalinistisk diktatur. Både för den politiska handlingens och den teoretiska klarhetens skull måste man upptäcka de avgörande stegen på denna väg och dra de rätta slutsatserna.

Den internationella revolutionens långa reträtt var inte historiskt oundviklig, och det var inte heller de ryska arbetarnas och förtruppens ökande skepsis angående möjligheten att revolutionen skulle sprida sig. Enligt Trotskij skulle det uppstå nya möjligheter till revolutionära segrar i både öst och väst. Det skulle väcka arbetarnas politiska uppmärksamhet och till och med kunna ge upphov till ett nytt engagemang och en ny revolutionär entusiasm inom den sovjetiska förtruppen. Händelserna under årtiondena efter den ryska revolutionen visar att Trotskij hade rätt: Tyskland 1923, Kina, 1925-27, Spanien 1936.⁵⁴ Därför hade kampen för en riktig strategi och taktik för de kommunistiska partierna utanför Ryssland, och för hur ryssarna skulle agera i Komintern så att den internationella revolutionen skulle gynnas och inte hindras, också en avgörande roll i kampen mot en sovjetisk termidor.⁵⁵ Kominterns felaktiga politik, som åtminstone delvis berodde på den sovjetiska byråkratins speciella samhällseliga intressen, hjälpte till att vända dessa förrevolutionära och revolutionära masstrider till en obruten rad av nederlag. Det var först i slutet av denna process, och inte i dess början, som den sovjetiska termidoren definitivt befästes.

Efter 1923 var denna tveksamhet om den internationella revolutionens utbredning och frestelsen att återgå till ett ”stilla och lugnt liv” starkare inom apparaten än bland de vanliga arbetarna. Apparaten hade en stark materiell grund till detta i sina mycket reella materiella privilegier, vilket de vanliga arbetarna saknade. För arbetarna innebar en återgång till privatlivet en återgång till umbäranden. För apparatmannen var det en återgång till ett ”lyckligt liv”. Stalins plötsliga utropande av teorin om ”socialismen i ett land”, som var en fullständig brytning med både den marxistiska traditionen och arvet efter Lenin, var ett nästan perfekt uttryck för den byråkratiska apparatens psykologiska och ideologiska behov. (Jag säger ”plötsliga” eftersom, vilket med lätthet kan dokumenteras, partiets officiella linje fram till 1924 sa den raka motsatsen).

Men inte ens här kan vi blunda för att den officiella politikens plötsliga omsvängning hade en motsägelsefull karaktär. Stalins och Bucharins teori om ”socialism i ett land” passade inte bara den sovjetiska byråkratins konservativa böjelser. För den stora massan av sovjetiska kommunister verkade den ge ett godtagbart och trovärdigt svar på frågan ”Vad bör göras nu?” Borde vi inte koncentrera oss på att bygga vårt eget samhälle istället för att vänta på den internationella revolutionens alltmer osannolika seger? Sådant var Stalins förslag, och för många såg det ut som ett realistiskt alternativ.

Men det var ingalunda så att Vänsteroppositionen bara föreslog att man skulle ”vänta på den internationella revolutionen”. Och det var ännu mindre sant att de ansåg att man stod inför dilemmat ”antingen kapitalistiskt återupprättande eller revolutionärt krig”, vilket Georg Lukács fram till slutet

⁵⁴ De sovjetiska arbetarna följde med stort intresse och entusiasm den växande revolutionära vågen i Tyskland 1923. Det framgångsrika motståndet mot den fascistiska kuppen i Spanien gav samma resultat. I en anmärkningsvärd bok (*Staline et la révolution – le cas Espagnol*, Paris 1993), belyser Pierre Broué de mekanismer med vilka Stalin och hans bödlar strypte den spanska revolutionen.

⁵⁵ Många historikers påstående att Lenin själv hade underordnat den internationella revolutionens intressen under den ryska statens intressen har inget empiriskt stöd. Det var först på 1930-talet som detta faktiskt började hända, även om det redan fanns underförstått i teorin om ”socialismen i ett land”.

av 1960-talet anklagade Trotskij för. Tvärtom: Trotskij och Vänsteroppositionen argumenterade *samtidigt* för att Komintern skulle driva en korrekt politik, som skulle utnyttja den internationella revolutionens mycket verkliga möjligheter, *och* för en snabbare industrialisering och modernisering av Ryssland. Det var Stalin-Bucharin-blocket som förkastade dessa båda sammanhängande aspekter på Trotskijs och Vänsteroppositionens inställning. Och därmed uttryckte de den konservativa karaktären hos teorin om ”socialismen i ett land”.

Detta handlar inte bara om rationella politiska alternativ utan också sociala och samhällspsykologiska processer. Och hur vissa samhällseliga grupper tolkar projekt, förslag eller plattformar spelar en stor roll i historien, helt oavsett dessa plattformars objektiva innehåll.⁵⁶

I samhällspolitiska termer försökte Trotskijs och Vänsteroppositionens, och senare den förenade oppositionens, demokratiska och ekonomiska förslag (vilka behandlas i kapitel 4) ge den sovjetiska arbetarklassen mer gynnsamma materiella och institutionella möjligheter än en gång ingripa i utvecklingen på ett aktivt och oberoende sätt. Det var den andra avgörande delen i kampen mot den sovjetiska termidoren. Och än en gång är det viktigt att betona att utgången av denna kamp inte var förutbestämd. De alltmer omfattande angreppen mot arbetarnas makt och rättigheter möttes av motstånd.⁵⁷ Kommunistpartiet kunde ha stött detta motstånd istället för att försöka bromsa det, förhindra det och slutligen dränka det i terror. Det var först i slutet av denna händelseutveckling som kontrarevolutionens seger var oundviklig. I början gick det fortfarande att bromsa den, om än inte förhindra den helt.

Orsaken till att detta inte skedde var först och främst att partiledningens stora majoritet inte insåg problemets sociala karaktär. De såg det enbart som ett maktpolitiskt, institutionellt, med andra ord ett byråkratiskt administrativt problem. Denna ståndpunkt hade sin grund i en substitutionistisk uppfattning av förhållandet mellan partiet och arbetarna: proletariats diktatur utövas av partiet under ledning av dess leninistiska centralkommitté. Att ifrågasätta partiledningen är sålunda att ifrågasätta proletariats diktatur: ”partiledarna bestämmer allt”. Det avgörande är inte samspelet mellan partiet och den aktiva arbetarklassen och än mindre arbetarnas egen aktivitet; det enda viktiga är den allvetande partiledningen (senare den allvetande generalsekreteraren).

Trotskijs stora teoretiska bedrift var att han praktiskt taget redan från början, 1923, löste denna gordiska knut genom att inse den sovjetiska byråkratins sociala förfall, med andra ord att denna byråkrati hade omvandlats till ett specifikt socialt skikt med egna speciella materiella intressen. Partiapparaten försvarade sitt politiska maktmonopol för att försvara och utsträcka sina egna materiella intressen. Detta insåg inte ens de mest kunniga marxisterna i det ryska kommunistpartiets ledning, utöver Trotskij, eller de insåg det inte i tillräcklig utsträckning.

För att kunna föra en konsekvent kamp mot den sovjetiska byråkratin var det avgörande att ha en korrekt förståelse av denna samhällseliga omvandling. Ända till slutet förstod de inte omfattningen av partiets sociala omvandling var.⁵⁸ In i det sista hängde de kvar vid illusionen att partiledningen eller Stalin själv skulle återvända till en riktig politik. När de drogs in i massutrensningarnas strömvirvel var de psykologiskt och politiskt hjälplösa eftersom de inte förstod vad som egentligen ägde rum.⁵⁹

⁵⁶ Både i fallet stalinismen och fascismen påpekade Trotskij att fullkomligt absurda och irrationella myter kan spela en verklig roll i historien.

⁵⁷ Se Charles Bettelheim, *Luttes de classe en URSS*, 1–2, Paris 1972-74. Svensk översättning av del 1, *Klasstriderna i Sovjetunionen. Första perioden 1917–1923*, Staffanstorp 1976.

⁵⁸ Leopold Trepper, ledare för Röda kapellet [Stalins spionorganisation i Nazityskland – öa], ger sitt erkännande till trotskisterna, de enda kommunister som inte kapitulerade för Stalin och som gick i döden utan att vara brutna. Trepper förklarar detta med det faktum att de var de enda som klart förstod stalinismens karaktär, medan Stalins övriga kommunistiska offer var fullständigt demoraliserade eftersom de aldrig förstod vilket öde de drabbades av. Tuchtatjevskij var ett annat sådant undantag. Se Leopold Trepper, *Röda kapellet*. Stockholm 1977.

⁵⁹ Ända till slutet trodde Bucharin att ”kamrat Stalin” skulle rädda honom. En redogörelse för Bucharins sista brev till

I likhet med den franska termidoren återspeglar detta tragiska misslyckande att förstå partiets urartning en av den sovjetiska termidorens grundläggande drag. Termidor är inte bara en kontrarevolution. Det är en politisk kontrarevolution som följer på en mäktig revolution som drivits fram av miljontals människors entusiasm. Hos många av dessa lever revolutionen vidare i medvetandet. De identifierar sig med dess framsteg, med dess anda och dess nya värderingar. Den politiska reaktionen kan inte segra, eller dess seger vore ytterst besvärlig, om den öppet och helt bröt med denna revolutionära tradition.

Termidor presenterar sig därför till en början som arvtagare till revolutionen och inte som dess dödgrävare. Denna speciella kombination av kontinuitet och avbrott gör det ytterst svårt för även de mest intelligenta av dramats huvudpersoner att klart inse vad som händer. Först gradvis börjar elementen av diskontinuitet, brotten med den revolutionära traditionen, att dominera över den revolutionära kontinuiteten. Trotskijs historiska bedrift var att inse detta tidigare än den stora majoriteten kommunister och ge det en teoretisk förklaring.

IV

Trotskijs aktivitet i denna fråga var inte bara teoretisk utan även politisk och i allt större utsträckning organisatorisk. Det förklarar också byråkratins och Stalins ökande fientlighet och senare paranoida hat mot Trotskij och trotskismen.

På sitt eget sätt insåg byråkratin hur viktig Trotskijs analys och förslag var. Många av dem, i synnerhet Stalin, studerade hans skrifter noggrant. Men byråkratin var djupt pragmatisk och helt ointresserad av teori. I allt större utsträckning var det ett intellektuellt och kulturellt efterblivet skikt.⁶⁰ Det som skrämde dem var Trotskijs – och med honom Vänsteroppositionens ”hårda kärna” – beredvillighet att kämpa för sina teorier, att i detta syfte organisera sig först inom partiet, bland arbetarkommunisterna och ungdomen, och senare bland alla potentiellt oppositionella arbetare och ungdomar i det sovjetiska samhället.

Byråkratin och Stalin visste att de hade att göra med erfarna bolsjevikiska medlemmar. Många hade härdats under inbördeskriget och många var ”gammelbolsjeviker” från den underjordiska perioden. De kunde knyta kontakter med kritiska arbetare i fabrikena, med kritiska studenter, med kritiska tjänstemän inom administrationen. De förkastade alla former av äventyrspolitik, för att inte tala om terrorism, och deras mål var att bli samlingspunkt för breda kretsar av kommunister i den händelse arbetarklassen vid en senare tidpunkt skulle bli aktiv igen. Byråkratin såg detta som det största hotet mot den.⁶¹ Deras oro var inte helt ogrundad. Det är denna rädsla som till stor del förklarar Stalins och stalinisternas besatthet av trotskismen.

Det var inget lätt beslut att utsträcka kampen mot den stalinistiska byråkratin utanför partiet. Fram tills dess att Trotskij uteslöts ur partiet hade han knappast ens övervägt det. Orsaken till denna självbegränsning hade inget att göra med ett underskattande av det byråkratiska förtrycket inom

Stalin, som nyligen hittades i de sovjetiska arkiven, finns i Alec Noves artikel ”Compliant to the last”, *The New Statesman*, 21 januari 1994. [Se även svenska översättningen av Bucharins brev på www.marxistarkiv.se.]

⁶⁰ Detta var uppenbarligen inte längre fallet för de ”moderna teknokraterna”, vars politiske representant hette Michail Gorbatjov.

⁶¹ Ett exempel är M Riutin. Till en början var han en entusiastisk anhängare till Stalins fraktion och dess kamp mot trotskismen och andra oppositionella grupperingar. Men på våren 1928 ändrade han inriktning. Han valdes inte till centralkommittén, han förlorade posten som partisekreterare i Moskva-området och på hösten 1930 uteslöts han ur partiet. Han organiserade då en ”illegal” kommunistisk organisation, Sovjetiska marxist-leninistiska förbundet. Han skrev ett omfattande manifest i vilket han anklagade Stalin för att redan 1923–24 ha förberett sin ”artonde brumaire”. Trots att manifestet var kritiskt mot Trotskij, innehöll det en mycket generös hyllning till honom som person och till den roll han spelade. Samtidigt innehöll det ett bittert angrepp mot den byråkratiska apparaten och dess privilegier. Stalins svar blev att kräva dödsstraff. En redogörelse för fallet Riutin finns i *Nouvelles de Moscou*, 27 maj 1990. Pierre Broué har publicerat en rad intressanta dokument angående Rakovskijs verksamhet i exil i Sibirien (*Cahiers Léon Trotsky* nr 52, januari 1994, och nr 53, april 1994).

partiet. Den hängde samman med hans övertygelse, som bekräftades av erfarenheterna, att partiet fortfarande bestod av tiotusentals ärliga kommunister och inte bara korrumperade karriärister. Förr eller senare skulle dessa kommunister inse stalinfraktionens, den sovjetiska byråkratins och den sovjetiska termidorens verkliga natur.⁶² Historien bekräftade det riktiga i Trotskij's uppfattningar, men inte i den utsträckning som han antog.

Beslutet att bara arbeta inom partiet utgick främst från en objektiv analys av läget inom den sovjetiska arbetarklassen. Trotskij var övertygad om att nedgången för massaktiviteten var djup och långvarig. För att kunna bromsa den allmänna nedgången på kort och medellång sikt måste den kommunistiska förtruppen ingripa i denna process på ett korrekt sätt. Denna analys ledde logiskt till att man skulle koncentrera sig på politiskt arbete inom partiet. Inte ens undertryckandet av partidemokratin gjorde att Trotskij uteslöt att även ett begränsat anammande av några av Vänsteroppositionens förslag kunde medföra förändringar i den officiella partilinjens och därmed skydda sovjetstaten, vars existens Trotskij fullt och fast fortsatte försvara mot allvarliga faror.

Därför var Vänsteroppositionen beredd att göra taktiska reträtter för att bli kvar inom partiet. De var också av principiella orsaker beredda att acceptera den demokratiska centralismen i leninistisk mening, med andra ord att lojalt genomföra partikongressernas majoritetsbeslut, utan att därför överge sina egna uppfattningar och utan att överge rätten att försvara dessa uppfattningar under nästa diskussionsomgång.

Denna övergripande åsikt förklarar varför Trotskij bestämt gick emot alla sätt att ”kämpa om makten” utom att påverka och organisera arbetarklassen. På 20-talet fanns det många som inte förstod detta och bara betraktade Trotskij som en möjlig kandidat till rollen som Bonaparte. På 30-talet och efter inledningen av *glasnost* var det vissa (exempelvis professor Demitjev vid Trotskij-symposiet i Wupperthal) som såg Trotskij's vägran att uppmuntra till andra kampmedel som ett misstag. Trotskij var glasklar när han förklarade sin uppfattning i denna fråga:

Frågan – den är mycket vanlig (och mycket naiv) – ”Varför använde inte Trotskij vid den tiden militärapparaten mot Stalin?” är det tydligaste beviset i världen på att frågeställaren inte kan eller inte vill överväga de allmänna historiska orsakerna till den sovjetiska byråkratins seger över proletariatets revolutionära avantgarde...

Vad gäller den militära apparaten, är den en del av den byråkratiska apparaten, och inte på något vis kvalitativt åtskild från den. Det räcker med att säga att Röda Armén under inbördeskrigets år absorberade tiotusentals tidigare tsaristiska officerare... Dessa officers- och funktionärskadrer utförde sitt arbete de första åren under direkt tryck och övervakning av de medvetna arbetarna. I den grymma stridens eld kunde det inte ens vara frågan om en privilegierad ställning för officerare: själva ordet skrubbades bort ur vokabulären. Men just efter att segrarna hade vunnits och övergången gjorts till en fredlig situation, försökte den militära apparaten bli den inflytelserikaste och mest privilegierade delen av hela den byråkratiska apparaten. Den enda person som kunde ha litat till officerarna för att gripa makten, skulle ha varit någon som var beredd att gå utöver officerskastens aptit, dvs som skulle ha garanterat dem en överlägsen ställning, gett dem grader och utmärkelser, med ett ord, i ett enda drag gjort det som den stalinistiska byråkratin har gjort gradvis under de efterföljande tio till tolv åren. Det råder intet tvivel om att det skulle ha varit möjligt att genomföra en militärkupp mot Zinovjevs, Kamenevs, Stalins och andras fraktion, utan några svårigheter och även utan att spilla något blod; men resultatet av en sådan statskupp skulle ha varit att öka rytmen i själva byråkratiseringen och bonapartismen mot vilka Vänsteroppositionen gett sig in i strid.

⁶² Under ansträngningarna att utesluta Trotskij ur EKKI 27 september 1927, angav man som skäl inte bara brott mot disciplinen (den ”illegala press” som startats med hjälp av ”sovjetfientliga agenter”) utan uttryckligen också hans och Vänsteroppositionens åsikter om den sovjetiska termidoren, apparatens förfall och praktiken att ”utse Kominterns ledare”. Uteslutningsresolutionen publicerades första gången i väst av Octavio Araujo och Paulina Fernández i den mexikanska tidningen *Perfil de la Jornada*, 20 augusti 1990. Texten togs från *Pravda*, 1 oktober 1927.

Bolsjevik-leninisternas uppgift var till själva sin kärna inte att lita till den militära byråkratin mot partiets byråkrati utan att lita till det proletära avantgardet och därigenom på de folkliga massorna och att kuva byråkratin i dess helhet, rensa den på främmande element, garantera arbetarnas vaksamma kontroll över den och åter placera dess politik på den revolutionära internationalismens spår... Förvisso samlade bolsjevik-leninisternas fana tiotusentals av de bästa revolutionära kämparna, inklusive militärer. De medvetna arbetarna var sympatiskt inställda till oppositionen, men denna sympati förblev passiv; massorna trodde inte längre att situationen på allvar kunde förändras genom kamp.⁶³

Hur positivt inställda arbetarna och soldaterna var till Trotskij, och hur omfattande stöd han hade vid denna tidpunkt, strax innan han uteslöts ur partiet, kan utläsas ur följande reportage från korrespondenten för Associated Press i Moskva, William Reswick:

På hösten 1926 uppmanade sovjeten i Moskva till en demonstration mot det brittiska hotet om bojkott mot de sovjetiska hamnarna... Partiets och statens mest framstående ledare var samlade på podiet, alla utom Trotskij. Men hans namn var på allas läppar och det var uppenbart att denna enorma folksamling hade kommit för att hälsa den före detta krigskommissarien, som efter degraderingen till kommissarie för utländska koncessioner inte hade gjort något offentligt framträdande...

Vid femtiden en mycket solig eftermiddag öppnades det offentliga mötet officiellt i Trotskij frånvaro... En efter en kom talarna till podiet, höll sina tal och fick oengagerade applåder. Bland ledarna på estraden fanns Rykov, Stalin, Jenukidze, Kamenev, Zinovjev, Lunatjarskij och Bucharin. Alla hade talat utom Stalin och Zinovjev... Men publiken var sällsamt tyst...

Då, mitt under Kamenevs tal, hördes ett fjärran dån genom de öppna fönstren. Det växte sig allt starkare likt åskan i ett annalkande oväder. Kamenevs tal dränktes fullständigt. Medan han stod där och gestikulerade förtvivlat klev Trotskij upp på estraden. Åhörarna förvandlades omedelbart till en vrålände, vibrerande och skrikande massa. Folk stod upp på sina stolar, soldater och matrosar kastade sina mössor i luften. Under mer än femton minuter skrek och skrattade de, och kastade slängkyssar till sin idol.⁶⁴

Ett år senare var antalet personer som var redo att öppet visa sitt stöd för oppositionen i Moskva betydligt mindre, men det var fortfarande betydande. Trotskij och Vänsteroppositionen övergav begränsningen att endast föra kampen inom partiet först när det byråkratiska förtrycket nått en sådan nivå att det var omöjligt att fortsätta denna interna kamp.⁶⁵ Vid oktoberrevolutionens tioårsjubileum organiserade oppositionen en offentlig demonstration i Moskva, och de höll ett massmöte vid begravningen av Adolf Joffe, som Stalin hade drivit till självmord.⁶⁶ När Stalin bröt mot de leninistiska normerna att ge ut oppositionella politiska plattformar, försökte oppositionen trycka sina uppfattningar med hjälp av illegala tryckpressar. Hela tiden upprätthöll de strikt gränsen mellan en politisk kampanj mot byråkratin och fientliga aktiviteter riktade mot staten. Och de förkastade fullständigt alla tankar på att tillgripa terrorism i kampen mot byråkratin.⁶⁷

⁶³ "Hur besegrade Stalin Oppositionen?", på marxistarkiv.se.

⁶⁴ Citerat i *Leo Trotski 1879-1940. In den Augen von Zeitgenossen*. Hamburg 1979, s. 112–113.

⁶⁵ Vid centralkommitténs och den centrala kontrollkommissionens möte 1 augusti 1927, förkunnade Stalin: "Dessa kadrer kan bara drivas bort med hjälp av inbördeskrig." Kunde man inte helt enkelt "driva bort" dem med hjälp av fria val vid partikongressen? Vid den femtonde partikongressen krävde man (på ett fullständigt odemokratiskt och icke-leninistiskt sätt) att oppositionen inte bara skulle underkasta sig partidisciplinen, utan också mot sin egen övertygelse förklara att deras åsikter var felaktiga. Trotskij hade vid denna tidpunkt redan uteslutits ur partiet (14 november 1927).

⁶⁶ Angående Joffe och mötet vid hans begravning, se Isaac Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s 221-22, på marxistarkiv.se.

⁶⁷ I sin artikel "Den stalinistiska byråkratin och mordet på Kirov" från 28 december 1934, skrev Trotskij: "Bara politiska bluffmakare som tror på dårar skulle försöka knyta Nikolajev till Vänsteroppositionen, om än bara i form av Zinovjevs grupp som den existerade 1926–27. Den ungtkommunistiska terrororganisationen gynnades inte av

De organisatoriska påtryckningar som fick oppositionen att utvidga sin politiska verksamhet utanför partiet var bara en av de faktorer som ledde till denna ändrade inriktning. Den andra var ett politiskt beslut rörande de faror som hotade det sovjetiska samhället.⁶⁸ Den sovjetiska byråkratin höll på att krossa viktiga framsteg från oktoberrevolutionen, särskilt inom överbyggnaden men inte bara där. Förtrycket ökade och riktades inte bara mot oppositionen utan även mot massan av arbetare och bönder. Störtandet av byråkratin blev alltmer en fråga om liv och död för Sovjetunionen. Det kunde inte göras med hjälp av reformer, det krävdes en ny revolution. Men en ny revolution krävde ett nytt revolutionärt parti. Från våren 1933 övergav Trotskij uppfattningen att oppositionen bara skulle bygga en fraktion inom det gamla partiet.⁶⁹ Den nya inriktningen siktade nu till att bygga ett nytt bolsjevik-leninistiskt parti. Antistalinistiska historiker är oense om denna ändrade inriktning kom för sent.

V

Den franska termidoren belyser en mer allmän lag om förhållandet mellan revolution och kontra-revolution. Det är inte, som Vico och andra pessimister argumenterar, en cirkulär rörelse där samhället precis som planeterna återvänder till sin ursprungliga position. (Från början hade ordet ”revolution” denna astronomiska betydelse men erfarenheterna av verkliga revolutioner och kontrarevolutioner gav upphov till den moderna betydelsen, en radikal omvandling som inte återgår till status quo). En kontrarevolution kan betraktas som *politisk* i så måtto som den inte leder till en återgång till den samhälleliga utgångspunkten. Återupprättandet av monarkin efter den engelska revolutionen 1640 innebar inte ett återupprättande av det halvfeodala samhället. Återupprättandet av monarkin, först under Napoleon och sedan under Bourbon, efter den stora franska revolutionen betydde inte en återgång till den gamla regimen. Rasåtskillnadspolitiken mot svarta i södra USA kort efter deras politiska befrielse i slutet av det amerikanska inbördeskriget, var inte detsamma som att slaveriet återinfördes.⁷⁰ Trotskij och andra marxistiska motståndare till Stalins diktatur ställde sig frågan: gäller detta också den sovjetiska termidoren?

Trotskij upphörde aldrig att besvara denna fråga med ja. För honom var Sovjets termidor en allt mer uttalad tillbakagång på det samhälleliga livets alla områden, men ingen återgång till kapitalismen, varken privat- eller statskapitalism. Den nya samhällsekonomiska grund som skapats av oktoberrevolutionen hade på det hela taget bibehållits. Denna samhällsekonomiska grund hade en historiskt progressiv karaktär och måste ovillkorligt försvaras av den sovjetiska och internationella arbetarklassen mot varje försök till kapitalistisk återuppbyggnad, i synnerhet i händelse av krig med

Vänsteroppositionen utan av byråkratins korruption. *Individuell terrorism är till själva sitt väsen byråkratism vänd ut och in.* Marxister upptäckte inte denna lag igår. Byråkratismen har inget förtroende för massorna och strävar efter att ersätta dem med sig själv. Terrorism fungerar på samma sätt; den försöker göra massorna lyckliga utan att be dem att delta.” (*Writings of Leon Trotsky 1934-35*, s. 124) Idag är man nästan helt överens om att mordet på Kirov inte organiserades av en ungdomsgrupp utan av Stalin personligen, både som en provokation för att rättfärdiga massutrensningarna och som hämnd för det faktum att Kirov hade fått fler röster än honom i valet till centralkommittén vid den sjuttonde partikongressen. Som Roy Medvedev har redogjort för, förfalskade Kaganovitj på Stalins order de officiella resultaten. Se Roy Medvedev, *Let history judge*. Oxford 1989, s. 332.

⁶⁸ Inom Vänsteroppositionens ledning fanns det en grupp (Preobrazjenskij, Radek, Smilga, Pjatakov) som inte delade denna bedömning. De kapitulerade senare för Stalin.

⁶⁹ Jean Van Heijenoort, som var Trotskijs sekreterare under många år, minns att Trotskij i början av juli 1933 sa: ”Fram till april var vi för att reformera kommunistpartierna i alla länder utom Tyskland, där vi var för ett nytt parti. Nu kan vi anta en symmetrisk inställning, med andra ord är vi för ett nytt parti i alla länder utom Sovjetunionen, där vi fortfarande stöder en reform av bolsjevikpartiet.” (Jean Van Heijenoort, *With Trotsky in exile. From Prinkipo to Coyoacan*. Cambridge, MA 1978.) 20 juli 1933 skrev Trotskij en artikel under pseudonymen Gusev, där han krävde ett nytt parti även i Sovjetunionen. (”Det är omöjligt att stanna i samma internationella som Manuilsky, Lozovsky och company”, i *Writings of Leon Trotsky 1933-34*, s. 17 ff).

⁷⁰ Se *A documentary history of the negro people of the United States. Vol 2*. Red. Herbert Aptheker, New York 1968.

en imperialistisk stat.⁷¹ Trots den sovjetiska arbetarklassens hat mot de byråkratiska privilegierna, var Trotskij också övertygad om att detta skulle bli deras inställning om Sovjetunionen skulle dras in i ett världskrig. Historien bekräftade denna Trotskijs förutsägelse, liksom hans bedömning att Sovjetunionens krig mot en imperialistisk angripare skulle vara ett rättfärdigt krig.⁷²

Det innebär inte att Trotskij var omedveten om liknande tendenser till tillbakagång inom produktionsförhållandena. Det massiva förtryck som från början av 1930-talet riktades mot arbetare och bönder fick katastrofala konsekvenser för den ekonomiska tillväxten. Även detta måste bekämpas. Trotskijs uppfattning om en ”politisk revolution” var i denna mening inte bara politisk, med andra ord inte bara riktad mot överbyggnaden. För honom innehöll den också många samhällsekonomiska element.⁷³ Begreppet ”politisk revolution” rättfärdigades i den och endast den meningen att den kommande ”andra revolutionen”, långt ifrån att ersätta den nya samhällsekonomiska grund som oktoberrevolutionen skapat, i stället en gång för alla skulle befästa den historiskt och för första gången låta den utvecklas fullt ut på ett positivt sätt.⁷⁴

Ett flertal icke borgerliga kritiker av Stalins diktatur, liksom ett inte obetydligt antal av Trotskijs egna anhängare,⁷⁵ har kritiserat hans bedömning. Några alternativa uppfattningar – statskapitalism, ”ny klass” och ”byråkratisk kollektivism” – får fortfarande stöd.⁷⁶ Dessa senare teorier är naturligtvis de enda som är acceptabla inom småborgerliga och socialdemokratiska kretsar. I ljuset av de stalinistiska regimernas sammanbrott i Östeuropa, med tendensen att återupprätta en klassisk privatkapitalism, har dessa teorier förlorat en stor del av sin dragningskraft. Men det är inte fallet med Trotskijs teori om en byråkratiserad arbetarstat, med andra ord teorin om ett övergångssamhälle mellan kapitalism och socialism, vilken uttryckligen innefattade faran för ett kapitalistiskt återupprättande.⁷⁷

Trotskij betraktade byråkratins diktatur som ett övergående historiskt fenomen som, åtminstone på lång sikt, oundvikligen skulle leda till att kapitalismen återupprättades, om den inte innan dess ersattes av en återgång till arbetarmakt, till sovjetdemokrati. Men råds- (sovjet) demokratin kunde inte uppnås genom att byråkratin reformerade sig själv, utan enbart med hjälp av en verklig revolution underifrån. (I *Den förrådada revolutionen* beskrev Trotskij programmet för denna

⁷¹ Den taktik som Trotskij föreslog arbetarna i de länder som var allierade eller fientligt inställda till Sovjetunionen finns beskrivna i artikeln *Kriget och Fjärde internationalen*, på marxistarkiv.se.

⁷² Det massmord som nazisterna planerade för Östeuropa (*Generalplan Ost*, som skulle omfatta 100 miljoner döda) skulle senare rättfärdiga denna politik på ett sätt som inte gick att föreställa sig 1933.

⁷³ Den politiska revolutionens ”samhälleliga aspekter” diskuterar Trotskij i *Den förrådada revolutionen*, s 123-24, på marxistarkiv.se. Revolutionen skulle förändra ”administrationsmetoderna inom ekonomin. Ett införande av demokrati i industrierna betyder en radikal revidering av planläggningen i arbetarnas intresse. Fri diskussion om ekonomiska problem kommer att minska de överdrivna omkostnader som orsakas av byråkratins misstag och sicksackkurs... ’Borgerliga fördelningsnormer’ kommer att hållas inom det strikt nödvändigas gränser...” (*Den förrådada revolutionen*, s 124)

⁷⁴ Gorbatsjov förfäktade också denna uppfattning i sin bok *Perestrojka*. Sociologen Tatjana Zaslavskaja kallade sin bok *The second socialist revolution*. London 1990.

⁷⁵ Särskilt Victor Serge och amerikanerna Carter och Burnham, från 1937, Schachtman från 1941 och den engelske trotskisten Tony Cliff från 1947.

⁷⁶ Den mest kände anhängaren av teorin om en ”ny klass” är jugoslaven Milovan Djilas. En kritik av dessa teorier finns i min bok *Power and money. A general theory of bureaucracy*. London 1992.

⁷⁷ I oktober 1933 skrev Trotskij: ”Byråkratins fortsatta obehindrade utveckling måste oundvikligen leda till den ekonomiska och kulturella tillväxtens upphörande, till en fruktansvärd social kris och hela samhällets nedgång. Men detta skulle inte bara betyda den proletära diktaturens sammanbrott utan också slutet för byråkratisk dominans. Istället för arbetarstaten kommer inte ’socialbyråkratiska’ utan kapitalistiska förhållanden.” Citerat ur *Sovjetunionens klasskaraktär*. Stockholm 1996, s. 21. Tesen om byråkratins självreformerande försvarades av Isaac Deutscher och Moshe Lewin. Trotskij hade en uppfattning om en dialektisk samverkan mellan ”tryck nerifrån – differentiering och reform uppifrån – politisk revolution”. Jag behandlar detta uttömmande i min bok *Beyond perestrojka*. London 1989, i synnerhet i kap. 12, ”The dialectic of reform and social movement”.

revolution). Styrkeförhållandena mellan det sovjetiska proletariatets alltmer omfattande massaktioner och byråkratin skulle bli sådana att revolutionen inte skulle kräva ett väpnat uppror, utan snarast skulle likna ett kirurgiskt ingrepp, ”avlägsnandet av en elakartad svulst”.⁷⁸

I förra kapitlet påpekade vi att Trotskij ansåg att frågan om Sovjetunionens klasskaraktär var knuten till frågan om den internationella klasskampen. Hans tvekan att besvara frågan ”Vad är Sovjetunionen?” med ett enkelt ”ja eller nej, antingen hundra procent rött eller hundra procent svart” hängde samman med dödläget inom den internationella klasskampen. Först när detta dödläge på ett eller annat sätt löstes skulle Sovjetunionens öde avgöras. Trotskij ville inte kalla sovjetbyråkratin en ny klass, utan betonade att denna kast hade en parasiterande karaktär och sa att den, till skillnad från alla andra härskande klasser – åtminstone under en period av sin existens, inte hade någon progressiv roll att spela i historien. På denna punkt delar den överväldigande majoriteten av Sovjetunionens folk idag Trotskijs uppfattning.

VI

Efter 1934 antog Stalins brott en monstruös karaktär, och Trotskijs kamp mot stalinismen och den byråkratiska diktaturen blev alltmer intensiv. Mordet på Kirov utlöste en massterror i det sovjetiska samhället, som kallades *jezjovsjtjina* (efter den dåvarande chefen för den hemliga polisen, Nikolaj Jezjov, som själv föll offer för denna terror och ersattes av den lika vedervärdige Lavrentij Beria).

Massutrensningarna berodde inte på Stalins maktlystnad eller hans sjukliga avundsjuka mot verkliga eller möjliga rivaler. Dessa karaktärsdrag var tydliga redan 1932/33, när det helt oväntat ställdes ett förslag i politbyrån att man skulle återkalla Trotskij från exilen, eller när Kirov vid den sjuttonde partikongressen fick fler röster än honom i omröstningarna till centralkommittén. En verklig förklaring måste ställa dessa fakta i sitt verkliga sammanhang, den dåvarande konkreta sociala situationen i Sovjetunionen.

Vid denna tidpunkt kännetecknades det sovjetiska samhället i allt större utsträckning av utbredd oro inom befolkningen, först och främst bland bönderna som drabbats av tvångskollektiviseringarna och massdeporteringarna men även bland arbetarna i städerna, vars konsumtionsnivå sänkts drastiskt. Terrorn och skräcken orsakade inte öppet motstånd, men missnöjet fanns där. Via sitt omfattande nätverk av informatörer inom den hemliga polisen kände Stalin väl till stämningarna inom befolkningen. Det fanns också ett spirande missnöje inom partiet och de första tecknen till kritik, om än oerhört försiktig. Sovjetunionens internationella ställning var dessutom mycket försvagad efter hitlerfascismens seger i Tyskland, vilket ytterligare ökade oron.

Stalin var medveten om att varje försök att sluta överenskommelser med den franska eller tyska imperialismen skulle stöta på motstånd inom partiet. Med sin vanliga pragmatism drog Stalin slutsatsen att han inte kunde uppnå dessa cyniskt realpolitiska mål med hjälp av detta parti, oavsett hur byråkratiskt det var, och definitivt inte med kärnan av kommunister från perioden före 1930. För att en gång för alla befästa sin makt var han tvungen att krossa partiet. En flod av blod måste skilja partiet från den klassiska socialismen och kommunismen. Stalins beslut motsvarar politiskt den sovjetiska byråkratins speciella intressen i egenskap av konsoliderat samhällsligt skikt ovanför arbetarna och bönderna.

Den terror som Stalin släppte lös var en av den moderna historiens mest ohyggliga brott. Miljontals arbetare, bönder, intellektuella och kommunister förlorade livet. Mer än en miljon kommunister, bland dem praktiskt taget hela Lenins centralkommitté och en stor del av parti- och statsledningen från 1924-33, föll offer för mördarmaskinen.⁷⁹ Offren förtalades och anklagades för att vara folkfiender, terrorister, agenter för utländska imperialister och anhängare av kapitalismens

⁷⁸ *Writings of Leon Trotsky 1933-34*, s. 118.

⁷⁹ Angående utrensningarnas omfattning, se Medvedev, *Let history judge*.

återupprättande. Bekännelser framtvingades med hjälp av de mest vidriga tortyrmetoder. Denna utstuderade mord- och bedrägerimaskin, vars omfattning knappt går att föreställa sig, mötte nästan inget motstånd. I Sovjetunionen var folket förlamat av skräck och våld.⁸⁰ Inom den internationella arbetarrörelsen och inom liberala borgerliga kretsar accepterades Stalin som det ”minst onda”, delvis av opportunistiska orsaker och delvis på grund av demoralisering. Efter undertecknandet av pakten mellan Stalin och Laval betraktade det internationella kapitalet ”realpolitikern” Stalin som mindre farlig än Trotskij, som fortfarande förespråkade en världsrevolution.

Praktiskt taget samtliga stalinistiska kommunistpartier försvarade terrorn. Kominternledare som Togliatti och Pieck överlämnade ledande partimedlemmar som råkade vara i Moskva till bödlarna, och nöjde sig med att försöka rädda bara några få. Herbert Wehner, som redan hade drabbats av tvivel, skrev 1938:

Trotskismen växer som ett gift i det sönderfallande kapitalistiska samhällets mylla... och utnyttjas av de fascistiska och imperialistiska krafter... som vill återupprätta kapitalismen i Sovjetunionen och annektera delar av dess territorium. Det är ingen slump, utan hänger snarare samman med trotskismens depraverande funktion, att Trotskij och många av hans medbrottslingar under många år har varit betalda spioner.⁸¹

Det går att hitta många liknande citat i dåtidens kommunistiska press. Under Moskvarättegångarna skrev det franska kommunistpartiets tidningar, ”Skjut de galna hundarna!”

Den internationella socialdemokratin betedde sig ytterst fegt.⁸² Otto Bauers och Zyromskys falang fördömde Trotskij och de andra offren som mer skyldiga än sina bödlar. Den ”vänster-socialdemokratiska” regeringen i Norge försökte hindra Trotskij att avslöja Moskvarättegångarnas lögn. (Han internerades, förbjöds utföra all journalistisk aktivitet och förhindrades till och med vidta lagliga åtgärder). ”Humanisten” Léon Blum vägrade fördöma Stalins brott, eftersom han inte ville riskera alliansen med det franska kommunistpartiet. Ett stort antal vänsterintellektuella, inklusive det franska förbundet för mänskliga rättigheter, förnedrade sig inför Stalin och försökte rättfärdiga Moskvarättegångarna och Stalins förtal med de framtvingade bekännelserna från de stackars ”gammelbolsjevikerna”. Vid detta historiska ögonblick var det nästan bara Friedrich Adler, den socialistiska internationalens sekreterare, som räddade den internationella socialdemokratins ära.

Frågan om Moskvarättegångarna är också en skamfläck för Brandlers och Thalheimers gruppering. Troligen på grund av en medfödd fientlighet mot Zinovjev (som hängde ihop med diskussionen om Brandlers påstådda ansvar för det tyska oktoberupproret 1923), vägrade de fördöma de första och andra rättegångarna. Först när deras vän Bucharin ställdes inför rätta 1938 (den tredje Moskvarättegången) ändrade de inställning.

Gerhard Rosenthal har påmint om ett föga bekant faktum: den franska extremhögerens främste ideolog, Charles Maurras, såg Moskvarättegångarna som bevis för att trotskisterna stod i Tysklands sold.⁸³ Churchill accepterade historien om Tjuchatjevskijs förräderi som äkta, en historia som fördes vidare av den tjeckoslovakiske presidenten Beneš. (De Gaulle, däremot, lät sig inte luras). Vem manipulerade vem i denna ödesdigra intrig, som ledde till att Röda armén halshöggs: var det GPU

⁸⁰ Men det sovjetiska folket visade indirekt sin inställning till terrorn genom det mänskliga och ibland rörande sätt på vilket det tog hand om offrens barn, när dessa inte dödades eller fängslades.

⁸¹ Angående de tyska kommunisternas och antifascisternas öde i Sovjetunionen, se Hermann Weber, *Weisse Flecken in der Geschichte*, Frankfurt am Main 1989.

⁸² Bland dem de brittiska fabianerna, Sidney och Beatrice Webb, den brittiske advokaten Pritt, den tyske författaren Leon Feuchtwanger, betydande franska intellektuella som Romain Rolland, Henri Barbusse och André Malraux. Vänstersocialisternas byrå i London, som omfattade ILP och det tyska SAP (med Willy Brandt), vägrade delta i kommittén som utredde Moskvarättegångarna.

⁸³ Författarna André Gide, André Breton och Ignacio Silone var hedrande undantag.

som manipulerade den nazistiska hemliga polisen, eller var det de senare som manipulerade GPU och Stalin? De intellektuellas otroliga blindhet i väst visade sig på ett slående sätt hos den engelske författaren H.G. Wells, som 1929 skrev om Stalin: ”Jag har aldrig träffat en mer uppriktig, rättvis och ärlig man. Ingen är rädd för honom och alla litar på honom.” Om oengagerade intellektuella kunde skriva sådant kväljande trams, så är det inte underligt att ”sanna” stalinister (men var de verkligen ärliga, eller bara cyniska?) såsom ledarna för det amerikanska kommunistpartiet, William Foster, Elizabeth Gurley Flinn och Pettis Perry, vid massmördaren Stalins död kunde kalla honom ”den mest älskade mannen på jorden, bevarad i hjärtat hos människor överallt” (*Political affairs*, april 1953).

Stalins mordmaskin försökte även komma åt de som kritiserade Stalins inriktning och utrensningar utanför Sovjetunionens gränser. Första gången det hände var i Spanien. Ledaren för POUM, Andrés Nin, som bara några månader tidigare hade suttit i den katalanska regeringen tillsammans med representanter för det spanska kommunistpartiet, torterades bokstavligen till döds.⁸⁴ Ett flertal utländska revolutionärer, bland dem Trotskijs sekreterare Erwin Wolf, mördades. Sedan slog GPU:s mördare till i Schweiz och Frankrike. Ledaren för Sovjetunionens underrättelsetjänst i Västeuropa, Ignaz Reiss, som bröt med Stalin på grund av Moskvarättegångarna och anslöt sig till Fjärde internationalen, mördades i Genève. Den lemlästade kroppen av Rudolf Klement, Fjärde internationalens administrative sekreterare, som arbetade med förberedelserna inför dess grundningskonferens, hittades flytande i Seine. Trotskijs son, Leon Sedov, dog under mystiska omständigheter på ett ryskt sjukhus i Paris.

Trotskij och Sedov stod praktiskt taget ensamma upp mot Stalins mord- och förtalskampanj. När Trotskij blev tystad av den norska socialdemokratin och inte kunde avslöja Moskvarättegångarnas lögner, publicerade Sedov sin *Livre rouge sur le procès de Moscou*, som vederlade de främsta stalinistiska anklagelserna.⁸⁵ Den fick ett mycket svagt folkligt gensvar, men gjorde det möjligt för de vänsterkretsar som inte hade kapitulerat för stalinismen att uttrycka sin ilska över häxjakten. På så sätt förbereddes marken för en internationell kampanj för att avslöja Stalins lögner och återupprätta den ryska revolutionens förtalade och mördade ledare. I många städer världen över upprättades lokala eller nationella kommittéer.⁸⁶ Den internationella kampanjen kulminerade med moträttegången i Mexiko, under ledning av den amerikanske liberale filosofen John Dewey. 17 april 1937 fällde den sin dom över Trotskij och de andra som anklagats vid Moskvarättegångarna: Inte skyldiga!⁸⁷ Gensvaret var inte obetydligt i de anglosaxiska länderna.

Trotskij sammanfattade sitt svar på Moskvas lögner och förtal i sin bok *Stalins brott*. Hans tal inför sex tusen personer vid ett massmöte organiserat av Kommittén för Trotskijs försvar i New York, 9 februari 1937, är än idag det bästa avslöjandet och den bästa förklaringen till dessa skenrättegångar.⁸⁸

⁸⁴ Senare hölls en rättegång mot POUM:s ledare, som dömdes till långa fängelsestraff. Men anklagelserna var inte att de var ”kontrarevolutionärer” eller hade ”samarbetat med fascisterna”, etc. Tvärtom anklagades de för att ha förberett proletariats diktatur. Dokument om POUM-rättegångarna har publicerats av Victor Alba och Marisa Arderol: *El proceso del P.O.U.M.*, Barcelona 1989.

⁸⁵ Sedovs *Rödbok* har nyligen givits ut i Tyskland (ISP Verlag, Frankfurt am Main). Den norska socialdemokratiska regeringens polis hotade att överlämna Trotskijs sekreterare Jean Van Heijenoort och Jan Frankel till nazisterna om de inte slutade hjälpa Trotskij och omedelbart lämnade Norge.

⁸⁶ Här skulle jag vilja nämna en personlig anekdot. Det var under inflytande från kommittén till Trotskijs försvar i Antwerpen, liksom påverkan från det spanska inbördeskriget, som jag för första gången tretton år gammal började sympatisera med trotskismen.

⁸⁷ *The case of Leon Trotsky. Report of the hearings on the charges made against him in the Moscow trials*. New York 1968.

⁸⁸ *Stalins brott* publicerades första gången i Zürich 1937. (Finns på marxistarkiv.se.) Hans tal vid mötet i New York finns också på marxistarkiv.se, *Jag vågar mitt liv*.

VII

Trotskijns kamp mot Stalins brott hade inte sin grund i något personligt hat. Det som stod på spel för Trotskij var den ryska revolutionens och Lenins heder. Logiskt innebar frontalangreppet mot "gammelbolsjevikerna" en dom mot revolutionen, bolsjevikpartiet och Lenin.⁸⁹ Det som också stod på spel var ett politiskt försvar av det som Trotskij ända till slutet av sitt liv betraktade som sitt sovjetiska hemland, både i ordets samhälleliga och nationella mening.

Trotskij var djupt övertygad om att Stalins brott skulle försvaga Sovjetunionen och sovjet-samhället mer än något i hans egen oppositionella verksamhet sedan 1923. När utrensningarna nådde Röda armén och Stalin efter avrättningen av general Tuchatjevskij lät avrätta två tredjedelar av Röda arméns befälhavare, blev Trotskij bokstavligen besatt av den tanke som uttrycktes i titeln på hans berömda upprop från 1918, som ledde till bildandet av Röda armén: "Fäderneslandet är i fara!" Som händelserna skulle visa var Trotskijns farhågor välgrundade. Det faktum att Röda arméns ledning förlamades bidrog i betydande grad till dess nederlag 1941, ett nederlag som förde Sovjetunionen till sammanbrottets rand.⁹⁰

Om man som marxist betraktar konflikten mellan å ena sidan de oppositionella grupperna, i första hand Vänsteroppositionen, och å den andra den stalinistiska fraktionens "hårda kärna" (av vilka den stora majoriteten också var offer för terrorn), och om vi tar hänsyn till terrorns oerhörda omfattning (vi upprepar: en miljon kommunister mördades), så kan det knappast vara någon tvekan om terrorns karaktär av inbördeskrig.⁹¹

Anhängare av den marxistiska historiska materialismens teori förklarar inte inbördeskrig med konflikter mellan personer, utan som motsättningar mellan samhällsklasser eller viktiga delar av samhällsklasser. I denna mening var de blodiga massutrensningarna i Sovjetunionen det inbördeskrigsliknande slutet på en politisk kontrarevolution. Trotskijns kamp mot kontrarevolutionen uttryckte i historisk mening den samhällspolitiska motsättningen mellan det sovjetiska proletariatet och den sovjetiska byråkratin. För att Stalin skulle kunna vinna detta blodiga inbördeskrig var det viktigt att han hade den politiska makten. Denna bedömning av karaktären hos *jezjovsjtjina* gör att vi också kan dra en slutsats om när den sovjetiska termidoren inleddes, en fråga som sysselsatte Trotskij under mer än femton år, och där han ändrade uppfattning flera gånger.

När inleddes Sovjets termidor? Svaret är: 1923. Vid Trotskij-symposiet i Wupperthal (Tyskland) 1990 slog professor Petjekoldin, som hade tillgång till hemliga sovjetiska arkiv, fast att en regional toppfunktionärs levnadsstandard var nio gånger högre än en genomsnittlig yrkesarbetares, och en toppfunktionär i centralkommittén hade trettio gånger högre levnadsstandard.⁹²

För sovjetbyråkratin och dess politiska representant Stalin var Trotskijns kampanj mot Moskva-rättegångarna det slutgiltiga beviset för att Röda arméns grundare var deras främste politiska fiende. I deras ögon kunde inte denna konflikt lösas politiskt, utan endast genom att Trotskij eliminerades fysiskt. Beslutet att mörda Trotskij, som tagits redan några år tidigare, blev nu ännu mer trängande.⁹³ Mördarmaskinen slog sig ner i Nordamerika, varifrån den lättare kunde ta sig in i

⁸⁹ Vad ska man tro om en revolution som leddes av kontrarevolutionärer? Vad ska vi säga om Lenins politiska och organisatoriska begåvning när majoritetens av ledarna i hans parti var banditer? Man kan inte argumentera att de blev kontrarevolutionärer först senare, eftersom den tredje Moskvarättegången drog slutsatsen att de hade deltagit i kriminell verksamhet så tidigt som 1918. Lenin var naturligtvis inte medveten om detta. Det krävdes en stor man som Stalin för att upptäcka det.

⁹⁰ Tuchatjevskij var troligen 30-talets främste militära strateg i Europa. Han hade förutsett Tysklands anfallsplan och förberedde ett riktigt försvar.

⁹¹ Nyligen publicerades i Sovjetunionen siffror på fyra till fyra och en halv miljoner offer för terrorn 1937–38, av dem nästan en miljon avrättade. Stalin mördade mer än tre gånger fler höga officerare i Röda armén än vad som senare skulle dö vid fronten.

⁹² Citerat i *Frankfurter Rundschau*, 31 mars 1990.

⁹³ Det finns i dagens Sovjetunionen mycket skrivet om förberedelserna för att mörda Trotskij. Stalins ansvar var

Mexiko. 20 augusti 1940 lyckades den slutligen.⁹⁴

Som vid så många andra tillfällen misstog sig sovjetbyråkratin när den trodde på det administrativa förtryckets styrka. Till allas förvåning, både hans främsta fiender och närmaste vänner, visade sig Trotskijs begravning bli en imponerande demonstration av det mexikanska folkets spontana sympati för den mördade revolutionären. Tiotusentals sörjde honom och följde begravningsprocessionen. Det var ett tecken på vad som komma skulle. Hans idéer och roll som symbol för revolutionen levde vidare. Under de följande åren och decennierna skulle hans teorier sprida sig, om än inte i den omfattning som han hade tänkt sig.

Och med *glasnost* kom nästa avgörande förändring i Sovjetunionen. I talet till protestmötet i New York 1937 sa Trotskij:

Men alla de, för vilka ordet socialism inte är ett ihåligt ljud utan själva innehållet i deras moraliska liv – framåt! Varken hotelser, förföljelser eller kränkningar kunna hejda oss! Sanningen skall triumfera om inte förr så över våra vitnade ben! Vi skola röja vägen för den! Den skall segra!⁹⁵

Under tiden har sanningen förvisso segrat i Sovjetunionen. En sovjetisk domstol har officiellt beslutat rehabilitera de anklagade vid Moskvarättegångarna. Skenrättegångarnas domar har bedömts som ogrundade och osanna. Stalins hela nätverk av lögnare har officiellt avslöjats. Trotskij fick sitt politiska återupprättande när *Izvestija*, strax innan femtioårsminnet av mordet på honom, skrev att han hade varit ”en stor och ärlig revolutionär, underlägsen bara Lenin som ledare för partiet [efter att ha anslutit sig till bolsjevikerna 1917 (författarens tillägg)] och staten”. Och än viktigare är att kampen för sanningen, i synnerhet sanningen om historien, ses som ett avgörande element i kampen för demokrati, mot systemets djupa kris och för en verklig politisk lösning.

I augusti 1937 skrev Trotskij:

Mänsklighetens minne är storsint när det gäller hårda åtgärder till förmån för stora historiska mål. Men historien kommer inte att förlåta en enda droppe blod om den spills som offer till en despotisk makts och privilegiers nya Molok [biblisk gestalt – öa]. Moralens högsta tillfredsställelse är den oåterkalleliga övertygelsen att historiens vedergällning kommer att motsvara brottets omfattning. Revolutionen kommer att öppna alla hemliga rum, granska alla rättegångar, återupprätta de förtalade, resa minnesmärken över offren för godtycket, och dra evig vanära över bödlarnas namn.⁹⁶

Alla dessa förutsägelser har slagit in. Ingenting kan bättre visa Trotskijs mänskliga, moraliska och politiska storhet än det faktum att han, trots att han stod inför att dödas av Stalins mördare – vilket han själv förväntade sig – var övertygad om en bättre framtid för hela mänskligheten.

välkänt långt innan glasnost. Mördaren fick postumt Leninorden och erhöll en ”officiell” grav i Moskva. Material från nyligen öppnade arkiv tyder på att Stalin personligen beordrade mordet på Trotskij så tidigt som 1931, och såg till att det organiserades av GPU:s högsta tjänstemän.

⁹⁴ Se Isaac Don Levine, *The mind of the assassin*, London 1959.

⁹⁵ Leo Trotskij, *Jag vågar mitt liv*, s 11.

⁹⁶ ”Början till slutet”, i *Writings of Leon Trotsky 1936-37*. New York 1970, s. 382.

Kapitel 4 Trotskij's alternativa ekonomiska strategi

Det gamla förtalet mot Trotskij har officiellt avvisats. Men nu skapas nya myter och anklagelser, både i partikretsar och inom den liberala intelligentsian.⁹⁷ En av de viktigaste anklagelserna säger att det egentligen var Trotskij's idéer som tillämpades under Stalins äventyrliga ekonomiska politik efter 1928, dvs tvångskollektiviseringen av bönderna, massdeporteringarna av de så kallade kulakerna, den forcerade industrialiseringen, den ekonomiska enväldet och den hierarkiska kommandoekonomin. Det påstås att Trotskij var historiskt ansvarig för denna politik. Det sägs att Stalin genomförde Trotskij's program i praktiken, om än med en brutalitet som Trotskij inte skulle ha godkänt.

Slutsatsen är uppenbar: om Trotskij och Vänsteroppositionen hade segrat, hade den sociala och ekonomiska utvecklingen i Sovjetunionen efter 1928 blivit ungefär densamma. Den politiska regimen som hade följt på denna utveckling skulle i alla viktiga avseenden ha liknat den som Stalin skapade, möjligen utan *jezjovsytjinas* massförtryck och terror efter 1934.

I ljuset av dokumenten från perioden 1923–40 kan denna myt krossas fullständigt. Flera sovjetiska författare förkastar redan nu dessa anklagelser. Exempelvis har historikern Vladimir Bilik från Leningrad påpekat att Trotskij var den förste som krävde införande av NEP och förkastade en fortsättning av krigskommunismen. Leonid Radzichovskij har erkänt att Trotskij i sin kamp mot å ena sidan NEP-männen och kulakerna och å den andra mot byråkratin, utvecklade ett program för Sovjetunionens omorganisation som grundades på två stöttepelare – demokratiskt självstyre och marknaden. Bordjugov och Koslov, en gång verksamma vid Institutet för marxism-leninism, har publicerat en studie i *Pravda* som visade att flera av den förenade oppositionens varningar under 1926–27 rörande den ekonomiska politiken var ytterst relevanta. Jevgenij Dajnov har argumenterat energiskt för att Trotskij's ekonomiska politik låg helt i linje med NEP. Enligt Dajnov var Trotskij's kamp mot byråkratin en strid för att demokratisera Sovjetunionens samhällsliga förhållanden. Trotskij försvarade en ”civiliserad bolsjevikisk modell”.⁹⁸

Den historiska bakgrunden

Den ekonomiska politik som Trotskij och Vänsteroppositionen föreslog genomgick utan tvekan stora förändringar under perioden 1923–25. Vi måste skilja på Vänsteroppositionens förslag 1923, den förenade oppositionens förslag 1926–27, den alternativa strategi som Trotskij utvecklade i *Den förrådade revolutionen* (1936), i ”Övergångsprogrammet” (1938), i *Till marxismens försvar* (1939–40) och i sin biografi över Stalin (1940). Men alla dessa successiva ekonomiskpolitiska förslag hade en gemensam tråd. De grundades i en gemensam strategi som utgick från vissa historiska förutsättningar:

1. Det går inte att bygga färdigt socialismen, ett klasslöst samhälle, i ett enda land. Så länge den socialistiska revolutionen inte har spridit sig till åtminstone världens ledande industrinationer, hotas Sovjetunionen både militärt och av världsmarknadens tryck.
2. Det är icke desto mindre möjligt att påbörja bygget av socialismen i Sovjetunionen, med andra

⁹⁷ Se exempelvis Grigorij Lozalov, ”L'essence et les racines du stalinisme”, *Science sociales, Revue de l'academie des sciences d'URSS*, nr 3 1990, s. 218.

⁹⁸ Vladimir Bilik's artikel finns i en specialutgåva av den franska veckotidningen *Rouge*, med anledning av femtioårsminnet av mordet på Trotskij. Leonid Radzichovskij i *Les nouvelles de Moscou*, 9 september 1990. Bordjugov och Koslov i tyska utgåvan av *Pravda*, 30 september 1988.

ord att industrialisera och modernisera landet och gradvis minska de sociala motsättningarna och ojämlikheten.

3. En långsiktig ekonomisk politik och utrikespolitik, liksom ett långsiktigt byggande av offentliga institutioner, måste i första hand inriktas på att *öka arbetarklassens tyngd både i det sovjetiska samhället och i hela världen*. Det kräver en gradvis förändring av förhållandena mellan stad och landsbygd, mellan arbetarklassen och bönderna, mellan industri och jordbruk, mellan de omedelbara producenterna inom industrin och jordbruket och statens och samhällets administratörer. Detta krävde i sin tur en snabb minskning av arbetslösheten,⁹⁹ liksom en gradvis omstrukturering av produktionsförhållandena i fabriker i riktning mot en ökad delaktighet för arbetarna i företagets skötsel. Man måste gynna och utveckla en socialistisk demokrati, ty utan den skulle hela strategin misslyckas. Det förutsätter att de samhälleliga motsättningarna och spänningarna minskar och inte ökar. Detta kräver återigen att *smytjkan*, alliansen mellan arbetare och bönder, konsolideras. Den ökande polariseringen på landsbygden mellan fattiga och rika bönder (kulakerna) måste minskas, och samlandet av jordbrukets överskott i händerna på de rika bönderna måste vändas.

Den enda betydelsefulla förändringen av dessa grundläggande historiska premisser gjorde Trotskij efter 1932–33, när han ersatte sin modell av en i grunden bipolär samhällskonflikt (mellan å ena sidan småborgerliga förkapitalistiska och halvkapitalistiska krafter och, vid den andra polen, de proletära krafterna) med en tresidig modell, där den alltmer fristående byråkratin betraktades som ett samhälleligt skikt med mycket större oberoende och även förmåga att föra en ekonomisk politik som är både antisocialistisk (antiproletär) och under en viss historisk period antikapitalistisk, för att öka sin makt och sina privilegier. I denna nya modell ingick också en omvärdering av marknadens roll under övergångsperioden.

Vänsteroppositionens ekonomiska plattform 1923

Som vi beskrev redan i kapitel 2, var de ”fyrtiosex” oppositionsgrupp från oktober 1923 främst inriktad på politiska frågor, i synnerhet interna partifrågor. Men gruppen hade en mycket definitiv ekonomisk politik. I sitt tal till konferensen i Moskva 10–11 januari 1924 betonade Preobrazjenskij den ekonomiska planeringens historiska betydelse för Sovjetunionens fortsatta utveckling. Men det var en allmän historisk tendens, och innebar inga särskilda slutsatser om den dagliga ekonomiska politiken:

På de ekonomiska och sociala förhållandenas område sker följande process: vår statliga ekonomi utvecklas, men parallellt med detta utvecklas vår kapitalistiska ekonomi... Inriktningen måste vara att utveckla den statliga ekonomin, att övergå till en organiserad ackumulation och bilda en annan grundläggande organisationsform att ställa mot NEP [bondeblocket]... Efter en period av bristande planering, under vilken NEP har utvecklats med enorm framgång, gör centralkommittén en omsvängning mot ökad planering, den socialistiska organisering och socialistiska ackumulation som vi har talat om. Men om denna sväng blir otillräcklig, om vårt parti inte fullt ut förstår hur viktig denna omsvängning är... då finns många faror längs vägen.¹⁰⁰

Pjatakovs tal vid den trettonde partikonferensen (16–18 januari 1924) tog upp frågan om de ”prissaxar” som Trotskij nämnt redan i sina artiklar om ”den nya kursen” i *Pravda*.¹⁰¹ Prisutvecklingen hade varit negativ i två avseenden. För det första hade jordbruksproduktionen vuxit

⁹⁹ Arbetslösheten var mycket hög under NEP, kanske så mycket som 16–18 procent av städernas proletariat. Se E.H. Carr, *Foundations of a planned economy 1923–24. 1:2*, London 1969, s. 456.

¹⁰⁰ *Documents of the 1923 Opposition*, London 1975, s. 47–48.

¹⁰¹ Leo Trotskij, *Den nya kursen*, på marxistarkiv.se. Angående ”prissaxarna”, se E.H. Carr, *Mellan Lenin och Stalin. Sovjet 1923–24*, s. 91–119.

snabbare än industriproduktionen, som främst producerade konsumtionsvaror för landsbygden. Ur böndernas synvinkel hade handelsvillkoren mellan stad och landsbygd försämrats. För samma mängd jordbruksprodukter fick bönderna en mindre mängd konsumtionsvaror. Därför kände sig bönderna missgynnade.

Men den småskaliga handeln dominerades av privata handelsmän (de så kallade NEP-männen). Dessa handelsmän hade exempelvis halvt om halvt monopol över försäljningen av produkter som raffinerat socker och sålde dessa produkter till ett mycket högre pris än de statliga marknaderna. De fattigare delarna av stadsbefolkningen var därför till stor del oförmögna att köpa dessa produkter. Därför kände också de sig missgynnade.

Vänsteroppositionen lade 1923–24 fram konkreta förslag på hur man skulle komma tillrätta med prissaxarna och hindra dem från att förstöra banden mellan arbetare och bönder. Man skulle prioritera en ökad produktion av konsumtionsvaror och jordbruksredskap till landsbygden. För att öka industriproduktionen föreslog Vänsteroppositionen en progressiv beskattning av befolkningens välbeställda delar, av NEP-männen och kulakerna. Samtidigt föreslog oppositionen att staten skulle överge målet att uppnå en positiv handelsbalans, dvs ackumulation av guld och utländsk valuta. Målet borde vara balans mellan import och export och att använda en del av de ackumulerade reserverna för att köpa maskiner utomlands för att skynda på industrialiseringen.

Uppenbarligen är detta mycket måttfulla förslag. Det är inte frågan om någon ”fientlighet mot bönderna”. Tvärtom motsvarade dessa förslag helt och hållet intressena hos en överväldigande majoritet av bönderna. Påståendet att oppositionen ville höja industripriserna på böndernas bekostnad är helt enkelt inte sant. Icke desto mindre fördömde Bucharin denna politik som ”likvidering av NEP” och ”superindustrialisering”. I ljuset av Stalins inriktning efter 1928, och hans egna förslag 1928–29, var Bucharins bedömning ett tragiskt misstag.

Vänsteroppositionens förslag under perioden 1923–24 var på inget sätt ett försök att avskaffa marknadsmekanismerna inom den sovjetiska ekonomin. De utgjorde ett försök att använda pris- och marknadsmekanismerna för att gynna det som Preobrazjenskij senare skulle kalla ”primitiv socialistisk ackumulation”.¹⁰² I sin populära broschyr från 1922, *Från NEP till socialismen: en titt på Rysslands och Europas framtid*,¹⁰³ betonade Preobrazjenskij att marknadsmekanismerna skulle fortleva under årtionden. Men han förespråkade också åtgärder för att minska de sociala orättvisorna i staden och på landsbygden, gynna den socialistiska demokratin och gradvis öka arbetarnas direkta deltagande i ledningen av fabriker.

Bucharin och Preobrazjenskij var under flera år nära vänner. De hade tillsammans skrivit en populär utgåva av partiprogrammet, som utgavs under titeln *Kommunismens ABCD*.¹⁰⁴ Polemiken mellan dem började 1924 och gällde den långsiktiga dynamiken hos de motsättningar som utlösts av NEP, motsättningar som Lenin vid flera tillfällen själv hade betonat.¹⁰⁵ Bucharin vägrade envist att

¹⁰² Se E. Preobrazjenskij, *The new economics*. Oxford 1965 (kap. 2, ”Lagen om primitiv socialistisk ackumulation”).

¹⁰³ Utgiven av New Park, London 1975, *From NEP to socialism: A glance into the future of Russia and Europe*.

¹⁰⁴ Utgiven på svenska av Frams förlag 1921, nyutgåva av Coeckelberghs Partisanförlag, Borås 1972. Även på www.marxistarkiv.se.

¹⁰⁵ I denna fråga uttalade sig Lenin i betydligt hårdare termer än Vänsteroppositionen. Av många möjliga citat nämner vi här bara två: ”Den nya ekonomiska politiken innebär att rekvisitionen av livsmedel ersätts av en skatt. Det innebär en omfattande återgång till kapitalism – hur betydande vet vi inte. Koncessioner till utländska kapitalister och uthyrning av fabriker till privata kapitalister innebär definitivt att återupprätta kapitalismen, och det är en integrerad del av den nya ekonomiska politiken. Ty när systemet att beslagta överskottet av livsmedel avskaffas får bönderna handla fritt med överskottet från sin livsmedelsproduktion, allt som återstår efter att skatterna betalats – och skatterna tar bara en liten del av produktionen. Bönderna utgör en mycket stor del av befolkningen och av vår ekonomi, och det är därför det måste växa fram kapitalism ur denna jordmån av fri handel... Ur vår strategis synvinkel är grundfrågan: vem ska först dra nytta av detta system? Hela frågan är – vem kommer bönderna att följa? Proletariatet som vill bygga ett socialistiskt samhälle? Eller kapitalisterna...?” *Collected works*. 33. Moskva 1966, s. 64. ”Böndernas jordbruksproduktion är fortfarande enkel varuproduktion. Här finns en oerhört bred och mycket

ta itu med de ekonomiska problem som gick utöver den ekonomiska politiken på kort eller medellång sikt. Varje långsiktig analys innebar ”tvivel på den ryska revolutionens inneboende styrka”, vilket var liktydigt med att förfalla till mensjevnikiska ståndpunkter. Men Trotskij och Preobrazjenskij tog upp de långsiktiga problemen: vilka ekonomiska och sociala processer skulle gynna en återgång till kapitalismen? Vilka skulle gynna en utveckling mot socialism? Vilken ekonomisk politik främjade den första trenden och vilken gynnade den andra?

I grunden var frågan vilken form det samhälleliga överskottet skulle få och hur det distribuerades. Man måste hindra detta överskott från att koncentreras i privata händer i form av privat monopolkapital. En större del av det samhälleliga överskottet skulle strömma in i den statliga sektorn.

Detta problem var knutet till frågan om jordbrukets långsiktiga utveckling. Vad Bucharin hade i åtanke var i bästa fall en tudelad jordbruksekonomi. Det som faktiskt existerade var ett dominerande privat jordbruk och svaga jordbrukskooperativ. Bucharin underskattade fullständigt den objektiva process av social skiktning som redan pågick för fullt.¹⁰⁶ Preobrazjenskij och Trotskij å sin sida grundade sig på Lenins tankar om att skynda på uppbygget av jordbrukskooperativ¹⁰⁷ och en gradvis men begränsad ökning av antalet statliga jordbruk, vilka skulle göra städerna (och arbetarna) mindre beroende av de fluktuerande privata leveranserna från landsbygden.¹⁰⁸

Det fanns inga som helst element av förtryck i Preobrazjenskij's förslag. Kooperativen och jordbrukets statliga sektorer skulle utvecklas genom fattigböndernas frivilliga samarbete. De skulle inte i första hand ansluta sig till kooperativen genom utbildning och propaganda, utan kooperativen skulle utvecklas utifrån fattigböndernas egna materiella intressen. Därför var det uppenbart att jordbrukets frivilliga och gradvisa kollektivisering måste föregås av massproduktion av jordbruksmaskiner och utrustning. Kooperativ och statliga jordbruk med högre teknologisk nivå än de rika böndernas jordbruk skulle garantera en högre levnadsstandard till de bönder som anslöt sig. De skulle kunna sälja sina produkter till ett lägre pris med högre vinst. Det var inte tal om framtvingade leveranser. Samtliga Preobrazjenskij's förslag förutsatte att man utnyttjade handelns prismekanism, och de grundade sig medvetet på de små och medelstora böndernas materiella intressen. Det var detta som låg bakom oppositionens förslag 1923 om att bygga en traktorfabrik i Tsaritsyn, senare Stalingrad.

Med andra ord, från 1923 fanns det tre i grunden olika uppfattningar om jordbrukspolitiken:

1. Bucharins politik, som förnekade att det fanns en historisk konflikt mellan å ena sidan den privata produktionen, det privata utbytet och den privata ackumulationen av rikedom (kapital), och å den andra det långsiktiga socialistiska uppbygget, en historisk konflikt där antingen den ena eller andra tendensen skulle segra.

2. Stalinfraktionens linje, som så småningom erkände denna konflikt, och ville lösa den genom att bryta med NEP:s logik.¹⁰⁹ Det skulle dock främst ske med hjälp av byråkratiskt-administrativa

solid och djupgående grund för kapitalismen, en grund på vilken kapitalismen lever kvar eller återuppstår på nytt i bitter kamp mot kommunismen.” *Collected works*. 30, s. 109.

¹⁰⁶ Än en gång skall jag citera Lenin: ”Vad är fritt utbyte? Det är oinskränkt handel och det betyder att vända tillbaka mot kapitalismen. Fritt utbyte och handelsfrihet innebär varucirkulation mellan småproducenter. Alla som åtminstone har studerat marxismens grundelement vet att detta utbyte och denna handelsfrihet oundvikligen leder till en uppdelning av varuproducenterna i kapitalägare och ägare av arbetskraft, en uppdelning i kapitalister och lönarbetare, dvs ett återupplivande av det kapitalistiska löneslaveriet, som inte faller från himlen utan i hela världen härrör från jordbrukets varuekonomi.” (*Collected works*. 32, s. 218) Angående de samhälleliga skillnaderna på landsbygden i mitten av 1920-talet, se E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations of the planned economy. I*. London 1969, s. 18–26.

¹⁰⁷ Se Lenin, ”Om Kooperationen”, *Valda verk i tio band*, band 10 (Moskva/Göteborg 1991), s. 534–541.

¹⁰⁸ Partiledningen begränsade i praktiken frågan om kooperativ till konsumentkooperativ. Se exempelvis Rykovs tal om den sovjetiska ekonomin till Kominterns femte kongress, i Ulf Wolter, *Die Linke Opposition in der Sowjetunion 1923–1928*. 2. Berlin 1975, s. 170.

¹⁰⁹ Stalin sa detta öppet. Han publicerade en artikel i *Pravda* med rubriken ”Åt helvete med NEP!” (27 december

och terroristiska medel och utan hänsyn till dessa metoders samhälleliga och ekonomiska konsekvenser. Denna linje visade sig i det långa loppet vara ineffektiv och omänsklig.

3. Trotskijs och Vänsteroppositionens linje, som såg den historiska konflikten och ville lösa den gradvis med hjälp av ekonomiska och politiska metoder. Den ville få befolkningsmajoriteten (främst arbetarna och fattigbönderna och ungdomen, men även i viss mån mellanbönderna och intelligentsian) att i större utsträckning delta i att stärka den offentliga sektorn och begränsa den privata sektorn. Och det var inte möjligt utan att den socialistiska demokratin utvidgades.

Den förenade oppositionens ekonomiska förslag 1926–27

Den förenade oppositionen 1926–27 var i huvudsak ett block mellan Vänsteroppositionen och gruppen kring Zinovjev och Kamenev (med stöd från Krupskaja). Medlemmar i tidigare oppositionella grupper, de demokratiska centralisterna och Arbetaroppositionen, anslöt sig också. När det gällde den ekonomiska politiken antog den förenade oppositionen huvuddelen av den kritiska analys och de praktiska förslag som Vänsteroppositionen lagt fram 1926–27.

Den förenade oppositionen var oerhört kritisk till den statliga sektorns låga ackumulationstakt (inom industrin var den lägre än under vissa perioder under tsarismen). Den planerade tillväxttaket under den första femårsplanen (4–9 procent per år) tillbakavisades som alltför låg. Den föreslog att en ökad industrialiseringstakt och ökade investeringar inom den statliga sektorn skulle finansieras på två sätt: en progressiv beskattning av befolkningens rikare delar och en drastisk minskning av de icke-produktiva utgifterna, främst inom den statliga administrationen.

Av visst intresse idag, i ljuset av 1980-talets kampanj mot alkoholmissbruket, är det faktum att den förenade oppositionen tog strid mot de fruktansvärda konsekvenserna av det statliga monopolet på vodka, och det offentliga gynnandet av vodkaförsäljning, och det med argument som föregrep de argument som Gorbatsjovs ledning presenterade mer än femtio år senare:

Den statliga försäljningen av vodka infördes ursprungligen på försök, och i syfte att främst använda inkomsterna därifrån till industrialisering, först och främst inom metallindustrin. I verkligheten har industrialiseringen bara förlorat på den statliga försäljningen av vodka. Vi måste erkänna att experimentet fullständigt har misslyckats. Under sovjetssystemet är den statliga vodkaförsäljningen inte, som under tsarismen, bara en nackdel ur individens synpunkt utan även och i huvudsak en nackdel ur den statliga industrins synpunkt. Ökande frånvaro, vårdslöshet i arbetet, slöseri, olycksfall, eldsvådor, slagsmål, skador och så vidare – allt detta orsakar förluster av hundratals miljoner rubel om året. Statsindustrin förlorar genom vodkan mer än vad än budgeten tar in på den, och förlorar många gånger mer än vad den får in genom budgeten. Att snarast möjligt avskaffa den statliga försäljningen av vodka (inom två till tre år) kommer automatiskt att öka industrins materiella och andliga resurser.¹¹⁰

Den ekonomiska politik som Vänsteroppositionen föreslog under 1926–27 innehöll inget förkastande av förhållandet mellan pengar och priser eller av marknadsmekanismerna, inte någon övergång till ”kasernkommunism” eller en ”kommandoekonomi”. Precis som Vänsteroppositionens politik 1923 grundades den tvärtom på att utnyttja dessa mekanismer i arbetarnas intresse och för att gynna en snabbare men ingalunda forcerad industrialisering:

Den nödvändiga ökningen av industrialiseringstakten är inte möjlig utan en planmässig och beslutsam minskning av produktionskostnaderna samt parti- och detaljistpriserna på industrivaror, som närmar dessa priser till världsmarknadens priser. Det skulle innebära verkliga framsteg både i den mening att vårt arbete förs till en högre teknisk nivå och att arbetarmassornas

1929).

¹¹⁰ Vänsteroppositionens plattform återfinns på svenska på marxistarkiv.se (*Den förenade vänsteroppositionens plattform.*) Citatet är från sidan 25.

behov tillfredsställs på ett bättre sätt.¹¹¹

Det är oundvikligt med en viss tillväxt av de fientliga krafterna, kulakerna, nepmännen och byråkraterna, under den Nya Ekonomiska Politiken. Man kan inte krossa dessa krafter enbart med hjälp av administrativa befallningar eller ekonomiska påtryckningar. I och med införandet och genomförandet av NEP skapade vi själva ett visst utrymme för kapitalistiska förhållanden i vårt land, och vi måste betrakta dem som oundvikliga för en lång tidsperiod framåt... Men vi kan övervinna det med hjälp av en riktig, planerad och systematisk arbetarpolitik, som stöder sig på fattigbönderna och ett förbund med mellanbönderna.¹¹²

I fokus för Vänsteroppositionens plattform stod försvaret av den sovjetiska arbetarklassen. För var och en som läser plattformen står det klart att det är förtal att påstå något annat, vilket sker än idag. Plattformen innehöll en detaljerad rad krav till försvar för arbetarnas intressen: mot arbetslöshet och mot varje sänkning av reallönerna, för att omedelbart förbättra arbetarnas boendeförhållanden, mot ett byråkratiskt utnyttjande av rationaliseringskampanjerna, för fackföreningarnas verkliga oberoende från fabriksledningarna, för garanterad strejkrätt. Oppositionen ville på ett avgörande sätt öka arbetarnas deltagande i makten över ekonomin.¹¹³ Plattformen slutade med följande uttalande:

Den avgörande faktorn för att bedöma vårt lands rörelse framåt mot uppbygget av socialismen måste – vid sidan av våra produktionskrafter tillväxt och de socialistiska elementens herravälde över kapitalisterna – vara *en övergripande förbättring av arbetarklassens existensvillkor*.¹¹⁴

Trotskyjs kamp mot stalinfraktionens äventyrspolitik från 1929 till 1933

Trotskyj och majoriteten av oppositionen var ytterst kritiska mot Stalins kursändring med tvångskollektivisering av jordbruket och en våldsamt forcerad, oproportionerlig och slösaktig industrialisering. Enligt deras uppfattning var denna äventyrliga inriktning mycket skadlig för arbetarklassens intressen. Vi skulle kunna citera många artiklar från *Oppositionens bulletin*. De viktigaste dokumenten är Trotskyjs artikel från 1932, ”Sovjets ekonomi är i fara”, och Christian Rakovskij artiklar som publicerades mellan 1929 och 1931. I sin ”Deklaration från 1930”, skrev Rakovskij:

Parollen om en fullständig kollektivisering är i sig själv ett fullständigt ekonomiskt nonsens. Vi är marxister och vi vet att nya egendomsförhållanden bara kan grundas på nya produktionsförhållanden. Men dessa nya produktionsförhållanden existerar ännu inte... Påbudet att avskaffa NEP och kulakerna som klass är en annan ekonomisk absurditet... Inga deklamationer eller påbud kan avskaffa de motsättningar som belägrar kollektivjordbruken eller redan påverkar dem. Försöken att förbise denna ekonomiska sanning har lett till ett systematiskt användande av våld... Den intensiva kollektiviseringen inleddes mot partiprogrammet, mot marxismens mest grundläggande principer, och mot Lenins mest grundläggande varningar om kollektivisering, mellanbönderna och NEP... Den minskade tillgången på jordbruksprodukter på marknaden och de snabba prisökningarna ledde till minskade reallöner... Påbuden om disciplin står i direkt motsättning till fackföreningsresolutionerna från 1921 års partikongress... [Detta åtföljs av] att man – inte ens som en tillfällig åtgärd och utan arbetarnas godkännande – inför socialistisk tävlan (med metoder som liknar dem som använts på landsbygden för att genomföra de intensiva kollektiviseringarna), lägre löner, ökade dagsbeting... och försämrade juridiska och materiella villkor för arbetarklassen.¹¹⁵

¹¹¹ *Ibid*, s. 21.

¹¹² *Ibid*, s. 6.

¹¹³ *Ibid*, s. 9–15.

¹¹⁴ *Ibid*, s. 9.

¹¹⁵ Christian Rakovskij, *Selected writings on opposition in the USSR 1923–1930*. London 1980, s. 167–168.

I sin artikel ”Sovjets ekonomi är i fara”, skrev Trotskij senare om den grundläggande frågan om ekonomisk politik under hela övergångsperioden från kapitalism till socialism:

Om det existerar ett universellt medvetande, av den sort som framträdde i Laplaces vetenskapliga fantasier – ett medvetande som samtidigt kunde registrera naturens och samhällets samtliga processer, som kunde mäta dynamiken i deras rörelser, som kunde förutsäga resultaten av deras samspel – så skulle ett sådant medvetande naturligtvis på förhand kunna skissera en ofelbar och uttömmande ekonomisk plan, från antalet tunnland vete till den sista västknappen. Byråkratin inbillar sig ofta att den har tillgång till just ett sådant medvetande; det är därför den så lättvindigt befriar sig från marknadens och sovjetdemokratins kontroll. Men byråkratin misstar sig på ett skrämmande sätt när den uppskattar sina andliga resurser...

Den statliga och privata, kollektiva och individuella, ekonomins oräkneliga levande deltagare kan inte bara presentera sina behov och visa sin relativa styrka med hjälp av planeringskommissionens statistiska beslut, utan också med hjälp av ett direkt tryck från tillgång och efterfrågan. Planen kontrolleras och förverkligas till stor del via marknaden. Reglerandet av marknaden måste vara beroende av tendenser som framträder via dess mekanismer. De utkast som departementen arbetar fram måste visa sin ekonomiska effektivitet med hjälp av affärsmässiga beräkningar. Övergångsekonomin system är otänkbart utan rubelns kontroll. Detta förutsätter i sin tur att rubeln är stabil. Utan en fast valutaenhet kan handelsberäkningarna bara öka kaoset...

Övergångsperiodens ekonomi kan bara styras på rätt sätt genom att dessa tre element, den statliga planeringen, marknaden och sovjetdemokratins, samverkar. Man kan inte garantera att man på några år fullständigt övervinner alla motsättningar och disproportjoner (detta är en utopi!), men på detta sätt kan de dämpas och tack vare det stärka den proletära diktaturens grund fram till det ögonblick då en ny och framgångsrik revolution vidgar den socialistiska planeringens arena och rekonstruerar systemet.¹¹⁶

Och ännu tydligare:

Den proletära diktaturens ekonomiska grund kan anses fullt tryggad först när staten inte tvingas använda administrativa tvångsåtgärder mot bondemajoriteten för att skaffa fram jordbruksprodukter, dvs när bönderna i utbyte mot maskiner, verktyg och personliga föremål frivilligt ger staten de nödvändiga kvantiteterna spannmål och råvaror. Bara på denna grundval – tillsammans med andra nationella och internationella nödvändiga villkor – kan kollektiviseringen få en verkligt socialistisk natur.¹¹⁷

I sin artikel ”Planekonomin i Sovjetunionen: framgång eller misslyckande” upprepade Trotskij ett år senare (7 september 1933) detta argument på ett ännu mer systematiskt sätt.¹¹⁸ Trotskij uppmärksammade särskilt två andra frågor: rubelns stabilitet, som han ansåg bara kunde uppnås om rubeln grundades på en guldstandard, och frågan om sovjetekonomin kunde vara självhushållande, vilket han tillbakavisade. Frågorna hänger uppenbarligen samman, vilket är orsaken till att Trotskij lade så stor tonvikt vid monopolet på utrikeshandeln. Band till världsmarknaden är en sak; att domineras av världsmarknaden är något helt annat.

Det är riktigt att en del av den förenade oppositionens ledare kring Zinovjev och Kamenev, och senare en del av ledarna för Vänsteroppositionen (Preobrazjenskij, Pjatakov, Radek och Smilga), hade en annan uppfattning. De kapitulerade för Stalin därför att de trodde att hans äventyrliga politik i grunden utgjorde ett avgörande slag mot sovjetsamhällets borgerliga och småborgerliga krafter.¹¹⁹ Att försvara denna ståndpunkt innebar logiskt att de måste bryta med oppositionen, en

¹¹⁶ ”Sovjetekonomin i fara”, 22 oktober 1932, i *Writings of Leon Trotsky 1932*. New York 1973, s. 273–275.

¹¹⁷ *Ibid*, s. 271.

¹¹⁸ ”Planned economy in the USSR: Success or failure”, i *Writings of Leon Trotsky. Supplement 1929–1933*. New York 1977, s. 292–293, 296–297.

¹¹⁹ Isaac Deutscher beskrev också de sociala och ekonomiska förändringarna i Sovjetunionen mellan 1928 och 1932

kapitulation vars teoretiska och ekonomiska utgångspunkter Trotskij och de andra oppositionsledarna fördömde fullständigt.

Trotskij och de andra oppositionsledarna betraktade den byråkratiskt planerade ekonomin, tvångskollektiviseringen av jordbruket och den forcerade industrialiseringen med dess enorma disproportjoner som en tredje utvecklingsvariant, vilken varken motsvarade intressena hos mellan- och småbourgeoisien, eller arbetarna och bönderna, utan snarare intressena hos byråkratin som var på väg att befästa sig som ett speciellt skikt i sovjetsamhället. Denna politik representerade därför inte ”förverkligandet av oppositionens program med barbariska medel”.

Trotskijs ekonomiska politik under perioden 1934–40

Vi behöver egentligen inte analysera Trotskijs ekonomiska förslag mellan 1934 och 1940 särskilt noga. I grunden utgjorde de en fortsättning på den politik som han företrädde mellan 1932 och 1934. Delarna om den ekonomiska politiken i det sista kapitlet av *Den förrådada revolutionen* låter idag som ett föregripande av det som flera sovjetekonomer och offentliga personer under de senaste åren har sagt sedan *glasnost* infördes under Gorbatjov:

Byråkratin och självständighet är emellertid inte obegränsad. Det finns historiska faktorer, som är starkare än marskalkar och även en generalsekreterare. En rationalisering av ekonomin är otänkbar utan exakta räkenskaper. Räkenskaper går inte att förena med byråkratin nyckfullhet. Omsorgen om att återupprätta en stabil rubel, vilket betyder en rubel, som är oberoende av ”ledarna”, åläggs byråkratin genom det faktum att dess automatiska styre råkar i större och större motsättning till utvecklingen av landets produktivkrafter – på samma vis som monarkin på sin tid blev oförenlig med utvecklingen av den borgerliga marknaden. Penningräkenskap kan emellertid inte undgå att ge en mer öppen karaktär åt kampen om nationalinkomstens fördelning mellan de olika samhällsskikten. Frågan om löneskalor, som nästan var av likgiltig art under matransoneringens tid, är nu avgörande för arbetarna och därmed också frågan om fackföreningarna. Utnämningen från ovan av fackföreningsfunktionärer är ägnad att möta större och större motstånd. Därutöver är arbetaren under ackordssystemet direkt intresserad av en korrekt förvaltning av fabriksadministrationen. Stachanoviterna klagar alltmer högljutt på organisationsfel inom produktionen. Byråkratisk nepotism vid tillsättandet av direktörer, ingenjörer, etc, håller på att bli mer och mer outhärdlig. Kooperativerna och den statliga handeln blir mycket mer än tidigare beroende av köparen. Kolchoserna och den enskilde kolchosbonden lär sig att översätta sina förbindelser med staten till ett sifferspråk. De blir alltmer ovilliga att underdånigt behöva stå ut med att det från ovan utses ledare, vars enda merit ofta består i att de står den lokala byråkratiska klickens nära. Och slutligen lovar rubeln att sprida ljus över det mest mystiska av områden: byråkratin legala och illegala inkomster. I ett politiskt kvävt land blir således omsättningen av pengar en viktig hävstång för mobiliseringen av oppositionella krafter och förebådar början till slutet på ”upplöst” envælde.

Medan industrins tillväxt och införandet av jordbruket i den statliga planeringen i hög grad komplicerar ledarnas uppgifter genom att bringa *kvalitetsproblemet* i förgrunden, förstör byråkratin det skapande initiativet och ansvarskänslan utan vilka det inte finns och inte kan finnas kvalitativt framåtskridande. Byråkratin sår är kanske inte så tydliga inom den tunga industrin, men de håller på att förtära kooperativerna, lättindustrin och livsmedelsproduktionen, kolchoserna, de små lokala industrierna – dvs alla de grenar av ekonomin, som står folket närmast.

Sovjetbyråkratin progressiva roll sammanfaller med den period som man ägnade åt att införa de viktigaste elementen i den kapitalistiska tekniken i Sovjetunionen. Det grova arbetet med att låna, imitera, transplantera och inympa genomfördes på den grundval som revolutionen lagt. Ditintills var det inte fråga om någon förnyelse inom tekniken, vetenskapen och konsten. Det är möjligt att bygga gigantiska fabriker efter en färdigjord västlig modell på byråkratin

som en ”tredje revolution”.

kommando – men till tre gånger så höga kostnader. Men ju längre man går, desto mer hamnar ekonomin i problemet med kvaliteten, som glider byråkratin ur händerna likt en skugga. De sovjetiska produkterna är som stämplade av likgiltighetens grå märke. I en nationaliserad ekonomi kräver kvalitet en producenternas och konsumenternas demokrati, frihet att kritisera och ta initiativ – villkor, som är oförenliga med en totalitär regims fruktan, lögnen och smicker.

Bakom kvalitetsfrågan ligger ett mer komplicerat och storslaget problem, som kan sammanfattas i begreppen *självständigt, tekniskt och kulturellt skapande*. En av antikens filosofer sade att tvisten är alltings fader. Inga nya värden kan skapas där fria och motstridiga idéer är omöjliga. Naturligtvis betyder revolutionär diktatur stränga frihetsbegränsningar. Men av just det skälet har revolutionsepoker aldrig varit särskilt gynnsamma för kulturellt skapande: de har endast berett vägen därför. Proletariatets diktatur öppnar vidare fält för mänsklig begåvning ju mer det upphör att vara diktatur. Den socialistiska kulturen kommer att blomstra i proportion till statens bortdöende. I denna enkla och orubbliga historiska lag ligger den nuvarande politiska regimens dödsdom innesluten. Den sovjetiska demokratin är inte kravet på en abstrakt politik, än mindre en abstrakt moral. Den har blivit en fråga om liv och död för landet.¹²⁰

Utan tvekan misstog sig Trotskij på takten i ”de oppositionella krafternas mobilisering”. Han underskattade hur avpolitiserande terrorn, skräcken och arbetarklassens uppsplittring var. Men det just citerade stycket beskriver utvecklingens långsiktiga tendenser på ett mästerligt och profetiskt sätt. Sextio år senare behöver inte denna analys kompletteras särskilt mycket. Den beskriver Sovjetunionens systemkris, vilken idag är uppenbar för alla.

¹²⁰ Leo Trotskij, *Den förrådada revolutionen*, på marxistarkiv.se, s 118-19.

Kapitel 5 Klassens självorganisering och förtruppsspartiet

Förhållandet mellan massornas självorganisering och förtruppsspartiet är ett av marxismens mest komplicerade problem. Det har aldrig blivit systematiskt behandlat. Detta gäller även för den vetenskapliga socialismens grundare, även om Engels berörde problemet i många artiklar och brev, liksom i mindre utsträckning Marx.¹²¹

Om vi betraktar de mest kända verk som behandlar detta problem – Lenins *Vad bör göras?*, Rosa Luxemburgs *Den ryska socialdemokratins organisationsfråga*, Kautskys skrifter mot Bernstein, Luxemburg och bolsjevikerna, Lenins *Radikalismen, kommunismens barnsjukdom* och Otto Bauers *Det illegala partiet* – så finner vi att alla är polemiska. De försöker inte behandla frågan på ett systematiskt sätt. Georg Lukács tidiga skrifter, *Historia och klassmedvetande* och *Lenin*, är så abstrakta att de inte kan anses behandla problemet systematiskt. Gramsci tog också itu med frågan i sina skrifter från början av 1920-talet, men då rör det sig i grunden om en rad osammanhängande tidningsartiklar.¹²²

Men bilden blir en annan när vi tittar på en del av de klassiska marxisternas samlade verk. Lenin och Rosa Luxemburg funderade under ett kvarts sekel på detta centrala problem i den marxistiska teorin och praktiken. Deras skrifter i frågan visar hur teorierna mognar, berikas av många års erfarenheter, och på grundval av dessa skrifter kan vi bygga en samlad teori. Det betyder givetvis inte att de i varje detalj skulle ha hållit med om en sådan rekonstruktion.

Trotskij, som levde mycket längre än både Lenin och Luxemburg, kunde bygga på mycket rikare internationella erfarenheter när han tog itu med frågan om klassen och partiet, frågan om självorganisering och förtrupporganisation. Han kände personligen till arbetarrörelsen i tio länder och kunde också studera erfarenheterna från andra länder. Han kunde analysera de nya fenomenen fascism och stalinism och hur man skulle bekämpa dem. Kanske just på grund av denna rikhaltiga erfarenhet, var ändå hans bidrag till frågan mycket mer heterogent än Lenins eller Luxemburgs.

Minst fem gånger ändrade Trotskij sin grundläggande ståndpunkt i frågan om parti och klass, om självorganisering och förtrupp, även om det otvivelaktigt fanns en gemensam ”röd tråd” i alla dessa ståndpunkter. Medan det vad gäller Lenin och Luxemburg går att skapa en syntes av deras uppfattningar, måste vi i Trotskij fall försöka bedöma hur hans teorier utvecklas i denna fråga.

Faran med ett centraliserat förtruppssparti i avsaknad av klassens självorganisering

Som vi alla vet stödde Trotskij fullständigt Lenins, Martovs och Plechanovs kamp i *Iskra* mot ”ekonomisterna”. Lenin uppskattade Trotskij bidrag och kallade honom ”Pennan”. Det var tack vare Lenins ansträngningar som Trotskij kom med i redaktionen för *Iskra* som dess yngste medlem.

Ett år innan Lenin betonade han under exilen i Sibirien 1901 dessutom behovet av ett centraliserat parti för att sprida kännedom om arbetarklassens uppsplittrade, lokala och omedelbara erfarenheter och för att hjälpa till att bygga ett politiskt klassmedvetande.¹²³ Det var detta politiska

¹²¹ Engels viktigaste texter i denna fråga finns i band 22 av *Marx Engels Werke (MEW)*, som innehåller hans artiklar från perioden 1890 till 1895. Se även hans brevväxling med ett flertal representanter för den europeiska och nordamerikanska socialistiska rörelsen under perioden 1892–95 i band 35–38 av *MEW*.

¹²² Gramscis viktigaste artiklar i denna fråga är inte hans brev från fängelset, utan hans artiklar i *Ordine Nuovo* från perioden 1919–21. En del av dessa kan återfinnas i A. Gramsci, *Selections from Political Writings 1910–1920*. London 1977.

¹²³ Trotskij skrev sin ”Rapport från den sibiriska delegationen” till det ryska social-demokratiska arbetarpartiets andra

mål, och inte något organisatoriskt begrepp, som var det viktigaste elementet i Lenins centralism. Detta var en insikt som Trotskij tyvärr skulle förlora ur sikte under åren mellan 1902 och 1916. Vid tidpunkten för den första splittringen mellan Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet (RSDAP):s majoritet (bolsjevikerna) och minoritet (mensjevikerna) vid dess andra kongress, tog Trotskij ställning för mensjevikerna.¹²⁴

Hans polemik mot Lenin ledde fram till att pamfletten *Våra politiska uppgifter* publicerades 1904. Denna pamflett är känd för ett stycke som skulle få en något dramatisk och profetisk innebörd i ljuset av det ryska kommunistpartiets senare utveckling och Sovjetunionens historia:

Som vi ska se senare leder dessa metoder i partiets interna politik till att partiorganisationen (den politiska partimaskinen) först ersätter partiet som helhet, därefter ersätter centralkommittén organisationen, slutligen ersätter en enda ”diktator” centralkommittén.¹²⁵

Ett oräkneligt antal politiska motståndare till Lenin såväl som historiker såg händelseutvecklingen i Sovjetunionen som en bekräftelse på att Trotskijs tidiga uppfattningar var riktiga och Lenins var felaktiga.¹²⁶ Det sägs att Trotskij ändrade ståndpunkt efter 1917 och ansåg sina tidiga uppfattningar vara ett misstag.¹²⁷ Verkligheten är något annorlunda: både Trotskij och Rosa Luxemburg var orättvisa mot Lenin när de tog ståndpunkterna i *Vad bör göras?* ur sitt konkreta historiska sammanhang och gav dem en generell giltighet.¹²⁸

Lenin skrev sin pamflett i syfte att analysera det illegala partiets omedelbara uppgifter och hjälpa till att förbereda en omfattande, oberoende, politisk massrörelse inom arbetarklassen. Hans mål var inte att utarbeta en allmän teori om förhållandet mellan parti och klass, och han ansåg definitivt inte att arbetarklassen skulle underordnas partiet. I samma pamflett skrev Lenin följande meningar, som kunde komma från Luxemburgs eller Trotskijs penna:

En organisation av yrkesrevolutionärer är bara begriplig i förhållande till en verkligt revolutionär klass som spontant börjar kämpa... Alla kommer antagligen att medge, att denna ”breda demokratiska princip” bygger på följande två ofrånkomliga förutsättningar: för det första full offentlighet och för det andra val till alla funktioner... Vi kallar det tyska socialistiska partiet en demokratisk organisation emedan allt där sker öppet, t.o.m. partikongressens sammanträden är öppna. [Den första meningen har jag inte hittat – öa. Andra delen av stycket i Lenin, *Valda verk i 3 band*, band 1, s. 187].

Efter erfarenheterna från februarirevolutionen 1905 formulerade han det ännu tydligare: Se på hela den förrevolutionära perioden och revolutionens första två och ett halvt år (1905-1907). Jämför vårt socialdemokratiska parti under hela denna period med de andra partierna, med avseende på enighet, organisation och politisk kontinuitet. Ni kommer att få erkänna att i *detta* avseende är vårt parti obestridligt överlägset alla de andra – kadeterna, socialistrevolutionärerna etc. Före revolutionen utarbetade det ett program som formellt accepterades av alla socialdemokrater och när ändringar gjordes i det fanns det ingen splittring kring programmet. Från 1903 till 1907 (formellt från 1905 till 1906) gav det socialdemokratiska partiet, trots splittringen i sina led, allmänheten fullständig information om situationen i det inre partiet (protokoll från den andra allmänna kongressen, den tredje bolsjevikkongressen och den fjärde allmänna, eller Stockholmskongressen). Trots splittringen var det socialdemokratiska partiet tidigare än något annat parti i stånd att utnyttja den tillfälliga frihetsperioden

kongress 1903. Den har givits ut på engelska (*Report of the Siberian delegation (1903)*, nyutgiven London 1980) och behandlas av Norman Geras i artikeln ”Political participation in the revolutionary thought of Leon Trotsky”, i G. Parry, red, *Participation in politics*. Manchester 1972.

¹²⁴ RSDAP:s första splittring var tillfällig och övervanns vid konferensen i Stockholm 1906. Bolsjevikerna och mensjevikerna var i verkligheten två ”öppna fraktioner” av RSDAP, snarare än två olika partier. De blev två skilda partier först efter 1912.

¹²⁵ *Våra politiska uppgifter* på marxistarkiv.se, s. 38

¹²⁶ Se Robert Daniels, *The conscience of the revolution*, Harvard 1960 och Isaac Deutscher, *Den väpnade profeten*.

¹²⁷ Se *The conscience of the revolution*.

¹²⁸ Den ofta citerade formuleringen ur Lenins *Vad bör göras?* om att de revolutionära intellektuella måste tillföra arbetarrörelsen ett revolutionärt medvetande ”utifrån” härstammar i själva verket från Kautsky och Victor Adler (i den österrikiska socialdemokratins så kallade Hainsfelder-program).

för att bygga en legal organisation med en idealisk demokratisk struktur, ett valsystem och representation vid kongressen i förhållande till antalet organiserade medlemmar.¹²⁹

... Kamrat Radin förefaller mig ha fel när han ställer frågan: arbetardeputerades sovjet eller partiet? Jag tycker det är fel att ställa frågan på detta sätt, och beslutet måste bli: Både arbetardeputerades sovjet *och* partiet...

Enligt min uppfattning bör arbetardeputerades sovjet, som representant för alla yrkeskategorier, sträva efter att omfatta deputerade från alla industri-, yrkes- och kontorsarbetare, tjänstefolk, jordbruksarbetare etc, från *alla* som vill och kan kämpa tillsammans för ett bättre liv för hela det arbetande folket, från *alla* som har åtminstone en elementär politisk ärlighet, från alla utom de svarta hundradena.¹³⁰

Lenin satte värde på Trotskijs roll i Petrogradsovjeten,¹³¹ även om Trotskij och han befann sig i olika politiska strömningar. Kort efter 1905 års revolution skrev Lenin angående relationerna mellan den ryska socialdemokratins olika strömningar:

Vi var samtliga överens om den demokratiska centralismens princip, om att garantera minoritetens och alla lojala oppositionellas rättigheter, om partiorganisationernas autonomi, om att erkänna att alla partifunktionärer måste väljas, vara ansvariga inför partiet och kunna återkallas. Vi ser upprätthållandet av dessa organisationsprinciper i praktiken, att de tillämpas uppriktigt och konsekvent, som en garanti för att partiets ideologiska kamp kan och måste visa sig helt i överensstämmelse med en strikt organisatorisk enhet, med att alla underordnar sig enhetskongressens beslut.¹³²

Dessa citat visar klart att det är inte finns någon grund för påståendet att Stalins byråkratiskt centralistiska teori och praktik existerade redan i Lenins organisationsmodell, och den motsvarar på intet sätt den faktiska utvecklingen.

Mensjevikerna underskattade fullständigt de svårigheter som den olagliga verksamheten gav upphov till, klasstridernas oregelbundenhet, de ansträngningar som krävdes för att sammanföra arbetarklassens splittrade erfarenheter av kamp för politiskt oberoende och senare politisk hegemoni.¹³³ Splittringen vid den ryska socialdemokratins andra kongress innehöll kärnan till det som senare skulle bli avgörande motsättningar mellan bolsjevikerna och mensjevikerna i fråga om den ryska borgarklassens roll under den kommande revolutionen.¹³⁴

De mensjevikiska uppfattningarna försvarades varken av Luxemburg eller Trotskij. Med sin syn på arbetarklassens politiska oberoende under den ryska revolutionen stod Trotskij faktiskt till vänster om bolsjevikerna. Hans syn sammanfattas i begreppet "den permanenta revolutionen" och bekräftades fullständigt av oktoberrevolutionen 1917. Lenin utvecklade praktiskt taget samma uppfattning i sina "Aprilteser", troligen utan att ha läst Trotskijs skrifter från 1904 till 1906 i denna fråga.¹³⁵

Även om Lenin förkastade varje form av "substitutionism" under det revolutionära massupp-

¹²⁹ Lenin, *Förord till samlingsverket "Tolv år"*, på marxistarkiv.se, s 5.

¹³⁰ Från "Våra uppgifter och arbetardeputerades sovjet", i *Collected Works*, vol 10, s. 19–20.

¹³¹ "Jag kommer ihåg att någon i Lenins närvaro sade: 'Chrystaljovs stjärna dalar och nu är den starke mannen i sovjeten Trotskij.' Lenin mörknade för ett ögonblick men sade sedan: 'Nå, Trotskij har förtjänat det genom sitt briljanta och outtröttliga arbete.'" (Anatolij Lunatjarskij, *Revolutionära silhuetter*, på marxistarkivet).

¹³² "En vädjan till partiet från delegater som tillhörde den tidigare bolsjevikgruppen", *Collected Works*, vol 10, s. 314.

¹³³ Det är intressant att notera, att när den österrikiska socialdemokratin försökte bygga ett illegalt parti under perioden 1934–38, använde den organisatoriska principer som liknade dem som Lenin utvecklat.

¹³⁴ Det är välkänt att det fanns tre uppfattningar inom den ryska socialdemokratin om vilken statsform (regering) som skulle genomföra den ryska revolutionens borgerligt demokratiska uppgifter. Mensjevikerna ansåg att de kunde genomföras av en borgerligt demokratisk regering som skulle stödjas av socialdemokratin. Detta kritiska stöd kunde sträcka sig ända till en koalition. Bolsjevikerna hade uppfattningen att arbetarna, i allians med bönderna, skulle utöva statsmakten inom ramen för en borgerlig stat ("arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur"). Trotskij ansåg att endast en arbetarstat (med stöd från fattigbönderna) kunde genomföra revolutionens borgerligt demokratiska uppgifter.

¹³⁵ I det testamente som Joffe, en ledande partimedlem och sovjetdiplomat, skrev till Trotskij kort före sitt självmord, hävdade han bestämt att Lenin sagt till honom att Trotskij hade haft rätt i frågan om "den permanenta revolutionen" ända sedan 1906.

svingets samtliga faser, så gällde inte det majoriteten av de ”gamla bolsjevikerna”. Det förklarar varför de till en början intog en så försiktig och rent av fientlig hållning till skapandet av Petrograd-sovjeten, och först senare anslöt sig till och stödde den.

Trotskij var den förste som insåg att sovjeterna var den form som historien själv skapat för arbetarklassens självorganisering och för dess framtida maktutövning. Det som Lenin gav ett klassiskt uttryck för i *Stat och revolution*, och som senare på ett sociologiskt och teoretiskt sätt utvecklades av Gramsci, Komintern och Karl Korsch, hade Trotskij förutsett redan i sin *Resultat och framtidsutsikter* från 1906.¹³⁶

Sovjeter (råd) är den proletära revolutionens organ.¹³⁷ De kan inte överleva under icke-revolutionära perioder. Detta har bekräftats av de holländska vänsterkommunisternas, Pannekoek och Gorter, och det tyska kommunistiska arbetarpartiets (KAPD) misslyckande. Massfackföreningar kan växa och blomstra under perioder av kapitalistisk stabilitet, men inte sovjeter. Efter arbetarnas erövrande av statsmakten kan på motsvarande sätt varje nedgång i arbetarklassens egen aktivitet begränsa och till och med avsluta sovjeternas roll som organ för arbetarklassens direkta maktutövning. Därför är inte sovjeterna i och av sig själva ett universalmedel. De kan bara vara effektiva som verktyg för arbetarklassens självorganisering och egen frigörelse när de knyts till andra organisatoriska former – massfackföreningar och förtruppsspartier.

Riskerna med sjunkande massaktivitet när det saknas ett förtruppssparti

Dessa nödvändiga villkor för sovjeternas existens skapar ett dialektiskt samspel mellan klassens självorganisering (en ytterst ojämn process) och ett permanent förtruppssparti. Hur omfattande och uttalat massinflytandet är över ett permanent förtruppssparti påverkas också av konjunkturens upp- och nedgångar. Men partiet är stabilare, har en större kontinuitet i sin kamp och kan bättre stå emot påverkan från ogynnsamma omständigheter. Om förtruppsspartiet försvinner och förlorar de medlemmar som har rötter i arbetarklassen, har massaktionerna svårare att senare återuppstå.

Detta lyckades inte Trotskij förstå vid RSDAP:s kongress i Stockholm. Han underskattade hotet från ”likvidatorerna” (de mensjevikerna som inte ville fortsätta den underjordiska kampen efter revolutionens nederlag 1905), bildade ett principiöst block med mensjevikerna trots att han hade avgörande politiska motsättningar med dem, och intog en försonlig hållning, vilket innebar att den organisatoriska frågan i praktiken skildes från sitt politiska innehåll (i denna fråga stod han delvis under inflytande från den tyska ”centrismen”, dvs Kautsky, och det trots att han bättre än Lenin insåg Kautskys politiska begränsningar). Dessa misstag från perioden 1908 till 1914 var definitivt viktiga och skulle få allvarliga konsekvenser under den senare händelseutvecklingen inom det ryska kommunistpartiet, eftersom de underblåste ”gammelbolsjevikernas” misstro mot Trotskij.

Trotskijns försonlighet under denna period berodde på att han överskattade arbetarklassens spontana förmåga att hitta de rätta och nödvändiga lösningarna på statsmaktens problem, och på något sätt överföra dem till socialdemokratin, som själv var splittrad i denna fråga.¹³⁸ Det var en felaktig generalisering av det som i viss mån faktisk hände under perioden 1903–1906, och som vid denna tidpunkt hade lett till en återförening mellan mensjevikerna och bolsjevikerna. Men från åtminstone 1912, och troligen ännu tidigare, hade mensjevikernas politiska högerutveckling omöjliggjort detta. Först efter februarirevolutionens utbrott insåg Trotskij detta.

¹³⁶ Se den 2:a kominterkongressens teser om de förhållanden under vilka råden ska bildas, i Jane Degras, *The Communist International 1919–1943, Documents, 1*, London 1960, samt Karl Korsch, *Skriften zur Sozialisierung*, Frankfurt am Main 1969. *Arbetarkontroll, arbetarråd, arbetarstyrelse*. Red. Ernest Mandel. Halmstad 1971: Partisanförlaget. Zinovjev: *Villkoren för bildandet av arbetarsovjeterna* (2. kongressen 1920), s. 130–132 (se Zinovjev, *När och under vilka förhållanden sovjeterna bör organiseras*).

¹³⁷ Liknande teorier utarbetades av den amerikanske socialisten Daniel De Leon, om än inte på ett lika systematiskt sätt.

¹³⁸ Se Geras, ”Political participation in the revolutionary thought of Leon Trotsky”.

Kampen mot likvidatorerna, med andra ord att Lenin insisterade på att det politiska förtruppspartiet skulle existera även under reaktionsperioder, visade sig vara helt riktig, och gjorde att det efter 1912 blev lättare att stimulera arbetarklassens oberoende. En kommission av observatörer under ledning av Vandervelde, från Andra internationalens presidium, hade bildats för att studera den ryska frågan. De rapporterade efter en resa till Ryssland 1914 att det nästan utan undantag var bolsjevikerna som ledde den ryska arbetarklassens nyligen framvuxna massorganisationer.¹³⁹ Detta motsade Trotskijs uppfattning att bolsjevikerna var en isolerad sekteristisk grupp – en uppfattning som han försvarade så sent som 1916.¹⁴⁰

1917–19: Syntesen mellan sovjetmakt och förtruppsorganisation

Omedelbart efter februarirevolutionens utbrott antog Lenin och Trotskij identiska ståndpunkter vad gäller det ryska proletariats uppgifter, en uppfattning som sammanfattades i parollen ”All makt åt sovjeterna!” Lenins ”Apriltesar” var en stor förändring från hans sida och stötte till en början på motstånd från ”gammelbolsjevikerna”.¹⁴¹ Men det var betecknande att arbetarbolsjevikerna, dvs de proletära medlemmarna, arbetarnas förtrupp, inklusive de som inte var medlemmar i något parti, stödde Lenin. Detta gjorde det möjligt för honom att övervinna partiledningens motstånd.

Samtidigt ändrade Trotskij uppfattning om bolsjevikpartiet som en isolerad sekt. Han insåg de bolsjevikiskt skolade arbetarna förtruppsroll under februarirevolutionen.¹⁴² Denna förändring fick honom att överge sin försonliga inställning till mensjevikerna, särskilt som de strategiska skillnaderna mellan dem angående revolutionens framtida utveckling både för Trotskij och Lenin var en fråga om liv och död. Det var ingen underordnad fråga, revolutionens seger eller nederlag stod på spel.¹⁴³

Paradoxalt nog var det en del av ”gammelbolsjevikerna”, Kamenev, Stalin och Molotov, som nu försvarade en försonlig inställning till mensjevikerna.¹⁴⁴ Det som följde var en mycket snabb sammanslagning mellan bolsjevikerna och Trotskijs interregionala organisation, *Mezjrajontsi* (som hade bildats 1913 och omfattade Lunatjarskij, Rjazanov, Joffe och andra senare framträdande bolsjeviker). Lenins uppfattning om detta, vilken han aldrig skulle ändra, var: ”Trotskij förstod detta, och sedan dess *har det inte funnits någon bättre bolsjevik.*”¹⁴⁵

I egenskap av Petrogradsovetens ordförande, outtröttlig massagitator och ledare för sovjetens militära revolutionskommitté löste Trotskij frågan om förhållandet mellan självorganisering och förtruppsparti i praktiken innan han behärskade den i teorin. Den militära revolutionskommittén organiserade oktoberupproret och ledde det till seger med politiskt agitatoriska medel – den övertygade garnisonen i Petrograd att lyda sovjeten istället för den borgerliga generalstaben. Trotskijs löste frågan om förhållandet mellan självorganisering och förtruppsparti genom att organisera upproret samtidigt med andra sovjetkongressen. Upproret var varken en konspiration eller en minoritetskupp. Beslutet att upprätta sovjetmakten, ”arbetarnas och böndernas stat”, var ett

¹³⁹ Se George Haupt, *Correspondence entre Lénine et Camille Huysmans*. Paris 1963, s. 130.

¹⁴⁰ Arbetarnas ökade kamp i Ryssland efter 1912 hjälptes utan tvekan fram av bolsjevikernas fortsatta närvaro och aktivitet.

¹⁴¹ Angående ”gammelbolsjevikernas” motstånd mot Lenins teser, se Marcel Liebman, *Lenins leninism*, på marxistarkiv.se, s. 66 ff.

¹⁴² Leo Trotskij, *Ryska revolutionens historia, band 1*, på marxistarkiv.se, s. 81.

¹⁴³ ”Den som *nu* endast talar om ’proletariatets och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur’ har livet gått förbi... han hör hemma i ett arkiv för ’bolsjevikiska’ förrevolutionära rariteter (de ’gamla bolsjevikernas’ arkiv skulle man kunna kalla det).” Lenin, ”Brev om taktiken”, i *Valda verk i 10 band*, band 6 s. 324.

¹⁴⁴ Se Roy Medvedev, *Let history judge*, s. 43 ff.

¹⁴⁵ Citeras av Trotskij i *Stalins förfalskarskola*, på marxistarkiv.se, s. 26.

demokratiskt beslut som togs av de ryska arbetarnas och fattigböndernas majoritet.¹⁴⁶

Majoriteten av de ryska arbetarna kunde vinnas till sovjetmaktens sida endast tack vare bolsjevikpartiets ständiga, imponerande och hisnande arbete inom proletariatet. Icke-bolsjevika ögonvittnen har fullständigt bekräftat detta.¹⁴⁷ Den dialektiska enheten mellan klassens självorganisering och förtruppsspartiet nådde här sin klassiska mognad.

Så här sammanfattade Trotskij detta i sin *Ryska revolutionens historia*:

De revolutionära händelsernas dynamik avgörs omedelbart av hastiga, intensiva och lidelsefulla förändringar i psykologin hos de klasser som redan utformat sig själva före revolutionen...

Massorna slår inte in på revolutionens väg med en utarbetad plan för samhällets återuppbyggnad, utan med en stark känsla av att inte längre kunna uthärda den gamla regimen. Endast en klass ledande skikt har ett politiskt program, och även detta kräver fortfarande händelsernas prövning och massornas godkännande. Den grundläggande politiska processen i en revolution består i att en klass gradvis blir medveten om de problem som uppstår ur samhällets kris – att massorna aktivt försöker finna en väg framåt genom att fortlöpande närma sig problemen...

Bara på grundval av en studie av de politiska processerna bland massorna kan vi förstå partiernas och ledarnas roll – vilken vi minst av allt är benägna att bortse ifrån. De utgör inte ett självständigt, men dock ett mycket viktigt element i processen. Utan en organisation som ger vägledning skulle massornas energi upplösas likt ånga som inte inneslutits i en cylinder. Men icke desto mindre är det varken kolven eller cylindern, utan ångan, som åstadkommer rörelsen.¹⁴⁸

Den dialektiska enheten och det ömsesidiga berikandet mellan klassens självorganisering och förtruppsspartiets verksamhet var efter 1917 uppenbar, med utvecklingen av det unga sovjetsystemet och uppbygget av Röda armén. Tvärtemot de myter som är utbredda också i Sovjetunionen var åren 1918 och 1919 höjdpunkter för den ryska arbetarklassens självständiga verksamhet, till och med mer än 1917. En stor mängd dokument, artiklar och böcker bekräftar detta.¹⁴⁹ Ett oväntat vittne är Alexander Solzjenitsyn, som är ytterst fientlig mot oktoberrevolutionen. I *Gulagarkipelagen* berättar Solzjenitsyn hur en sovjet bland vakterna ingrep till förmån för en hederlig motståndare, som hade dömts till döden av en revolutionär domstol, och tvingade domstolen att ändra domen.¹⁵⁰ Var annars i den moderna statens historia kan man hitta ett sådant exempel på folklig demokrati? Existerar det i något land idag?

Frågan om ”partiets ledande roll” beskrivs av Trotskij i ovanstående citat på ett klassiskt marxistiskt sätt. Utan denna ledande roll riskerar den impulsiva massrörelsens mäktiga potential att skingras. Men denna ledande roll är inte som Plechanov beskrev det vid RSDAP:s andra kongress en ”medfödd rättighet”. Man måste ständigt kämpa för den politiskt och erövra den demokratiskt. Arbetarmajoriteten måste övertygas, de måste ge sitt medgivande. Endast under kampen om denna majoritet kan partiets ledande roll förverkligas. Och partiets politik, dess program, är varken ofelbar eller oföränderlig. Den förändras av praktikens prövningar, den korrigeras av händelserna. Partiet är ett bihang till massornas egen aktivitet.

De ”mörka åren” 1920–21: Trotskijs ”substitutionism”

För att detta samspel mellan klassens självorganisering och det revolutionära förtruppsspartiets politiska ledning skall förverkligas måste det finnas en aktiv arbetarklass eller åtminstone en omfattande aktiv förtrupp inom arbetarklassen. Som vi redan påpekat kan inte detta uppnås på

¹⁴⁶ Det bevisas inte bara av resultaten vid de fria valen till andra och tredje sovjetkongressen, utan även i valen till den konstituerande församlingen, vid vilka mer än 60 procent av rösterna i städerna gick till partier som var för sovjetmakten.

¹⁴⁷ Se N. Suchanov, *The Russian revolution 1917*, 2, New York 1962, s. 529.

¹⁴⁸ Leo Trotskij, *Ryska revolutionens historia, band 1*, på marxistarkiv.se, s. 1-2.

¹⁴⁹ Se Victor Serge, *Year one of the revolution* (London 1972) och Alfred Rosmer, *Moskva under Lenin*, på marxistarkiv.se

¹⁵⁰ Alexander Solzjenitsyn, *Gulagarkipelagen, 1918–1956, 1*, Stockholm 1974, s. 279–280.

permanent basis under kapitalismen.

Erfarenheterna från ryska revolutionen och alla socialistiska revolutioner efter den, bekräftar att denna kontinuerliga självaktivitet inte heller uppstår automatiskt i ett postkapitalistiskt samhälle. Även dessa samhällen har sina upp- och nedgångar. De når sina höjdpunkter under perioder av stora revolutionära uppsving (detta är praktiskt taget en onödig upprepning). De går bakåt när den revolutionära processen har passerat sin höjdpunkt. Ryssland nådde vändpunkten i slutet av inbördeskriget, under perioden 1920–21.

Det vore intressant att studera den politiskt-psykologiska orsaken till dessa vändpunkter. Människor kan inte år efter år leva i ett oavbrutet tillstånd av anspänning och intensiv verksamhet. Behovet av periodvis vila är i det närmaste fysiologiskt. Men viktigare än denna sorts generalisering är en analys av de konkreta materiella och sociala levnadsförhållanden som leder till nedgången i massornas politiska aktivitet.

I fallet Ryssland mellan 1920 och 1921 är de välkända, och de har beskrivits ett otal gånger: som en följd av produktivkrafternas nedgång och sammanbrottet för de industrier som hade förstörts under inbördeskriget minskade antalet arbetare massivt; det skedde en kvalitativ nedgång inom proletariatet när dess bästa krafter försvann till Röda armén och statsapparaten; på grund av svält och fattigdom ägde det rum en skarp omsvängning av vad som drev arbetarna – deras intressen inriktades på de omedelbara dagsbehoven, att överleva, hitta mat, osv; besvikelsen växte över att revolutionen inte segrade i något annat land och därmed förbättrade deras egen situation; den otillräckliga kulturella nivån begränsade sovjeternas möjlighet till direkt maktutövning.

Det var två grundläggande länkar i denna orsakskedja som nu nådde en brytpunkt. Landets underutveckling och revolutionens isolering i en fientlig kapitalistisk värld begränsade avsevärt den ryska arbetarklassens utrymme för egen aktivitet, med andra ord klassens möjlighet att verkligen utöva makten. Istället för att leda arbetarklassen i sin maktutövning härskade partiet alltmer i namn av klassen.

För en viss period under dessa svåra år var kanske denna förändring oundviklig. Arbetarklassen hade minskat till 35 procent av sin storlek 1917. Till och med Arbetaroppositionens förre ledare, arbetarbolsjevik Alexander Sjljapnikov sa till Lenin, halvt ironiskt och halvt på allvar: ”Jag gratulerar dig, kamrat Lenin, till att utöva proletariatets diktatur i namn av ett icke-existerande proletariat.”¹⁵¹

Men detta bakslag var ett konjunktorellt och inte ett strukturellt fenomen – det kan vi se klarare idag än vad som var möjligt på den tiden. Med införandet av NEP började industrin och arbetarklassen att växa på nytt. Enligt officiella siffror var arbetarklassen 1926 numerärt större än 1917. Enligt Arbetaroppositionen hade detta egentligen uppnåtts mycket tidigare. Men de exakta siffrorna är egentligen inte avgörande. Det viktiga är att den dominerande tendensen klart pekade mot en rekonstruktion och tillväxt av klasstyrkorna. Utifrån denna kvantitativa och kvalitativa tillväxt av den ryska arbetarklassen är nyckelfrågan huruvida bolsjevikledningens konkreta politiska åtgärder, dess medellånga och långsiktiga strategi för maktutövning, gynnade eller hindrade arbetarklassens egen aktivitet.

Idag verkar svaret på denna fråga uppenbar. Från och med 1920–21 hindrade snarare än gynnade bolsjevikledningens strategi de ryska arbetarnas egen aktivitet. Det sätt på vilket de teoretiskt rättfärdigade och generaliserade detta ”ersättande” gjorde dessutom situationen ännu värre. Detta gäller utan tvekan de praktiska åtgärderna: förbudet mot alla sovjetpartier utom SUKP och förbudet mot fraktioner inom partiet. Under de sista åren av sitt liv gjorde Trotskij självkritik i denna fråga:

Förbudet mot oppositionspartier förde med sig förbudet mot fraktioner. Förbudet mot fraktioner slutade med ett förbud mot att tänka annorlunda än de ofelbara ledarna. Partiets polistillverkade monolit

¹⁵¹ Angående Arbetaroppositionen, se Alexandra Kollontaj, *Arbetaroppositionen*, på marxistarkiv.se.

resulterade i straffrihet för byråkratin, som blev en källa till allt slags övermod och korruption.¹⁵²

Liksom övriga partiledare röstade Trotskij för dessa åtgärder, och under många år försvarade han dem. Men åtgärderna var inte försvarliga, i synnerhet som de kom efter inbördeskriget slut. I det långa loppet var det teoretiska rättfärdigandet av denna substitutionism ännu mer förskräckligt, även om Trotskij inte uttryckte det på ett lika radikalt sätt som Lenin, och till skillnad från Lenin talade han aldrig om deklasserade arbetare eller om deras långsiktiga oförmåga att härska. I sitt tal till Kominterns andra kongress 1920, sa Trotskij:

Idag har vi fått ett fredsförslag från den polska regeringen. Vem avgör sådana frågor? Vi har folkskommisariernas råd, men även det måste stå under viss kontroll. Vems kontroll? Arbetarklassen som formlös, kaotisk massa? Nej. Partiets centralkommitté sammankallas för att diskutera förslaget och avgöra hur förslaget bör besvaras. Och när vi måste föra krig, organisera nya divisioner och hitta de bästa elementen till dem – vart vänder vi oss då? Vi vänder oss till partiet. Till centralkommittén. Och det utfärdar direktiv till varje lokalkommitté att skicka kommunister till fronten. Samma sak gäller jordbruksfrågan, frågan om proviant och alla andra frågor.¹⁵³

Ännu värre, i sitt angrepp på Arbetaroppositionen vid den tionde kongressen argumenterade Trotskij:

Arbetaroppositionen har proklamerat farliga slagord. Den har gjort demokratiska principer till en fetisch. Den sätter arbetarnas rätt att välja representanter högre än partiet, som om partiet inte hade rätt att utöva sin [sic] diktatur också när denna diktatur tillfälligt kolliderar med arbetardemokratins skiftande stämningar.¹⁵⁴

På liknande sätt stödde han arbetarstatens – ”det proletära Sparta” – tillfälliga rätt att utnyttja värnplikt och militarisering av arbetet som ett sätt att tvinga fram disciplin inom arbetslivet.¹⁵⁵ Men dessa felaktiga ståndpunkter hade bara ett sekundärt inflytande på hans förslag i fackföreningsdiskussionen (i denna fråga existerar en utbredd historisk myt som jag återkommer till i kapitel 8). På samma sätt kan inte den våldsamma erövringen av Georgien, för vilken Stalin var direkt ansvarig, tillskrivas något initiativ från Trotskij eller denna hans tillfälliga ”substitutionistiska” avvikelser.

Men det är ett faktum att han i uttalanden under åren 1920–21, och i boken *Kommunismen och terrorn* (tveklöst hans sämsta bok), rättfärdigade och försvarade en substitutionistisk praktik utan att fundera över dess politiska och samhällseliga konsekvenser.¹⁵⁶ Det var inte längre tal om sovjeternas självständiga roll eller att skilja på partiet och staten.

I vissa pseudo-ortodoxa (konservativa och dogmatiska) kretsar inom de kommunistiska partierna, betraktas händelserna 1989–90 som ett senare berättigande av substitutionismen. Ledde inte de ”odisciplinerade” diskussionerna inom partiet oundvikligen till politiska skillnader inom befolkningen, vilket slutligen undergrävde ”proletariatets diktatur”? Gav inte den politiska pluralismen och de fria valen de antisocialistiska krafterna vind i seglen, och ledde inte det till att arbetarnas och böndernas makt störtades och kapitalismen återupprättades? Har inte historien visat att endast ett monolitiskt kommunistiskt parti kan upprätthålla arbetarnas och böndernas makt, och i detta syfte konsekvent utnyttja statsapparaten och inte låta sig distraheras av aktiviteter från en politiskt omogen arbetarklass som bara är sårbar för de kontrarevolutionära krafternas manipulationer?

Men det är inte denna lärdom som ska dras av de byråkratiska diktaturernas sammanbrott. Sammanbrottet var oundvikligt. Vad händelserna 1989–90 i Östeuropa och den djupa krisen för systemet i Kina visar, är att det i det långa loppet inte går att bygga socialismen utan ett medvetet

¹⁵² Leo Trotskij, *Den förrådade revolutionen*, s 46.

¹⁵³ Trotskij, *Tal rörande kamrat Zinovjevs rapport om partiets roll* (26 juli 1920)

¹⁵⁴ Trotskij, ”Om arbetaroppositionen”, i *Bolsjevikkrevolutionen 1917. Socialismens utveckling från vetenskap till insats*. Red. Jens A. Christophersen. Stockholm 1967, s. 146.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ Isaac Deutscher ger i kap. 14 av *Den väpnade profeten* ett flertal exempel på Trotskij's ”substitutionism” under åren 1920–21.

stöd från, samarbete med eller egen aktivitet inom arbetarklassen. Förr eller senare är det oundvikligt att ett manipulerat folk revolterar. Att besvara detta med förtryck är inte bara inte socialistiskt utan också omänskligt. Det är dessutom ineffektivt, vilket exemplen Rumänien och Albanien visar. Det knuffar bara massorna i armarna på borgerliga politiker. Stalinismen och nystalinismen är inga alternativ till kapitalismens återupprättande. De kan bara leda till värre kris och fler utbrott. De har ingen framtid.

Inre partidemokrati som en bro till sovjetdemokrati

Trotskij började 1923 inse faran med byråkratiseringen, vars inledning han försvarade teoretiskt 1921. Han började bekämpa den senare än Lenin, men gjorde det mer konsekvent, och han inledde kampen där han trodde att den hade störst chans att segra, nämligen inom partiet.

För Vänsteroppositionen var den inre partidemokratin en nödvändig bro till kampen för sovjetdemokrati. Trotskij och hans anhängare var fortfarande tveksamma till att vädja till arbetarna både i och utanför partiet. De var ännu mer tveksamma till att vädja till arbetare utanför partiet över huvudet på partiledningen. Detta steg skulle de ta senare. Deras agerande vid denna tidpunkt var inte ett exempel på ”centristisk” vacklan. Det grundades på en i grunden pessimistisk bedömning av den ryska arbetarklassens egen aktivitet. De ansåg med andra ord att den ryska revolutionen hade inlett en reträtt. Under sådana omständigheter måste drivkraften till ett återupplivande av arbetardemokratin (sovjetdemokratin) komma från partiet. Bara partiet var i stånd att skapa de villkor som krävdes för att gradvis blåsa nytt liv i sovjetdemokratin.

Trotskij's offensiv, som initierades av ”de 46”, den första Vänsteroppositionen 1923, verkade bli framgångsrik. Politbyrån gick med på hans förslag. Men i praktiken inledde partiapparaten kring Stalin, med stöd från så gott som alla medlemmar i politbyrån, i synnerhet Zinovjev och Kamenev, men även Bucharin, Rykov, Tomskij och andra, en systematisk kampanj för att tysta oppositionen, förbjuda diskussioner, undertrycka självständigt tänkande bland kadrer och vanliga medlemmar och tvinga fram lydriad och likriktning under täckmantel av ”demokratisk centralism”.

Detta stod i total motsättning till bolsjevismens och det ryska kommunistpartiets traditioner. Tvärtemot de myter som sprids av stalinister såväl som antileninister hade detta parti under femton år tillåtit fria och ofta offentliga motsättningar och teoretiska debatter. Händelserna 1923 var en övergång från demokratisk till byråkratisk centralism.

Det organisatoriska verktyg som användes för att strypa den inre partidemokratin var systemet att utnämna partifunktionärer uppifrån istället för att låta medlemmarna välja dem demokratiskt. Det samhälleliga uttrycket för denna process var den snabba tillväxten av antalet heltidsfunktionärer. Omedelbart efter revolutionen fanns det mindre än ett tusen heltidsfunktionärer, men 1922 fanns det tio gånger så många och inom kort hundra gånger fler. Denna apparat blev självständig och bildade ett särskilt samhälleligt skikt inom det sovjetiska samhället – sovjetbyråkratin.¹⁵⁷

Var det under dessa omständigheter en illusion när Trotskij och Vänsteroppositionen försökte återuppliva partidemokratin? Förvisso hade detta försök större chanser att lyckas än ett försök att i ett slag på nytt aktivera de desillusionerade och i stora stycken passiva arbetarmassorna. Trotskij och Vänsteroppositionen vädjade till den bolsjevikiska ledningens samvete, traditioner och karaktär, till dess känslighet och teoretiska insikter. Detta försök misslyckades. Det tragiska med detta misslyckande var att ledningen så småningom insåg faran som Trotskij pekat på. Men tyvärr förstod de det inte samtidigt och i de flesta fall försent. De fick betala för det med sina liv. Även de sovjetiska arbetarna och den internationella arbetarklassen fick betala med oräkneliga onödiga offer, inklusive många liv.

¹⁵⁷ Christian Rakovskij, en ledande medlem i centralkommittén och Trotskij's närmaste vän och medarbetare i Vänsteroppositionen, har givit en oöverträffad redogörelse för denna process i artikeln *Brev till Valentinov* (”Maktens ’yrkesfaror’”), skriven 1928. Översättning Per-Olof Mattsson.

Den slutliga syntesen

Under 10 år, mellan 1923 och 1933, brottades Trotskij med frågan om den sovjetiska termidoren, den politiska kontrarevolutionen i Sovjetunionen. Han analyserade också kritiskt förhållandet mellan klassens självorganisering och förtruppsspartiet, särskilt i ljuset av erfarenheterna från den första arbetarstatens byråkratiska urartning. Men han gick ännu längre. Efter fascismens framväxt i Tyskland, och redan vid analysen av generalstrejken i Storbritannien 1926, drog Trotskij vissa slutsatser angående förhållandet mellan klassen, fackföreningar av masskaraktär, råd och arbetarpartier, slutsatser som enligt honom slutgiltigt bekräftades av de tragiska erfarenheterna under den spanska revolutionen 1936–37. De kan sammanfattas i följande teser:

1. Arbetarklassen är varken socialt eller i sin medvetenhet homogen. Dess relativa brokighet gör att det är möjligt, rentav oundvikligt, att flera partier och strömningar kommer att växa fram och stödjäs av olika delar av arbetarklassen.

2. För att arbetarklassens dagliga strider, kampen för omedelbara ekonomiska och politiska mål (exempelvis mot den fascistiska faran), ska bli framgångsrika, krävs en hög grad av aktionsenhet inom hela klassen. Därför behövs organisationer som kan omfatta arbetare med olika politiska övertygelser och olika politiska lojaliteter, med andra ord organisationer som grundas i en enhetsfront mellan olika politiska strömningar och partier. Fackföreningar med massanslutning och råd (sovjeter) är exempel på sådana organisationer. Under den spanska revolutionen spelade milis-kommittéerna en sådan roll, särskilt i Katalonien.

3. Även om dessa massorganisationer delvis eller på lång sikt till och med helt leds av apparater som till stor del är inlemmade i den borgerliga staten (i det borgerliga samhället), så betyder det inte att de bara är medel för att manipulera och kontrollera arbetarklassen. Dessa massorganisationer har en motsägelsefull karaktär och är åtminstone i viss mån möjliga verktyg för arbetarklassens frigörelse och egen aktivitet. De är ”frön till proletär demokrati inom den borgerliga demokratin”.

4. Det revolutionära förtruppsspartiet skiljer sig på ett grundläggande sätt från andra arbetarpartier i och med det faktum att dess program, strategi och praktik, försvarar och företräder arbetarklassens omedelbara och historiska intressen. Dess mål är att störta den borgerliga staten och det kapitalistiska produktionssättet och bygga ett socialistiskt klasslöst samhälle. Följande klassiska formulering fanns redan i *Kommunistiska manifestet* av Marx och Engels, och den gäller än idag:

Kommunisterna utgör inget särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna. De har inga från proletariatet intressen skilda intressen. De uppställer inga särskilda principer, efter vilka de vill forma den proletära rörelsen. Kommunisterna skiljer sig från de övriga proletära partierna blott därigenom, att de å ena sidan i proletariatets olika nationella strider framhäver de av nationaliteten oberoende, för hela proletariatet gemensamma intressena och gör dem gällande, och å andra sidan därigenom, att de under de olika utvecklingsgrader, som kampen mellan proletariat och bourgeoisie genomgår, städse företräder hela rörelsens intressen. Kommunisterna är alltså praktiskt den beslutsammaste, alltid framdrivande delen av arbetarpartierna i alla länder, och teoretiskt har de före den övriga massan av proletariatet kommit till insikt om betingelserna för, gången och de allmänna resultaten av den proletära rörelsen.¹⁵⁸

Men för att kunna uppnå detta mål måste arbetarklassens majoritet övertygas om att partiets program, strategi och politiska linje är riktig. Det kan bara uppnås med hjälp av politiska och inte administrativa medel. Det kräver bland annat en korrekt tillämpning av den proletära enhetsfrontens taktik.¹⁵⁹

Detta är i sin tur beroende av att de revolutionära socialisterna lyckas kombinera en principfasthet och bestämt försvar av sitt program och politiska ståndpunkter – som även kräver att man bestämt förkastar all teoretisk och praktisk opportunist – med en öppenhet för dialog och ett minimum av tolerans i relationerna till andra partier och grupperingar inom den organiserade arbetarrörelsen.

¹⁵⁸ Karl Marx och Friedrich Engels i *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se.

¹⁵⁹ Dessa teser fick ett klart politiskt uttryck i *Övergångsprogrammet*.

5. Samma regler gäller med vederbörliga ändringar under uppbygget av arbetarstaten och formerna för maktutövning i arbetarstaten (möjligen med undantag för hot om inbördeskrig). Partiets ledande roll förverkligas under en process av politiskt övertygande och inte genom administrativa åtgärder, och definitivt inte med hjälp av förtryck riktat mot delar av arbetarklassen. Den kan, som man brukade säga i Östtyskland, endast förverkligas genom att tillämpa ”räntabilitetsprincipen” (*Leistungsprinzip*) på politiken. Det innebär: strikt åtskiljande av staten och partiet; makten ska inte utövas av förtruppsspartiet utan direkt av demokratiska organ som valts av det arbetande folket; ett flerpartisystem – arbetarna och bönderna måste vara fria att välja vem de vill.

6. Socialistisk demokrati, intern demokrati inom fackföreningarna och inre partidemokrati (rätten att bilda tendenser och fraktioner) har en ömsesidig inverkan på varandra. De är inga abstrakta normer utan praktiska förutsättningar för en effektiv arbetarkamp och för ett effektivt bygge av socialismen. Utan proletär demokrati, den proletära enhetsfronten och därmed framgång för arbetarnas kamp, blir det i bästa fall svårare och i värsta fall omöjligt.¹⁶⁰ Utan socialistisk demokrati är en effektiv socialistiskt planerad ekonomi också omöjlig.

Sedan dessa teser för första gången formulerades under åren 1930 till 1936 har inget i händelseutvecklingen i öst och väst ifrågasatt deras giltighet.¹⁶¹ Den historiska utvecklingen i de kapitalistiska såväl som de så kallade ”socialistiska” länderna har tvärtom fullständigt bekräftat deras historiska och teoretiska tillämplighet. Redan 1925 skrev Trotskij:

Vi får inte bygga socialismen med hjälp av den byråkratiska vägen. Vi får inte skapa ett socialistiskt samhälle med hjälp av administrativa metoder; endast genom de kraftfullaste initiativ, individuell aktivitet, uthållighet, och spänst hos de miljonhövdade massornas uppfattningar och vilja, de som känner och vet att det är upp till dem själva... endast under dessa villkor är det möjligt att bygga socialismen.¹⁶²

¹⁶⁰ Dessa teser utvecklas konkret i Trotskijs skrifter om Tyskland, Frankrike och Spanien. Se *Kampen mot nazismen i Tyskland*, på marxistarkiv.se, *The Spanish revolution 1931–1939*. New York 1973 och *Om Frankrike (1934–36)*, på marxistarkiv.se. New York 1973. Hans skrifter om Storbritannien och generalstrejken 1926 finns i *Trotsky's writings on Britain, vol 2*, London 1974. Svensk översättning *Om Storbritannien* (på marxistarkiv.se).

¹⁶¹ Fjärde internationalen systematiserade och kodifierade dessa teser i det programmatiska dokument som antogs vid dess tolfte kongress, ”Socialistisk demokrati och proletariatets diktatur”. Se *Arbetardemokratin och kampen för socialismen*. Stockholm 1978.

¹⁶² Citerat i Irving Howe, *Trotsky*, London 1978, s. 110.

Kapitel 6 Trotskij och befrielseörelserna i tredje världen

I

Trotskij var övertygad om att den ryska revolutionen 1905 skulle påverka länder som till och med var mer underutvecklade än Ryssland. Revolutionerna som bröt ut efter Första världskriget i Persien, Kina och Turkiet bekräftade denna uppfattning. Första världskrigets förödande effekter och intrycken från den ryska revolutionen, vilka vida överträffade de från 1905, gav befrielseörelserna i kolonierna och halvkolonierna en helt ny betydelse för den internationella arbetarrörelsen. Från och med då var de en grundläggande beståndsdel av den internationella revolutionen. För den kommunistiska världsrörelsen fick detta sitt programmatiska uttryck i de ”Tesar om den nationella och koloniala frågan” som antogs vid Kommunistiska internationalens andra kongress.¹⁶³ Även socialdemokratin reagerade i viss mån på denna nya aspekt i världspolitiken. Vid kongressen i Bryssel 1926, som bland annat organiserades av socialdemokraterna, fanns ett antal framträdande representanter för nationella befrielseörelser (bland dem Nehru) som under senare år skulle grunda stater och bli ledande statsmän.

Första världskriget stimulerade en industrialiseringsprocess i ett antal underutvecklade länder, i synnerhet Indien, Kina och vissa länder i Latinamerika.¹⁶⁴ Industrialiseringen medförde att det växte fram en nationell borgarklass som klart skilde sig från den klassiska kompradorbourgeoisien, som var en direkt agent för det utländska kapitalet. Denna nationella borgarklass var också knuten till det utländska kapitalet, men hade större ekonomiskt oberoende och helt andra omedelbara intressen.

Kompradorbourgeoisien och de jordägare som var beroende av export försvarade precis som det utländska kapitalet en frihandelspolitik. Men genom konkurrensen från billiga importerade varor hotade denna politik att hindra varje möjlighet till industrialisering. Den nationella borgarklassen stödde därför en politik av skyddstullar mot utländskt producerade varor för att garantera sina egna industriprodukter ett visst utrymme på hemmamarknaden. Dessa skilda ekonomiska intressen ledde till olika politiska uppfattningar och taktik. Parollen om politiskt självstyre och senare nationellt oberoende var ett uttryck för att man behövde hitta de rätta medlen för att försvara dessa speciella intressen.

Den framväxande industrialiseringen skapade också ett modernt proletariat som var starkare än den nationella borgarklassen, eftersom den samtidigt arbetade för både det utländska och inhemska industrikapitalet. Rädslan för klassrörelser inom detta proletariat innebar ända från början att den nationella borgarklassen deltog i massrörelserna för nationellt oberoende med viss ovilja och tveksamhet.

De nationella befrielseörelserna i kolonierna och halvkolonierna ställde den internationella arbetarrörelsen inför problemet hur man politiskt skulle tackla de allt hårdare konflikterna (inklusive väpnade konflikter) mellan imperialismen och dessa nationella rörelser. Detta gav upphov till oundvikliga motsättningar mellan de partier som var beredda att acceptera regeringsansvar (eller gå med i koalitioner eller stödja regeringar) inom ramen för en borgerligt demokratisk men imperialistisk stat och de partier som förkastade denna form av socialt partnerskap.

Det första parti som tvingades ta steget från regeringsansvar inom ramen för en imperialistisk stat

¹⁶³ Se protokollen och resolutionerna om den nationella och koloniala frågan från Kominterns andra kongress i *The second congress of the Communist International, vol 1*, London 1977, 109–183.

¹⁶⁴ I pamfletten *Kriget och internationalen*, som publicerades 1915, hade Trotskij förutsett detta.

till att försvara kolonierna var det brittiska labourpartiet. Redan 1924 påpekade Trotskij att MacDonalds första labourregering tvingades följa den brittiska imperialistiska statens logik och delta i förtrycket av kolonierna. I sin *Vart går Storbritannien?*, som publicerades i Storbritannien 1926, skrev han:

Först i egenskap av ansvarsfull opposition, och sedan i regeringsställning, måste de svara antingen ”ja” eller ”nej” på den statliga existensens allra svåraste frågor... med andra ord måste de antingen dra revolutionära slutsatser av sin opposition mot den imperialistiska staten, eller öppet träda i dess tjänst. Det säger sig själv att det är det senare som blev fallet. Pacifisten MacDonald började bygga kryssare, och kasta indier och egyptier i fängelse...¹⁶⁵

Men det var speciellt MacDonalds andra labourregering som hamnade i konflikt med den snabbt växande rörelsen för självstyre i Indien under ledning av kongresspartiet under Gandhi och Nehru. Den försökte utan framgång lösa detta problem med hjälp av en rundabords-konferens 1931.

Efter Kominterns sjunde kongress, som bytte politik till folkfrontspolitiken, ställdes de stalinistiska kommunistpartierna inför samma dilemma.¹⁶⁶ Efter pakten mellan Stalin och Laval röstade det franska kommunistpartiet för krigskrediterna. I Spanien vägrade folkfrontsregeringen, som stöddes av det spanska kommunistpartiet, ge spanska Marocko omedelbar självständighet, vilket skulle få tragiska konsekvenser under inbördeskriget.¹⁶⁷

I kampen för att försvara den marxistiska traditionens program och kontinuitet ansåg Trotskij det vara en principfråga att ovillkorligt stödja koloniernas och halvkoloniernas befrielsekamp mot de imperialistiska staterna. För honom var det en absolut grundläggande fråga:

De färgade rasernas rörelse mot de imperialistiska förtryckarna är en av de viktigaste och mäktigaste rörelserna mot den existerande samhällsordningen, och kräver därför ett fullständigt, ovillkorligt och obegränsat stöd från den vita rasens proletariat... För en kommunist är den koloniala nationens krig mot en imperialistisk nation ett borgerligt revolutionärt krig.¹⁶⁸

För Trotskij var denna inställning giltig oavsett vilken klasskaraktär den koloniala eller halvkoloniala staten hade, eller vilken karaktär regeringen hade hos den stat som var i krig med imperialismen. Kejsar Haile Selassies stat var en despotisk feodal stat. Men Trotskij ansåg att det vore ett steg bakåt om den förvandlades till en koloni åt den italienska imperialismen efter Mussolinis angrepp 1935, helt oavsett den italienska statens fascistiska karaktär. Han intog samma hållning inte bara i militära utan även i ekonomiska konflikter, exempelvis i frågan om Mexikos nationalisering av de utländska oljebolagen.

Denna politik grundades på en bedömning av imperialismens historiskt sett reaktionära karaktär under 1900-talet, vilket vi diskuterade redan i kapitel 1. Trotskij försvarade denna ståndpunkt under de historiskt viktiga konflikterna i Asien på 1930-talet: kriget mellan Kina och Japan och de explosiva sammandrabbningarna mellan Storbritannien och Indien. Under Andra världskriget följde hans anhängare konsekvent samma politik.

¹⁶⁵ *Where is Britain going?* London 1926, s. 161. Se även hans *Utsikter och uppgifter i Orienten*, ett tal som han höll 1924 vid Kommunistiska universitet för orientens arbetare.

¹⁶⁶ Se resolutionerna från Kominterns sjunde kongress i *The Communist International 1914–1923. Documents, vol 3*, Red. Jane Degras (1965), s. 346 ff.

¹⁶⁷ ”Francos främsta operationsbas var Marocko, en koloni som Spanien kunnat lägga under sig först efter många års brutalt ökenkrig. Till och med ur den borgerliga demokratins synvinkel kunde republiken ge detta förtryckta koloniala folk självständighet. I kampen mot Franco fanns strategiskt sett varje skäl att göra det för att vinna det marockanska folket som allierade i kampen mot fascismen. Men Stalin och Azaña var rädda för att oroa de brittiska och franska regeringarna, som hade oerhörda koloniala imperier i Afrika. Så republiken försvarade Spaniens imperialistiska anspråk på att härska över Marocko.” Leon Trotsky, *The Spanish revolution (1931–1939)*. New York 1973, s. 43–44.

¹⁶⁸ *Tredje internationalen efter Lenin*, på marxistarkiv.se, s 97.

I båda dessa fall var det inte så enkelt att försvara dessa grundläggande principer. I fallet Kina fördes kriget under ledning av den reaktionära Chiang Kai-sheks regim. Chiang Kai-shek hade avrättat hundratusentals arbetare och bönder. Trots det var det uppenbart för Trotskij att en förvandling av Kina till en koloni under den japanska imperialismen bara skulle medföra elände och historiskt vara en tillbakagång för detta enorma land. Ett japanskt nederlag skulle hur som helst vare det mindre onda.

Samma sak gällde för Trotskij under konflikten mellan Storbritannien och Indien. Trots det påstått världspolitiska ”företräde” som fick både det brittiska labourpartiet och de brittiska och indiska kommunistpartierna att förvisa frågan om Indiens självständighet till efter att Tyskland och Japan hade besegrats, så var detta uppskjutande en ohygglig politik.¹⁶⁹ Den skulle få fruktansvärda konsekvenser för miljontals indiers liv (exempelvis svältkatastrofen i Bengalen 1942, som orsakades av den brittiska imperialismen och ledde till miljontals döda). Denna politik underlättade faktiskt den japanska imperialismens politiska och militära agerande. Och den bromsade framväxten av en oberoende socialistisk och kommunistisk massrörelse i Indien. Den gjorde att den indiska borgarklassen under Nehru i decennier kunde behålla den fullständiga politiska hegemonin över de indiska massorna. Det indiska kommunistpartiets kapitulation för den brittiska imperialismen stärkte inte koalitionen mot Hitler, utan stärkte istället den brittiska och japanska imperialismen och den indiska borgarklassen.

Under perioden efter andra världskriget upplevde de nationella befrielseströrelserna en stormig uppgång. Socialdemokratins och de kommunistiska partiernas oförmåga att leva upp till dessa principer i Storbritannien, Frankrike och Holland ledde till katastrofala konsekvenser. De regeringar som dessa partier deltog i var indragna i krig och massförtryck i Algeriet, Indonesien, Indokina, Madagaskar, Malaysia och Kenya, krig som kostade miljontals människors liv. Trotskijns principiella ståndpunkt att varje form av imperialistiskt angrepp mot nationella befrielseströrelser, varje imperialistiskt krig mot länder i tredje världen har en reaktionär karaktär, är giltig än i dag.

II

Trotskij tvekade länge innan han tillämpade den permanenta revolutionens teori och strategi, som han utvecklat 1906, på de mer utvecklade kolonierna och halvkolonierna. Hans tvekan berodde inte bara på att han inte ville ge Stalin och Bucharin en förevändning att omvandla den inre partikampen till en ”kamp mot trotskismen”. En del av hans närmaste kamrater, Karl Radek, Preobrazjenskij och Smilga, och senare hans allierade i den förenade oppositionen, Zinovjev och Kamenev, var också mot Trotskijns teori. Hans tvekan berodde också på hans bedömning av massrörelsernas medvetenhet och samhälleliga karaktär i vissa av de viktigaste länderna i tredje världen, särskilt Kina, Indien, Indonesien, Indokina och senare Mexiko.

En av Trotskijns politiska vänner, den holländske kommunisten Hendrik Sneevliet (med pseudonymen Maring), var, i egenskap av representant för Komintern, med om att bilda de indonesiska och kinesiska kommunistpartierna. Han hade tillbringat många år i Indonesien som facklig ledare.¹⁷⁰ Under sin vistelse i Indonesien hade han blivit medveten om den islamiska rörelsen Sarekat Islams massiva inflytande över de indonesiska massorna. Han rådde därför det unga indonesiska kommunistpartiet att arbeta som en fraktion inom Sarekat Islam (om den skulle vara öppen eller hemlig framgår inte av dokumenten). Hans bedömning av den indonesiska massrörelsen var att den till övervägande del inte var en proletär rörelse; de proletära delarna var mycket svaga. Så en av de centrala förutsättningarna för den permanenta revolutionens teori och strategi var inte uppfylld.¹⁷¹

¹⁶⁹ *Öppet brev till Indiens arbetare*, på marxistarkiv.se.

¹⁷⁰ Angående Sneevliet, se Fritjof Tichelman, *Henk Sneevliet*, Paris 1988.

¹⁷¹ Sneevliet var sekreterare för Kommissionen för nationella och koloniala frågor vid Kominterns andra kongress och

Trotskij varken förkastade eller godtog dessa argument. Hans inställning var att vänta tills den historiska utvecklingen hade löst frågan på det ena eller andra sättet. Även om han hade stora reservationer mot Sneevliets taktik, var han till en början inte mot att den utsträcktes till Kina, dvs när Sneevliet föreslog och Komintern accepterade att det kinesiska kommunistpartiet skulle gå med i Guomindang.

Det fanns en annan viktig skillnad mellan Ryssland 1905 och länderna i tredje världen på 1920- och 1930-talet. Teorin om den permanenta revolutionen sa att den nationellt demokratiska borgerliga revolutionens *samtliga* krav i Ryssland bara kunde uppnås genom att staten störtades av en allians mellan arbetare och bönder. Om teorin i denna allmänna form tillämpades på de viktigaste länderna i tredje världen, så svarade den inte på frågan om det krävdes liknande villkor för att uppnå vart och ett av den nationellt demokratiska revolutionens historiska mål. Ett sådant mål är att erövra nationellt oberoende.¹⁷²

Det är en sak för borgarklassen och städernas småbourgeoisie att genomföra en konsekvent kamp för nationellt oberoende. Det är något helt annat att konsekvent kämpa för en radikal jordreform, med andra ord för en verklig revolution i egendomsförhållandena på landsbygden. En sådan jordbruksrevolution skulle kollidera med borgarklassens politiska och sociala intressen, och i allt större utsträckning med deras omedelbara ekonomiska intressen. Men ett nationellt oberoende skulle fullständigt motsvara den nationella borgarklassens ekonomiska och politiska intressen. Det var därmed inte uteslutet att den nationella borgarklassen skulle kämpa för och erövra nationell självständighet. I denna fråga var det också nödvändigt att avvakta den faktiska utvecklingen.

Det verkliga provet kom med den kinesiska revolutionen 1926–27. Den avslöjade vilken den grundläggande svagheten var i den politiska ståndpunkt som intagits av de kommunister som hade vägrat att utsträcka den permanenta revolutionens teori och strategi till de viktigaste länderna i tredje världen. Den nationella borgarklassen kunde tänka sig att kämpa för nationell självständighet. Den var i detta syfte till och med beredd att mobilisera de breda massorna, så länge de kontrollerade rörelsen. Men därmed skilde de den spontant framväxande jordbruksrevolutionen, liksom de spontant uppkommande arbetarstriderna, från kampen för nationellt oberoende. I det långa loppet kunde borgarklassen varken kontrollera eller tolerera dessa strider. När bönderna väl inlett massaktioner, var det en illusion att tro att de skulle glömma sina egna samhällsekonomiska intressen. Lika illusoriskt var det att tro att städernas arbetare inte skulle kämpa för sina egna intressen, när revolutionen väl väckt dem till kamp i masskala. Den kinesiska revolutionen bekräftade detta fullständigt.

Allt eftersom arbetarnas och böndernas självständiga massaktioner stärktes, blev bourgeoisien under Chiang Kai-shek alltmer frestad att förvandla revolutionen till en kontrarevolution och massivt förtrycka arbetarna och bönderna. Trotskij och den förenade oppositionen varnade oupphörligt det kinesiska kommunistpartiet och Komintern för denna fara.¹⁷³ Men ju mer Stalin och Bucharins fraktion försökte begränsa den kinesiska revolutionen till antiimperialistisk kamp, till kampen för nationellt oberoende, ju mer tenderade de att ge efter för borgarklassens krav att skilja de avgörande frågorna om arbetarnas och böndernas frigörelse från den nationella kampen.

Chiang Kai-sheks marsch mot norr, i synnerhet mot Shanghai, för att ta itu med de generaler som hade allierat sig med imperialismen, likställdes helt med revolutionen.¹⁷⁴ Allt underordnades nu

spelade en viktig roll vid utarbetandet av Lenins teser i denna fråga. I sitt tal vid kongressens plenarmöte försvarade han de indonesiska kommunisternas deltagande i Sarekat Islam, utan att möta någon opposition. Hans tal finns i *The second congress of the Communist International. vol 1*, s. 150–156.

¹⁷² Efter Andra världskriget erövrade de nationella borgarklasserna i Indien, Egypten, Kenya, Ghana, Nigeria etc politiskt oberoende, men de kunde inte bryta sig loss från underordnandet under det imperialistiska världssystemet.

¹⁷³ Dessa varningar finns att läsa i Leon Trotsky, *Problems of the Chinese revolution*, Michigan 1967 och i *Leon Trotsky on China*, New York 1976.

¹⁷⁴ Se resolutionen om den kinesiska situationen som antogs vid EKKI:s sjunde plenarmöte (november/december 1926)

framgången för denna kampanj och den fick materiellt stöd från Sovjetunionen. 11 april 1927 kom så Chiang Kai-sheks kupp och slakten av tiotusentals kommunister och arbetare. På katastrofens rand hade Stalin hyllat honom som en stor vän och hjälte.

Det kinesiska kommunistpartiets ledning under Chen Duxiu, som hade följt inriktningen ovilligt och av disciplin, pekades ut som syndabock för katastrofen. De kinesiska kommunisterna och Komintern var helt förvirrade över vilken strategi och taktik som var den rätta.¹⁷⁵ Så småningom började gruppen kring Mao Zedong tillämpa sin egen taktik. Den stalinistiska byråkratin var till en början inte nöjda med Maos politik. Under en tid tolererade de den, men så småningom motsatte de sig den starkt.¹⁷⁶

Precis som de ryska socialisterna 1905 ställdes kommunister och socialister och revolutionära nationalister i länderna i tredje världen från och med 1926 inför valet: *antingen revolution i två stadier eller en permanent revolution*. Detta var den avgörande lärdom som Trotskij drog av den kinesiska revolutionen. Hans slutsatser formulerades i boken *Den permanenta revolutionen*, som skrevs 1928. Han tvingades försvara boken inte bara mot sina motståndare utan också mot en del av sina medarbetare, exempelvis Radek. De historiska händelserna sedan dess har visat att detta var en av de viktigaste teoretiska och praktiska striderna i Trotskijns liv.¹⁷⁷

Att förkasta stadieteorin innebär inte att nedvärdera kampen för nationellt oberoende och en jordbruksrevolution i tredje världen. Trotskij skrev 1930 om revolutionen i Indokina:

Om inte den koloniala förtryckarregeringen störtas är exproprieringen av de stora och mellanstora jordägarna inte möjlig. Dessa två frågor, den nationella frågan och jordfrågan, måste knytas samman så nära som möjligt i arbetarnas och böndernas medvetande... Nationellt oberoende... är en nödvändig del i den indokinesiska revolutionen... Folkmassornas nationalism är ett grundläggande uttryck för deras rättfärdiga och progressiva hat mot sina förtryckare, dvs de utländska imperialisterna. Proletariatet har ingen rätt att vända ryggen åt denna sorts nationalism. Tvärtom måste det i praktiken visa att det är den mest konsekventa och hängivna förkampen för Indokinas nationella befrielse.¹⁷⁸

Omkring fem år senare uttryckte han samma uppfattning om den nationella befrielsekampens betydelse i Sydafrika:

Ingen social omvandling (i första hand en agrar revolution) är tänkbar med bibehållen brittisk imperialism i den sydafrikanska "kolonin". Ett störtande av den brittiska imperialismen är minst

i *The Communist International 1919–43. Documents, vol 2*. Red. Jane Degras. 1960, s. 336 ff. Angående frågan om Guomindang säger resolutionen: "Kinas kommunistiska parti ska försöka göra Guomindang till ett verkligt nationellt parti, ett starkt revolutionärt block mellan proletariatet, bönderna, städernas småbourgeoisie och andra förtryckta skikt som för en energisk kamp mot imperialismen och dess agenter" (s. 345).

¹⁷⁵ Efter den högeropportunistiska inriktningen 1926–27 följde en ultravänsteristisk omsvängning med utropandet av sovjetrepubliken i Kanton. I och med Shanghai-proletariatets nederlag och bonderörelsens nedgång hade den ingen möjlighet att lyckas.

¹⁷⁶ Mao lyckades få stöd inom det kinesiska kommunistpartiet mot Stalins fraktion och åtnjöt mellan 1934 och 1941 ett visst stöd från Kreml. Men Kremels motstånd skärptes och konflikten med Stalin kom till en kris i och med Maos vägran att låta Folkets befrielsearmé uppgå i Chiang Kai-sheks styrkor. Från 1946 hade Mao som mål att gripa statsmakten.

¹⁷⁷ Vi måste komma ihåg att inte bara Stalin och hans anhängare, utan också Bucharin, Zinovjev, Kamenev, Radek, Preobrazjenskij och andra glömde att Lenin själv hade formulerat oktoberrevolutionens centrala politiska lärdom i otvetydiga termer: "Vi vet av egen erfarenhet – och bekräftelse härpå finner vi i utvecklingen av alla revolutioner överallt i världen, om vi tar den nya epoken, låt oss säga de senaste hundra femtio åren – att resultatet överallt och ständigt har varit detsamma: alla försök av småbourgeoisien i allmänhet och bönderna i synnerhet att komma till insikt om sin styrka, att inrikta näringslivet och politiken på sitt eget sätt, har slutat med fiasko. Antingen under proletariatets ledarskap eller under kapitalisternas ledarskap – någon medelväg ges det inte." V.I. Lenin, "Tal vid transportarbetarnas allryska kongress", 27 mars 1921, i *Valda verk i två band. II: 2*. Moskva 1956, s. 538.

¹⁷⁸ "Angående den indokinesiska oppositionens deklaration", 18 sept 1930, i *Writings of Leon Trotsky 1930–31*, New York 1973, s. 29–31.

lika nödvändig för socialismens seger i Sydafrika som det är för själva Storbritannien.¹⁷⁹

I sin inledning till Harold Isaacs bok *The tragedy of the Chinese revolution*, skrev Trotskij att ”kampen för en demokratisering av de samhälleliga förhållandena och skapandet av en nationalstat utvecklas således oavbrutet till ett öppet uppror mot utländsk dominans”.¹⁸⁰ Hans mest intelligenta kritiker inom vänsteroppositionen, Preobrazjenskij, anklagade Trotskij för att han riktade in sig på frågan om att leda den revolutionära processen och bara lade sekundär vikt vid frågan om specifika uppgifter. Citaten ovan visar att så inte var fallet. Liksom i fallet med den ryska revolutionen gjorde Trotskij en dialektisk analys av frågan om de revolutionära processerna i länderna i tredje världen, en analys som hade sin grund i lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen. Han analyserade de konkreta sociala förhållandena i kolonierna och halvkolonierna och de historiska uppgifter som härrörde ur dessa. Ur denna analys drog han slutsatser om vilka konkreta ståndpunkter de olika samhälleliga och politiska krafterna skulle anta under revolutionen och kontrarevolutionen. Långt ifrån att underskatta jordbruksrevolutionens uppgifter och att erövra nationell självständighet, drog Trotskij slutsatsen att dessa uppgifter bara kunde lösas fullständigt med hjälp av en proletariats diktatur under ledning av arbetarklassen i allians med de fattiga på landsbygden.

Denna analys grundades i en konkret och inte schematisk förståelse av den faktiska kombinationen av produktions- och egendomsförhållanden på landsbygden. I de mer utvecklade länderna i tredje världen gick det efter första världskriget inte längre att begränsa detta till den förenklade formuleringen ”antingen feodalism eller kapitalism”. Så här sammanfattade Trotskij sin ståndpunkt 1929:

De stora och mellanstora jordegendomarna (som är omfattande i Kina) är mycket nära förbundna med kapitalet i städerna, inklusive det utländska kapitalet. Det finns ingen kast av feodala godsägare i Kina som står i opposition till borgarklassen. Den mest utbredda, vanligaste och mest hatade utsugaren i byarna är kulaken-ockraren, som är hantlangare för städernas finanskapital. Jordbruksrevolutionen är därför till sin karaktär lika mycket antifeodal som antiborgerlig... Ända från början, liksom därefter, är jordbruksrevolutionen i Kina inte bara ett uppror mot några få verkligt feodala godsägare och byråkratin, utan också mot kulakerna och ockrarna. Om det i vårt land uppstod kommittéer bland fattigbönderna först under oktoberrevolutionens andra skede, i mitten av 1918, så kommer de i Kina tvärtom att uppstå i den ena eller andra formen så fort jordbruksrörelsen åter väcks till liv. Offensiven mot de rika bönderna kommer att vara det första och inte det andra stadiet i Kinas oktober.¹⁸¹

Historien har fullständigt bekräftat Trotskij's förutsägelse.¹⁸² Att utsträcka teorin om den permanenta revolutionen till tredje världens mer utvecklade länder blev en del av den internationella vänsteroppositionens första program.¹⁸³

III

När den permanenta revolutionens strategi tillämpas i tredje världen, innebär det först och främst ett stöd åt och försvar av arbetarnas och böndernas oberoende organisering, oavsett vad borgarklassen och dess politiska representanter ställer upp för krav och villkor.¹⁸⁴ Det förutsätter att

¹⁷⁹ *Om de sydafrikanska teserna*, på marxistarkiv.se, s 1.

¹⁸⁰ ”Revolution and war in China”, 5 januari 1938, i *Leon Trotsky on China*.

¹⁸¹ *Tredje internationellen efter Lenin*, på marxistarkiv.se, s 104.

¹⁸² Se exempelvis Jack Belden, *China shakes the world*, New York 1970.

¹⁸³ *Den Internationella Vänsteroppositionen – uppgifter och metoder*, på marxistarkiv.se.

¹⁸⁴ Detta betonades i Lenins ”Tesar om den nationella och koloniala frågan”, som antogs vid Kominterns andra kongress (Se Lenin, *Valda verk i tio band*, bd 10, Stockholm 1991, s. 79-84, öa.). Teserna innehöll nyckelelement ur den permanenta revolutionens strategi, men de utvecklades inte.

arbetarpartierna (socialisterna, kommunisterna) är politiskt och organisatoriskt självständiga.

Vad gäller Kina på 1920-talet så försvarade Stalin och Bucharin den motsatta ståndpunkten. De betraktade inte Guomindang som ett borgerligt parti, utan som ett "block av fyra klasser" (bönder, arbetare, den nationella borgarklassen och småbourgeoisien i städerna). Historien har fullständigt tillbakavisat denna icke-marxistiska definition. Trotskijs och den förenade oppositionens argument mot denna uppfattning är fortfarande giltiga.¹⁸⁵

I ett tal 18 mars 1927 inför den kommunistiska akademien kritiserade Radek Stalins och Bucharins politik i Kina visavi Chiang Kai-shek och Guomindang. Han slog fast att Chiang Kai-shek inom kort skulle vända sig mot kommunisterna och förråda revolutionen. Den 6 april hånade Stalin Radeks förutsägelse i ett tal till partiorganisationen i Moskva. Enligt Stalin "Chiang Kai-shek har kanske inte några sympatier för revolutionen men han leder armén och kan inte göra annat än att anförda den mot imperialisterna."¹⁸⁶ Några få dagar senare, 12 april 1927, inledde Chiang Kai-sheks armé sin beryktade slakt av Shanghais proletariat och det kinesiska kommunistpartiet.

Det kinesiska kommunistpartiets ledning under Chen Duxiu accepterade motvilligt Kominterns order att underkasta sig Guomindang. Allteftersom händelserna utvecklades ifrågasatte de den alltmer. Vi kan, med Wang Fan-hsi, säga att både Trotskij och Chen Duxiu, nästan samtidigt men oberoende av varandra, bestämde sig för att utsträcka den permanenta revolutionens teori och strategi till Kina. Detta fick Chen Duxiu att ansluta sig till den internationella vänsteroppositionen. Samtidigt och helt oberoende av Chen anslöt sig ett stort antal kinesiska studenter i Moskva till vänsteroppositionens led, något som kostade många av dem livet.¹⁸⁷

Att betona arbetarklassens politiska självständighet inom befrielseörelsen i tredje världens mer utvecklade länder är naturligtvis inget svar på frågan om allianser.¹⁸⁸ Står en antiimperialistisk enhetsfront mot kolonialmakten i motsättning till arbetarklassens oberoende? Precis som Lenin innan honom lutade Trotskij åt att förneka denna motsättning. Han tillämpade samma tumregel för den antiimperialistiska enhetsfronten som han tidigare hade tillämpat på den proletära enhetsfronten: marschera var för sig, slå tillsammans.

Att marschera var för sig innebär inte bara att fullständigt försvara arbetarklassens handlingsfrihet att försvara arbetarnas och fattigböndernas intressen, och vägra att underordna dessa intressen under alliansens krav. Det betyder också att se till att folkmassorna inser att alliansen är beroende av den borgerliga bundsförvantens vilja att verkligen kämpa mot imperialisterna, att den bara är möjlig på ett begränsat sätt och under en viss tidsperiod, att massorna själva måste förbereda sig för den dag då den nationella borgarklassen kommer att bryta med alliansen och ansluta sig till kontrarevolutionens läger.¹⁸⁹

Slå tillsammans innebär å andra sidan att arbetarpartierna inte bara ger en läpparnas bekännelse till det gemensamma målet, utan verkligen kämpar för nationell befrielse, med hjälp av massagitation, massmobiliseringar och massaktioner, och gör helt klart för sina egna medlemmar och för massorna att nationell självständighet motsvarar det arbetande folkets intressen. Här finns en avsevärd likhet med arbetarnas enhetsfront, exempelvis i kampen mot fascismen. I denna mening är den antiimperialistiska enhetsfronten bara en taktisk variant av arbetarklassens allmänna strategi för att erövra ledningen över den nationella befrielseörelsen.

Efter arbetarnas nederlag i Shanghai och Kanton uttryckte Trotskij vid flera tillfällen tvivel om att nästa kinesiska revolution skulle kunna segra med hjälp av gerillakrig. Vi måste särskilja två faser i bondekriget. Perioden från 1930 till 1937 var främst av defensiv karaktär och symboliseras

¹⁸⁵ Se Trotskijs kritik av Kominterns program i *Tredje internationalen efter Lenin*.

¹⁸⁶ Citerat ur Pierre Broué, *Trotskij. en biografi*, Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2011, s. 478. Talet stod att läsa i *China Press* 14 april 1927.

¹⁸⁷ "Li Fu-yen: de koloniala folkens revolutionära lärare", *Fourth International*, augusti 1944.

¹⁸⁸ Trotskij sa uttryckligen att detta bara gällde de mer utvecklade länderna i tredje världen.

¹⁸⁹ Lenin betonade detta klart i sina "Teser om den nationella och koloniala frågan".

av ”den långa marschen” till Yenan. Under denna fas var det inte fråga om en revolutionär våg i hela Kina.

Men i och med inledningen av den japanska imperialismens angreppskrig mot Kina 1937 förändrades situationen radikalt. Det blev nu möjligt med massmobiliseringar mot detta angrepp. Och även om detta krig till en början leddes av Chiang Kai-shek, kunde en självständig väpnad massrörelse utvecklas mot kriget, och den kunde tävla med Guomindang om ledningen för den nationella befrielseörelsen. Objektivt stod en framgångsrik utveckling av den tredje kinesiska revolutionen åter på dagordningen. Den nationella befrielsekampen växte över i en social revolution.

Trotskyj hade insett denna möjlighet. Det räcker med två citat:

Det kinesiska proletariats omedelbara uppgift är att strida för att kriget mot Japan ska utkämpas genom att mobilisera och beväpna de breda arbetarmassorna, så att nederlaget och revolutionens utbrott i Japan kommer att följas av det kinesiska proletariats seger över förrädarna och imperialistlakejerna i Guomindang...¹⁹⁰

Ett folk som idag med vapen i hand vet hur man tar itu med en rövare, kommer i morgon att veta hur man tar itu med den andre rövaren. Ett revolutionärt parti som förstår detta och medvetet och villigt ställer sig i spetsen för ett folk som försvarar sitt oberoende – endast ett sådant parti kommer, både före och efter kriget, att kunna mobilisera för att gripa makten från den nationella borgarklassen.¹⁹¹

Och här har vi ytterligare en avgörande punkt i tillämpandet av den permanenta revolutionens teori och strategi i tredje världen, i detta fallet Kina: karaktären på den statsmakt som upprättas efter den nationella befrielsen och jordbruksrevolutionen. För Trotskyj innebar utsträckandet av den permanenta revolutionens teori och strategi till Kina och de mer utvecklade länderna i tredje världen inte bara att man ska kämpa för proletariats och de proletära partiernas ledning över den nationella befrielseörelsen och jordbruksrevolutionen, utan också att man ska kämpa för att gripa statsmakten, att störta den existerande staten och upprätta en proletariats diktatur. Detta för med sig en bedömning av klasskaraktären på den stat som den nationella borgarklassen upprättat, och klasskaraktären på den stat som kan och bör ersätta den.

I denna centrala fråga försvarade Stalin och Bucharin, och senare de stalinistiska kommunistpartierna under de två folkfrontsperioderna (1935–39 och 1941–47), en i grunden högermensjevikisk ståndpunkt. I halvkolonierna stod inte proletariats diktatur på dagordningen. Den nationellt demokratiska revolutionens uppgifter kan genomföras i koalition med borgarklassen och inom den borgerliga statens ramar.

På papperet försvarade Mao Zedong en mellanposition. Han förnekade inte att Guomindang kunde leda den nationella befrielsekampen och till och med jordbruksrevolutionen till seger. Men i sin bok *Den nya demokratin* försvarade han tesen att staten och armén kunde ha en dubbel karaktär, till hälften borgerligt demokratisk och till hälften proletärt demokratisk. Till en början hävdade maoisterna att utropandet av Folkrepubliken Kina 1 oktober 1949 var utropandet av en sådan stat. Senare reviderade de denna ståndpunkt och medgav att den stat som upprättades var proletariats diktatur.¹⁹² Indirekt medgav de därmed att Trotskyj hade haft rätt i den stora historiska debatt om villkoren för en segerrik kinesisk revolution som fördes mellan 1926 och 1940 (1949).

Det kinesiska kommunistpartiets praktik skilde sig helt från dess teori. Även om Mao förkastade den proletära diktaturens väg, och även om han på papperet accepterade att armén underställdes

¹⁹⁰ Detta citat är översatt från en tysk sammanställning av Trotskyj-artiklar om Kina: *Trotskyjs Schriften über China 1928–1940*, Hamburg 1990, s. 46.

¹⁹¹ *Ibid*, s. 885.

¹⁹² Exempelvis i polemiken med Liu Shao-chi under kulturrevolutionen.

Chiang Kai-shek, så behöll han i praktiken Folkets befrielsearmés självständighet, och stärkte och härdade den inte bara i kampen mot Japan utan också mot Chiang Kai-shek. Därmed skapade han de politiska och organisatoriska förutsättningarna för det bondeuppror som efter 1946 spred sig genom de norra och centrala delarna av Kina.¹⁹³ Mao krossade den borgerliga armén och staten och ersatte dem med en armé och en stat med en annan klasskaraktär.

Innebär det att den felaktiga teorin om en ”ny demokrati” var historiskt oviktig? Tyvärr inte. Den kapitalistiska världens starkaste kommunistparti, det indonesiska kommunistpartiet under ledning av den olycklige Aidit, följde nämligen – med fullt stöd från Mao – inte Maos praktik utan hans teori. Tyvärr hade den indonesiska armén ingen ”dubbel karaktär”. Den var ett kontrarevolutionärt verktyg i händerna på den indonesiska borgarklassen. 1965 krossade den det indonesiska kommunistpartiet och mördade nästan en miljon kommunister, fackföreningsaktivister, bönder och ungdomar. Det var den internationella arbetarrörelsens värsta katastrof sedan Hitlers maktövertagande.¹⁹⁴

De kinesiska trotskisterna gjorde också misstaget att inte skilja på det kinesiska kommunistpartiets teori och praktik. De såg att det använde samma formuleringar mellan 1937 och 1946 som under perioden 1925–27. Men de såg inte den grundläggande skillnaden i praktiken: under den tidigare perioden hade kommunisterna verkligen befunnit sig under Guomindangs kommando. Nu skapades en självständig befrielsearmé oberoende av Guomindang, och åtminstone på landsbygden utvecklades en praktik som inte var underordnad borgarklassen.¹⁹⁵ På grundval av den ofullständiga information som Trotskij hade drog han i ett manifest som han skrev i maj 1940, ”Det imperialistiska kriget och den proletära revolutionen”, en felaktig slutsats om det kinesiska kommunistpartiets ståndpunkter och perspektiv.¹⁹⁶

Han var också rädd för att bondearmén, när den intog industristäderna, skulle vända sig mot arbetarna och befästa kapitalismen. Under en kort period efter 1949 verkade dessa farhågor ha en reell grund. Men det stod snart klart att Folkets befrielsearmé och folkrepubliken statsapparat var verktyg för att avskaffa och inte befästa det kapitalistiska styret. Dess klasskaraktär bestämdes inte av soldatmajoritetens samhälleliga ursprung (huvuddelen av soldaterna i Röda armén var också bönder) utan snarare av mellankadrernas och de högre kadrernas, med andra ord det kinesiska kommunistpartiets apparat, samhälleliga ursprung och politiska övertygelser. Och denna apparat var inte i någon mening av bondekaraktär eller kapitalistisk.

Men i skenet av det som hände måste vi medge att det fanns en kärna av sanning i Trotskij felaktiga bedömning av det kinesiska kommunistpartiet. Segern för den tredje kinesiska revolutionen var en seger för ett parti som redan innan maktövertagandet var helt byråkratiserat och offer för illusioner om substitutionism. Dess vägran, i synnerhet efter att städerna hade erövrats, att bygga på det kinesiska proletariats fria självorganisering, med andra ord på arbetarråd, gjorde att Folkrepubliken Kina ända från början var fånge hos en härdad parti-, militär- och statsbyråkrati. I slutet av 1950-talet insåg Mao delvis detta. Under kulturrevolutionen försökte han bekämpa det, delvis med hjälp av hårda förtryckande åtgärder, men tvingades strax innan sin död medge att försöket hade misslyckats. Deng Xiaoping försökte bryta byråkratins makt med hjälp av åtgärder med ekonomisk liberalisering, vilka också misslyckades och slutade i förtrycket vid Himmelska

¹⁹³ Denna omsvängning ägde rum under tryck från två håll: å ena sidan Chiang Kai-sheks antikommunistiska militära offensiv, å den andra det spontant framväxande bondeupproret i norra Kina.

¹⁹⁴ Se exempelvis *Repression and exploitation in Indonesia*, Red. Taylor. Nottingham 1974.

¹⁹⁵ Trotskij hade uttryckligen varnat de kinesiska trotskisterna för att begränsa sig till allmänna formuleringar i sin bedömning av bondearmén. Tyvärr följde de inte detta råd. En del av dem kom dock på andra tankar, i synnerhet Chen Duxiu.

¹⁹⁶ ”Från början av kriget mellan Kina och Japan gjorde Kreml än en gång kommunistpartiet till trälar under Chiang Kai-shek och kvävde det kinesiska proletariats initiativ i sin linda”. (*Writings of Leon Trotsky 1939–40*, New York 1973, s. 202)

fridens torg.

Trotskijs politik följdes inte i Kina. Bondearmén störtade inte Chiang Kai-sheks stat genom att alliera sig med ett självständigt proletariat och en makt som grundades på arbetarråd, utan istället allierade den sig med en inskränkt, allsmäktig och despotisk byråkrati. De kinesiska kommunisterna, de kinesiska arbetarna och det kinesiska folket har fått betala ett mycket högt pris för detta misslyckande.

Kapitel 7 Trotskijs kamp mot fascismen

Fascismens historia är på samma gång historien om teorin om fascismen. En fullgod teori om fascismen var och förblir en förutsättning för en effektiv antifascistisk praktik. För inget annat av det moderna samhällets nya sociala fenomen är uppkomsten och försöken till förklaring så slående samtida som i fallet med fascismen.

Skälen för denna samtidighet är uppenbara. Fascismen uppstod plötsligt och omedelbart. Den hotade och omintetgjorde först levnadsförhållandena och sedan själva livet för miljontals människor. För ett oräkneligt antal människor sammanföll plötsligt historiens och individens öde. Det är förståeligt att de som utsattes för detta försökte förstå det öde de hade drabbats av. De fascistiska gängens första mordbrand i Italien reste omedelbart frågan: ”vad är fascismen?” Under sjuttio år har arbetarrörelsens främsta tänkare, borgerliga intellektuella och historiker varit fascinerade av denna fråga.

Samtidens samhällsteoretiker, även de marxistiska, hade lika svårt att förstå fascismen, den politiska kontrarevolutionens seger i de imperialistiska länderna, som stalinismen. Än en gång var Trotskijs förklaring av detta fenomen vida överlägsen sin samtid. Ingen annan tänkare insåg så klart fascismens natur och vilket hot den utgjorde mot arbetarrörelsen och mänskligheten. Det var bara han som i tid varnade arbetarklassen för faran, betonade att den måste besegras och skisserade vilket motstånd som krävdes. Det är ingen överdrift att säga att med undantag för Marx' *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850* (1850) och hans *Louis Bonapartes adertonde brumaire* (1852) finns det ingen annan marxistisk analys av samtida politiska och sociala frågor som i djup och klarhet är jämförbar med Trotskijs skrifter om Tyskland mellan 1929 och 1933.¹⁹⁷

Trotskijs brinnande engagemang, hans olycksbådande appeller om den fruktansvärda fara som hotade den tyska och europeiska arbetarrörelsen och hela länder, grundades ända från början i en klar om än teoretiskt komplex förståelse av detta nya historiska fenomen. Det är inte ofta man kan hitta ett så omedelbart och direkt sammansmältning av teoretisk insikt, konkret politisk analys och vägledning till politisk handling, som man gör i Trotskijs arbeten om fascismen under decenniet mellan 1930 och 1940.

Vad är så speciellt med fascismen?

Fascismen är resultatet av en svår systemkris för monopolkapitalismen (imperialismen), där kapitalets normala valorisering under borgerligt parlamentariskt demokratiska förhållanden blir alltmer undergrävd. Parallellt med denna kris inom ekonomin och de politiska institutionerna finns ett allt radikalare missnöje inom deklasserade samhällsskikt, främst inom småbourgeoisien, och detta missnöje organiseras alltmer inom nya sorters massorganisationer.¹⁹⁸ Till en början agerar de självständigt, men i allt större utsträckning utnyttjas de sedan av storfinansen i dess försök att krossa den organiserade arbetarrörelsen och splittra arbetarklassen. I korthet var detta kärnan i Trotskijs teori om fascismen.

När Trotskij närmade sig fenomenet fascismen hjälptes han än en gång av sin djupgående förståelse av lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen: den dialektiska materialismen

¹⁹⁷ Trotskijs skrifter om den tyska fascismen finns i *Kampen mot nazismen i Tyskland*, på marxistarkiv.se. Det finns också en samling på tyska i två band, *Schriften über Deutschland*, Stuttgart 1971.

¹⁹⁸ Begreppet deklasserad (*Deklasserung*) som Marx använde i *Louis Bonapartes adertonde brumaire*, och som ibland likställs med termen trasproletariat, är i behov av en mer djupgående marxistisk analys.

tillämpad på klassamhället. Jämte några få marxistiska tänkare (exempelvis Ernst Bloch och Kurt Tucholsky) förstod han att de samhällsekonomiska formerna delvis inte sammanfaller med de ideologiska, med andra ord det faktum att idéer, känslor och irrationella föreställningar från de förkapitalistiska epokerna fortlever inom stora delar av det kapitalistiska samhället (särskilt inom medelklasserna som hotas av fattigdom, men också i viss utsträckning inom borgarklassens led, bland deklasserade intellektuella och till och med inom vissa skikt av arbetarklassen). Av detta drog Trotskij följande sociala och politiska slutsatser: under förhållanden av ett växande tryck från alltmer oöverstigligen samhällsekonomiska klasskonflikter sammansmälter betydande delar av medelklassen och de andra samhällsskikt som nämns ovan – vilka Trotskij så passande kallade mänsklig kvicksand – för att bilda en mäktig massrörelse, som - hypnotiserad av en karismatisk ledare och beväpnad av delar av borgarklassen och dess statsapparat - fungerar som en sorts murbräcka för att med hot och blodig terror krossa arbetarrörelsen och splittra arbetarklassen.

Denna tillämpning av teorin om den ojämna och sammansatta utvecklingen på fascismen tillät Trotskij undvika två misstag, två ensidiga uppfattningar om fascismen: antingen som ett återfall i förkapitalistisk reaktion och mörkermän, eller som en sorts senkommen form av modernisering ”för att hinna ikapp”.¹⁹⁹ I verkligheten innehåller den fascistiska ideologin och det fascistiska styret båda dessa ”logiskt” motsägelsefulla element. Men den historiska dialektiken följer inte den formella logikens lagar. Det var en olycka för många av fascismens motståndare att de inte hade förstått detta.²⁰⁰ Det är också en svaghet hos många senare tolkningar.

Denna analys av fascismen förenar och kombinerar flera analytiska element. Och vart och av dem har ett relativt oberoende som motsvarar vissa aspekter hos de imperialistiska staternas samhälleliga och politiska verklighet under tider av djup samhällsekonomisk kris. Att kombinera dem – istället för att helt enkelt ställa dem i motsättning till varandra – är ett verktyg för att förstå helheten i detta fenomen, fascismens framväxt.

Fascismen och småbourgeoisien

Den fascistiska ideologin och de fascistiska politiska grupperna växte fram oberoende av kapitalisternas *omedelbara* behov, när medelklasserna, som klämdes mellan monopolkapitalismens och fackföreningarnas makt, drabbades av förtvivlan och hopplöshet. (Deras ideologiska relativa självständighet är en annan sak. Rasismen är djupt rotad i den koloniala epokens typiska ideologi, även om den blandas med rester av förborgerliga fördomar).

I början finns många sådana grupper, och det uppstår hårda motsättningar mellan rivaliserande kandidater till posten som ”Führer”.²⁰¹ Först efter en komplicerad urvalsprocess frambringar den underjordiska tuppfäktingen en ledare. Det räcker inte med en karismatisk personlighet, utan det krävs också en fullständig samvetslöshet och förmåga att offra även sina närmaste medarbetare.

När senkapitalismens strukturella kris blir så hård att småbourgeoisien blir alltmer desperat och utan hopp (inflation, konkurser för småföretag, massiv arbetslöshet bland akademiker, tekniker och högre statstjänstemän etc), då kommer åtminstone en del av denna klass, motiverad av både ideologiska hågkomster och psykologisk bitterhet, att gradvis anta tämligen fanatiska åsikter och delta i våldsamma aktioner. Fascismen är först och främst en massrörelse inom en småbourgeoisie som blivit galen. Inom denna massrörelse finns en blandning av extrem nationalism och åtminstone verbal antikapitalistisk demagogi,²⁰² och en ännu större fientlighet mot den organiserade arbetar-

¹⁹⁹ Detta var Max Horkheimers uppfattning.

²⁰⁰ Det bästa exemplet här är Rudolf Hilferding, som mot slutet av sitt liv förkastade den fascistiska diktaturens kapitalistiska karaktär.

²⁰¹ Fejden mellan Hitler och bröderna Strasser var bitter ända fram till tiden för fascisternas maktövertagande.

²⁰² Fixeringen vid en ”judisk världsomfattande konspiration” fick sin näring ur det faktum att en del av de främsta bankirerna och socialistiska/kommunistiska ledarna var judar. Myten var icke desto mindre irrationell och paranoid:

rörelsen ("mot marxismen", "mot bolsjevismen", "mot fackföreningspamparna"). När den framväxande massrörelsen började använda fysiskt våld mot arbetarna, arbetarnas aktioner och deras massorganisationer, då hade vi början till ett fascistiskt parti.

Trotskyj sammanfattade på ett magnifikt sätt den samhälleligt ideologiska orsaken till denna galna småbourgeoisies självständiga framträdande:

Den tyska kapitalismens snabba tillväxt före första världskriget betecknar inte på något sätt en enkel utplåning av mellanklasserna. Även om den ruinerade några av småbourgeoisies skikt, skapade den andra på nytt: hantverkare och butiks innehavare kring fabrikerna, tekniker och direktörer i fabrikerna. Men samtidigt som de bevarat sig själva och även vuxit numerärt – den gamla och nya småbourgeoisien utgör något mindre än hälften av den tyska nationen²⁰³ – har medelklasserna förlorat den sista skuggan av oberoende. De lever i den storskaliga industrins och banksystemets periferi, de lever på smulorna från monopolens och kartellernas bord och de andliga allmosorna från sina teoretiker och yrkespolitiker...

Kaoset efter kriget drabbade inte hantverkarna, gatuförsäljarna och de offentligt anställda mindre grymt än arbetarna. Den ekonomiska krisen i jordbruket ruinerade bönderna. Mellanskiktens nedgång innebar inte att de omvandlades till proletärer, eftersom proletariatet självt avsondrade en gigantisk armé av kroniskt arbetslösa. Småbourgeoisies utarmning, som med nöd och näppe doldes av slipsar och strumpor av konstgjort silke, frätte sönder alla officiella trosklänningar och först av alla den demokratiska parlamentarismen.

Mångfalden av partier, valens kylslagna feber och de oändliga regeringsbytena förvärrade samhällskrisen genom att skapa ett kalejdoskop av resultatlösa politiska kombinationer. I den atmosfär som blivit vitglödgd av krig, nederlag, krigsskadestånd, inflation, ockupationen av Ruhr, kris, nöd och förtvivlan, reste sig småbourgeoisien mot alla de gamla partier som hade lurat den.²⁰⁴ De bitande klagomålen från små egendomsägare som aldrig tar sig ur bankrutten, från deras universitetsutbildade söner utan ställning och klienter, från deras döttrar utan hemgift och friare, krävde ordning och en järnnäve.

Nationalsocialismens banér höjdes av uppkomlingar från den gamla arméns lägre och mellersta officersled. Officerare och underofficerare, som dekorerats med medaljer för tapperhet i tjänsten, kunde inte tro att deras hjältemod och lidanden för fosterlandet inte bara hade mynnat ut i intet, utan inte ens gav dem några speciella anspråk på tacksamhet. Härav deras hat mot revolutionen och proletariatet. På samma gång ville de inte försona sig med att av bankirerna, industriägarna och ministrarna skickas tillbaka till sina blygsamma poster som bokhållare, ingenjörer, postkassörer och skollärare. Härav deras "socialism". Vid Yser och Verdun hade de lärt sig att riskera sitt eget och andras liv och tala befallningarnas språk, som kraftfullt imponerade på småbourgeoisien bakom linjerna. Således blev dessa människor ledare...

Småborgaren är fientlig till utvecklingsidéen, eftersom utvecklingen oundvikligen går emot honom; framsteg har inte gett honom annat än oinlösliga lån. Nationalsocialismen avvisar inte bara marxismen utan också darwinismen.²⁰⁵ Nazisterna förbannar materialismen därför att teknologins segrar över naturen har betecknat det stora kapitalets seger över det lilla. Rörelsens ledare likviderar "intellektualismen" eftersom de själva är i besittning av intellekt av andra eller tredje graden, och framför allt därför att deras historiska roll inte tillåter dem att föra en enda

inom båda grupperna var judarna en liten minoritet.

²⁰³ Begreppet småborgerlig används här alltför brett, och innefattar stora grupper av manschettarbetare och stats-tjänstemän. Men i texten likställs i själva verket småbourgeoisien med klassen av småägare.

²⁰⁴ Senare forskning har visat att huvuddelen av Hitlers valstöd kom från de konservativa partiernas traditionella bas, och inte från SPD:s eller kommunistpartiets väljarbas.

²⁰⁵ Hitlers historieuppfattning skulle i själva verket kunna beskrivas som en degenererad form av socialdarwinism. I den bittra "kampen mellan nationerna" är det den med den starkaste rasen som vinner.

tanke till dess slutsats. Småborgaren behöver en högre auktoritet, som står över materien och historien, och som är tryggad från konkurrens, inflation, kris och auktionsförrättaren. Mot utvecklingen, materialistiskt tänkande och rationalism – från 1900-, 1800- och 1700-talet – ställs i hans medvetande en nationell idealism som källa till heroisk inspiration. Hitlers nation är småbourgeoisins egen mytologiska skugga, patetiska feberfantasier om ett tusenårsrike.

För att resa den över historien, ges nationen stöd av rasen. Historien betraktas som ett utflöde av rasen. Rasens egenskaper är konstruerade utan relation till samhällsförhållanden i förändring. Genom att avvisa ”ekonomiskt tänkande” som tarvligt, sänker sig nationalsocialismen till ett lägre stadium: från ekonomisk materialism vädjar den till zoologisk materialism...

På politikens plan är rasismen en andefattig och bombastisk variant av chauvinism i allians med frenologi. Liksom den ruinerade adeln sökte tröst i sitt blods förfining, så berusar sig den utarmade småbourgeoisien med sagor om sin ras speciella överlägsenhet...

Personlighet och klass – liberalism och marxism – är av ondo. Nationen – är god. Men vid privategendomens tröskel vänds denna filosofi ut och in. Frälsning ligger endast i personlig privategendom. Idén om nationell egendom är bolsjevismens avföda. När han förgudligar nationen vill småborgaren inte ge den något. Han förväntar sig tvärtom att nationen ska begåva honom med egendom och rädda honom från arbetaren och domstolssbetjänten...

Fascismen har öppnat samhällets djup för politiken. Inte bara i bondehem utan också i städernas höghus lever idag 900-talet eller 1200-talets sida vid sida med 1900-talet. Hundra miljoner människor använder elektricitet och tror fortfarande på den magiska kraften i tecken och djävulsutdrivning. Påven i Rom talar i radion om den mirakulösa omvandlingen av vatten till vin.²⁰⁶ Filmstjärnor går till medier. Piloter som flyger mirakulösa mekanismer som skapats av människans genialitet bär amuletter på sina ylletröjor. Vilka outtömliga reserver de besitter av mörker, okunnighet och barbari! Förtvivlan har fått dem på fötter och fascismen har gett dem ett banér. Allt som borde ha eliminerats från den nationella organismen i form av kulturella exkrement under samhällets normala utveckling har nu kommit framvällande ur strupen; det kapitalistiska samhället spytt upp det osmälta barbariet. Sådan är nationalsocialismens fysiologi.²⁰⁷

Fascismen, småbourgeoisien och storfinansen

Men den fascistiskt småborgerliga massrörelsens självständighet stöter på oöverstigliga hinder i form av monopolkapitalismens faktiska samhälleliga styrkeförhållanden. Det krävs stora mängder pengar för att finansiera en omfattande massrörelse med massor av betalda funktionärer och ännu fler betalda gangsters.²⁰⁸ De enda som kan stå till tjänst med detta ständiga inflöde av pengar är storfinansen. Men bara en mycket speciell kombination av omständigheter kan övertyga kapitalet om att ge fascistiska partier mer än små bidrag.²⁰⁹ Dessa omständigheter uppstår när den ekonomiska krisen fördjupas, när storfinansen har ett överhängande behov att avskaffa viktiga delar av den borgerliga demokratin, när det finns ett objektiva behov av ökad politisk maktkoncentration för att uppnå en rad brådskande ekonomiska mål och när det finns tillräckligt folkligt stöd för åtminstone en av de väntande diktatorerna.

²⁰⁶ Den nuvarande påven har inte bara slagit fast att djävulen existerar utan att han också mött honom vid två tillfällen, en gång i form av en get, en annan gång i form av en kvinna.

²⁰⁷ ”Vad är nationalsocialismen?”, 10 juni 1933, i *Aldrig mera Auschwitz! Den fascistiska epoken*, Stockholm 1996.

²⁰⁸ Se Jochen von Lang, *Die Partei*, Hamburg 1991.

²⁰⁹ Angående det finansiella stödet till Hitler, inklusive utländskt finansiellt stöd (exempelvis Henry Ford), se James och Suzanne Pool, *Who financed Hitler?* New York 1978.

Utifrån kapitalistklassens långsiktiga mål och det borgerliga samhällets relativa stabilitet, är den borgerligt parlamentariska regimen att föredra framför varje form av diktatur, för att inte tala om en fascistisk diktatur. Borgarklassens styre har sin grund i en specifik kombination av förtryckande och integrerande mekanismer. När de förtryckande inslagen dominerar finns det större risk för samhällslig instabilitet. Fascism och andra extrema former av borgerlig diktatur är ett ständigt undantagstillstånd, en sorts permanent inbördeskrig (om än en särskild form av inbördeskrig, eftersom den ena parten är avväpnad och utlämnad åt den andra parten).²¹⁰ Dessa regeringsformer är mycket mer riskabla för det borgerliga samhället eftersom de tenderar att skärpa de sociala spänningarna och i kristider ställa saker och ting på sin explosiva spets, i ett läge när det inte finns några verktyg för klassförsoning.

Det är ett historiskt faktum att samtliga framgångsrika socialistiska revolutioner har ägt rum i länder som under en lång period styrts av någon sorts diktatorisk regim (tsarismen, en monarki och sedan en fascistisk diktatur i det ockuperade Jugoslavien, Chiang Kai-sheks diktatur i Kina, Batistas diktatur på Kuba, Bao Dai, Diem och Thieu i Sydvietnam, Somozas diktatur i Nicaragua, osv).

Ur borgarklassens synvinkel ligger den objektiva motsättningen i det faktum, att även om det långsiktiga samhällsliga och politiska priset med förtryckande diktaturer är högt och mycket riskabelt, så kan det *under speciella omständigheter* ibland bli omöjligt att acceptera den borgerliga demokratin ekonomiska pris på kort och medellång sikt.

I de industriellt utvecklade länderna omfattar den borgerliga demokratin en utvecklad arbetarrörelse (fackföreningar med massanslutning), som i sin tur innebär att varan arbetskraft inte säljs individuellt utan kollektivt. Under sådana omständigheter kommer arbetskraftens pris att vara högre än under förhållanden där arbetarna är splittrade. Utöver detta högre pris tillkommer ytterligare kostnader för kapitalet som socialförsäkringar och andra sociala utgifter, som alla sänker mervärdets andel av nettoprodukten. När ogynnsamma förändringar i konkurrensen mellan olika imperialister - krigsnederlag, en svår ekonomisk kris eller en kombination av dessa – leder till att den totala värdeproduktionen stagnerar eller börjar falla, börjar de materiella möjligheterna att betala detta pris att försvinna. Borgarklassens enda alternativ är att försöka göra sig av med den borgerliga demokratin.

Det är därför fel att betrakta fascismen som uteslutande eller ens huvudsakligen ett terrorangrepp på arbetarrörelsens mer radikala delar – som i första hand en antikommunistisk diktatur. Den är något helt annat. Fascismen är ett försök att krossa hela den organiserade arbetarrörelsen, inklusive dess mer återhållsamma delar, till och med de ”gula” fackföreningarna. Den är ett försök att splittra klassen som sådan. För att uppnå målet att förhindra varje form av kollektiv försäljning av varan arbetskraft måste den förbjuda, angripa och krossa även de mest elementära formerna av klassorganisering.²¹¹

Även om de fascistiska ledarna med hjälp av några ”goda exempel” på terror mot proletariatet kan få generösa bidrag från vissa individuella kapitalister, är inte det tillräckligt för att öppna vägen

²¹⁰ Nicos Poulantzas (*Fascism och diktatur*, Coeckelberghs 1973), kritiserar Trotskijs teori om fascismen utifrån två aspekter. För det första antas Trotskij, genom att karakterisera fascismen som ett tillstånd av ”inbördeskrig”, ha delat Kominterns felaktiga syn på fascismen som ett svar på en ”upprorisk” arbetarklass på offensiven. Det är uppenbarligen en felaktig beskrivning av Trotskijs ståndpunkt. Han såg fascismen som ett ”ensidigt inbördeskrig”, med andra ord en borgerlig offensiv för att krossa arbetarklassen som uppenbarligen befann sig på defensiven. I sin iver att bekämpa ”ekonomismen” inser inte Poulantzas de ekonomiska tvång som under speciella omständigheter leder till ett sådan ensidigt inbördeskrig. För det andra antas Trotskij ”mekanistiskt” ha ställt den nedåtgående borgarklassens stöd till fascismen mot det stöd som en stabil borgarklass ger socialdemokratin. Men i själva verket gjorde Trotskij inga sådana svepande uttalanden om en hel epok. Han betonade gång på gång de speciella konjunkturella omständigheter under vilka storfinansen vänder sig till fascismen.

²¹¹ Den tyska arbetsfronten (*Deutsche Arbeitsfront*) som Hitler upprättade i maj 1933 efter att ha likviderat fackföreningarna kan inte anses vara en fackförening, inte ens en ”gul” fackförening. Den var helt enkelt en underordnad del av den nazistiska statsapparaten.

till makten. För att kunna det måste de göra avgörande ideologiska och politiska eftergifter.

Med sitt sinne för taktik och sin obegränsade cynism kom Hitler, liksom Mussolini före och Franco efter honom, på de rätta orden vid rätt tillfälle: ”Jag skall tillämpa föhrrens princip i fabrikerna.” I fabrikerna är företagen de enda ledarna. Deras makt i fabrikerna är obegränsad. Vi ska göra slut på fackföreningarnas, de lokala regeringarnas, partiernas och parlamentets inblandning. Det var musik för de stora fabriksägarnas öron. Samtidigt gjorde det slut på varje anspråk på en ”tysk socialism” och på småbourgeoisens hela ekonomiska utrymme. Om småbourgeoisens ”gamla kämpar” blir upprörda över detta ”nya förräderi” och frestas att genomföra en ”andra revolution” elimineras de utan nåd, vilket faktiskt hände i tredje riket 30 juni 1934. Storfinsansens hejade på – trots att varje form av ”konstitutionell stat” cyniskt eliminerades helt öppet och trots att ”föhrrens” fullständigt godtyckliga vilja nu blev den enda ”lagen”.

Men de fascistiska ledarnas förräderi är ändå inte slutet på småbourgeoisens väg till Golgata. Deras massrörelse byråkratiseras och inlemmas i statsapparaten. När villkoren för kapitalets valorisering blivit avsevärt förbättrade förvandlas fascismens destruktiva inhemska dynamik till en lika destruktiv internationell dynamik.²¹²

Andelen av världsmarknaden måste nu utökas på ett avgörande sätt. Denna kraftansträngning får ytterligare stimulans av hotet om statlig bankrott. Fascismens äventyrspolitik förs över från den sociala till den finansiella sektorn och bereder vägen för en militär upprustning. Det ger bränsle åt inflationen och lämnar till syvende och sist ingen annan utväg än militära äventyr utomlands. Hela denna både politiska och ekonomiska utveckling stärker inte småbourgeoisens ställning utan försvagar den, utom för det lilla antal som får sin utkomst från hårt arbete inom den svällande statsapparaten. Sedan följer en allt snabbare koncentration och centralisering av kapitalet.

Nu proletariseras småbourgeoisien i massiv skala. Senare kommer kriget att leda till att de utarmas. Här ser vi tydligt *den fascistiska diktaturens klasskaraktär, som ingalunda motsvarar den fascistiska massrörelsens klasskaraktär. Den fascistiska diktaturen företräder inte småbourgeoisens utan monopolkapitalets historiska intressen.*

Vi måste här tillägga att den ödesdigra underskattning av skillnaden mellan fascismen och den borgerligt parlamentariska demokratin, som 1930-33 ledde till den katastrofala teorin om ”socialfascismen”, existerade i Kominterns officiella teori redan vid tiden för Mussolinis maktövertagande, och understöddes av Bordiga, Fischer, Maslow och delvis även av Zinovjev – dvs av dåtidens så kallade ”vänster”, som i inte ringa omfattning egentligen var ultravänsteristisk.²¹³ Det faktum att Bordigas grupp inom det italienska kommunistpartiet stödde Trotskij mot Stalin hindrade inte Trotskij från att vidhålla sin teoretiska kritik av denna ultravänsteristiska avvikelse.²¹⁴

Storfinsansens och fascismen

Planerna på att ge de fascistiska partierna makten utlöser alltid oenighet och tvivel inom borgarklassen. Det är aldrig en smidig operation. Dessa skiljaktigheter motsvarar ekonomiska, politiska och ideologiska skiktningar inom borgarklassen. Vi kan formulera följande tes: De sektorer som producerar direkt för masskonsumtion är mer tveksamma till att öppet stödja och finansiera ett fascistiskt maktövertagande, medan den stora och tunga industrin, de sektorer som är inbegripna i produktionen av vapen och produktionsmedel, är mer benägna att överväga denna åtgärd.

²¹² Kapitalets proportionella andel av den nationella inkomsten steg från 17,4 % 1932 till 26,6 % 1938. De tyska företagens samlade kapital ökade från 20,6 biljoner Reichsmark 1932 till mer än 29 biljoner Reichsmark 1942.

²¹³ I sitt tal inför Kominterns fjärde kongress underskattade Zinovjev fullkomligt fascismen, och talade om en ”komedi” som ”efter några månader eller år” skulle avslutas ”till arbetarklassens fördel”. Han såg kampen mot reformismen som ”huvuduppgiften”. Se dokument från fjärde kongressen i *The Communist International 1919-1943. Documents, vol 1.*

²¹⁴ Trotskij's skrifter om Italien har givits ut i *Scritti sull' Italia*, Rom 1990.

Till den sistnämnda gruppen hörde i Tyskland de stora kemiska industrierna, i synnerhet IG Farben, stål- och gruvföretagen, de flesta storbankerna och särskilt Deutsche Bank. Men delar av elektroindustrin, textil- och konfektionsindustrin hörde till den förstnämnda gruppen.²¹⁵ Även om denna teori ofta tillämpas alltför mekaniskt, så har den ett starkt empiriskt stöd. Olika politiska mål bestäms delvis av olika materiella intressen. Den nyckelroll som spelades av Herrenklub när Hitler nominerades till rikskansler är välkänd. Även skandalen med *Osthilfe* var en viktig faktor.²¹⁶

Men viktigare än dessa aspekter var de olika politiska bedömningarna av om det verkligen gick att kontrollera den uppenbart nihilistiske äventyraren Hitler i storfinansens intresse. Vissa var skeptiska, andra inte. De konservativa kring Papen och Hugenberg, och senare även det katolska centerpartiet, trodde att det under vissa förhållanden faktiskt vore möjligt. Ur strikt politisk synvinkel hade de uppenbarligen fel.

Vi får inte glömma att borgarklassens hela historia har kännetecknats av denna historiska skillnad mellan liberaler och konservativa, en skillnad som daterar sig tillbaka till den franska revolutionen, om inte tidigare. I denna differentieringsprocess har än den ena än den andra strömningen övertagit, av orsaker som i varje enskilt fall måste analyseras konkret. I slutet av 1800-talet dominerade liberalerna i Tyskland, medan de konservativa dominerade i Frankrike. Men i början av 1900-talet skedde en förändring. I Frankrike segrade Dreyfus anhängare, medan det i Wilhelms Tyskland var nationellt militaristiska konservativa som alltmer kom i förgrunden. Hitlers maktövertagande är en fortsättning av denna konservatism, vilken stärktes av Första världskriget, nederlaget och revanšismen efter Versailles. Den förebådades av Harzburg-fronten.²¹⁷ Men det var ingen obruten kontinuitet, utan den var snarare fylld av tvivel och självtvivel. Den ledde inte bara till 30 januari 1933, utan även till 20 juli 1944.²¹⁸

Men det som enar alla dessa skikt och grupperingar inom borgarklassen är deras gemensamma klassintresse att försvara egendomen, den fria kapitalackumuleringen och garantin för kapitalets valorisering. Och här är fascismens balansräkning otvetydig. Det kapitalistiska produktionsättets grundläggande drag inte bara behölls och befastes. De fick också möjlighet att utvecklas friare än någonsin tidigare.

Ekonomiskt var tredje riket monopolkapitalets oinskränkta styre. Det som såg ut som statlig ”inblandning” i ekonomin visade sig i nio fall av tio vara åtgärder som syftade till att stärka monopolkapitalets självstyre, inklusive stöd för storfinansens bestraffning av svagare firmor (framtvingad kartellbildning) under upptakten till det imperialistiska rovkriget.²¹⁹ Nazisterna berövade inte storfinansens någon ekonomisk makt. Det finns ett element av bedrägeri i de oändliga diskussionerna om ”politikens företrädare” kontra ”ekonomins företrädare” under det tredje riket.²²⁰ Medvetet eller omedvetet antingen nedtonas eller förnekas den så kallade elitens skuld till nazismens brott. Vi bryr oss här inte om medlöparna, den ”tysta majoriteten” som i bästa fall blundade eller i värsta fall kände till och samarbetade. Vi talar här om bankirernas, fabriksägarnas, de stora

²¹⁵ Se Daniel Guérin, *Fascism and big business*, New York 1973, och Franz Neumann, *Behemoth*, Toronto 1942.

²¹⁶ *Herrenklub* var beteckningen för intresseföreningar bestående av ”herrar” från storfinansens, storindustrin, ministrar etc i Tyskland kring 1920. Deras uttalade syfte var att förhindra marxismens inflytande inom politiken. *Osthilfe* var det hjälpprogram för jordbruket som lanserades 1927 för att rädda konkursmässiga bönder, främst i Ostpreussen. I praktiken slösades nästan alla de stora penningssummorna frikostigt bort på junkrarna, de allra största jordägarna. Hindenburgs son Oskar var framträdande i dessa tvivelaktiga affärer, och de visade sig bli ett viktigt vapen för att garantera att han samarbetade med nazisterna i att övertala sin far att utnämna Hitler till kansler.

²¹⁷ Harzburg-fronten var ett block mellan nazisterna, Hugenbergs konservativa parti och det lika konservativa *Stahlhelm* (stål hjälmarna, en paramilitär högerorganisation av krigsveteraner som bildades 1918 under ledning av Franz Seldte, som under en kort tid var minister under Hitler).

²¹⁸ 20 juli 1944 var datum för det mordförsök mot Hitler som organiserades av greve von Stauffenberg, en av hans tidigaste anhängare.

²¹⁹ Se Eberhard Czichon, *Wer half Hitler zur Macht?* Köln 1967.

²²⁰ Se debatten mellan Tim Mason och Eberhard Czichon i *Das Argument* december 1966 och juni 1968.

köpmännens, arméledarnas, de högsta statstjänstemännens, domarnas, advokaternas, universitetsprofessorernas, doktorernas, ingenjörernas avgörande ansvar, vars majoritet inte bara ”tolererade” eller ”följde med” nazismen, utan också planerade, introducerade, vägledde, ledde och gav ideologisk täckmantel åt hela detta förlopp med definitivt konkreta klassspecifika intressen och mål.

Bara vid ett tillfälle försökte Hitler framtvunga sin vilja mot borgarklassens intressen: i krigets slutskede när han ville förstöra fabrikerna. Han lyckades inte.²²¹ I sin mest logiska form kan inte den totalitära teorin stå upp mot de historiska bevisen. Den totalitära diktaturen lyckades inte kontrollera, än mindre eliminera, kapitalets oberoende ekonomiska intressen.

Trotskijs teori om fascismen leder till följande syntes av dessa den fascistiska diktaturen motsägelsefulla element, som de exemplifierades i tredje riket: en tillfällig politisk expropriering (avskaffande av myndighet) av monopolkapitalet i syfte att stärka dess ekonomiska makt och garantera kapitalets valorisering. Detta är historiens svar på att mekaniskt ställa politikens företrädare mot ekonomins företrädare.

Fascismen och arbetarklassen

Vi sa just att borgarklassen kunde försöka att avskaffa den borgerliga demokratin med hjälp av fascistiska band. Men upprättandet av en fascistisk regim beror inte bara på vad som händer inom småbourgeoisien och kapitalistklassen. Det beror också på vad som händer inom arbetarklassen, med andra ord på hur den organiserade arbetarrörelsen reagerar.

Till skillnad från den ”mänskliga kvicksand” som führer-kandidaterna kan dra till sig i stora grupper, så har den moderna arbetarklassen i de industrialiserade länderna potential för en enorm social, ekonomisk och politisk makt. Samhällets alla kreativa och produktiva funktioner koncentreras till denna klass eller till den nära knutna samhällseliga skikt. I de flesta av dessa länder var arbetarklassens kulturella och politiska massorganisationer mycket aktiva, i vissa fall ända till slutet av 1920-talet eller början av 1930-talet. De samlade hundratusentals, om inte miljontals, arbetare som med engagemang och entusiasm kunde kämpa för sina gemensamma klassintressen. Och i samtliga dessa länder fanns det stora och mäktiga fackföreningar vars ställning var sådan att de kunde lamslå den kapitalistiska ekonomin och paralysera själva den kapitalistiska staten.

För att ta sig an en så stark motståndare måste, av orsaker som skisserats ovan, de klassmedvetna representanterna för borgarklassens översta skikt inte bara se det som den enda utvägen. De måste också vara förvissade om att de åtminstone har chansen att komma ur den med livet i behåll – från den massiva styrkemätning utan vilken det verkar omöjligt att krossa den borgerliga demokratin. Varje felberäkning, varje felbedömning av de samhällseliga styrkeförhållandena skulle leda till katastrofala konsekvenser för borgarklassen. Ur individuell såväl som social synpunkt vore det självmord. Barcelona, Madrid, Valencia och Malaga i juni 1936 var viktiga skolexempel.²²²

Under perioder av ökande fascistisk fara men innan fascisterna gripit makten, är monopolkapitalismens främsta ledare ytterst uppmärksamma på hur arbetarklassen och den organiserade arbetarrörelsen svarar på detta fascistiska hot. I själva verket har deras analys av de skiftande styrkeförhållandena likheter med den revolutionära marxismens analys, om än från andra synvinklar.

Varje tecken på ett enat och starkt motstånd inom arbetarklassen, varje ansats till väpnat självförsvar i massiv skala, varje tecken på ökande villighet att bestämt kämpa och försvara sig mot det fascistiska monstret, ökar monopolkapitalets tvekan och tvivel om det kloka i ett styrkeprov.

På samma sätt kommer varje tecken på splittring, passivitet eller resignation inom arbetarklassen, varje taktisk framgång från fascisternas sida som inte möts av motstånd eller ett motangrepp, varje

²²¹ Albert Speer, minister för vapenproduktion i Hitlers regering, var en direkt representant för den tyska storfinansien och hade i detta fall troligen stor del i att övertala Hitler.

²²² Detta behandlas i detalj i Guérin, *Fascism and big business*.

tecken på att massorganisationernas ledare trots sina fraser i slutändan kommer att kapitulera för fascismen, varje tecken på att massorna inte är förmögna att inleda en spontan motoffensiv mot det fascistiska hotet, att övertyga monopolkapitalet att priset för en förändrad regim är lägre än vad de fruktade. Sådana svaghetstecken skyndar på fascisternas maktövertagande, eftersom de visar att inbördeskriget kommer att bli ensidigt och arbetarklassens nederlag både förkrossande och långvarigt.²²³

Därför det livsviktiga behovet att ända från början möta den framväxande fascismen med ett beslutsamt, enat och energiskt svar, med kamp för att försvara arbetarklassens fria organisationer, strejkrätten och alla andra grundläggande friheter, utan vilka arbetarklassen skulle bli avgörande försvagad för en hel historisk period.

Ett sådant enat, beslutsamt och energiskt svar startar en kedjereaktion som förändrar landets politiska klimat. Det får småbourgeoisien att tvivla på om fascisterna egentligen kommer att segra, och försvagar på detta sätt deras massbas och ökar möjligheterna att neutralisera en betydande del av medelklasserna, och kanske till och med vinna dem för arbetarnas och socialismens sak. Men för att uppnå detta behöver arbetarna ett program som tar hänsyn till dessa samhällssektörers intressen. Småbourgeoisien måste få en känsla av att arbetarklassen menar allvar med sin föresats att skapa ett alternativ till fascisternas svar på frågan om den politiska makten.

Kapitalisterna kommer också av bitter erfarenhet att få lära sig att kapitalet som investerats i de fascistiska banden inte ger någon avkastning utan bara utlovar kraftiga förluster. Stödet till en fascistisk lösning kommer att hamna i bakgrunden och upphör att vara en viktig del av deras politiska perspektiv. För arbetarklassen kommer varje taktisk framgång i kampen mot fascismen att befästa deras enhet och stärka deras stridbarhet och beslutsamhet. De kommer att få en allt starkare tro på sitt öde och en alternativ socialistisk lösning på den samhälleliga kris som skakar landet. På detta sätt förbereds marken för en mäktig social och politisk motoffensiv som mycket snabbt kan ställa den socialistiska revolutionen på dagordningen.

Alla dessa chanser och möjligheter är beroende av arbetarklassens enhet och politiska självständighet. Om klassen är politiskt splittrad, om socialdemokrater och kommunister (stalinister) bekämpar varandra istället för att ena leden för att kämpa mot fascisterna, om kommunisterna (stalinisterna) tror att de måste besegra socialdemokraterna innan de kan ta itu med fascisterna, om socialdemokraterna tror att det inte går att "neutralisera" fascisterna så länge det existerar en "kommunistisk fara", med andra ord om klassens enade ingripande i denna historiska kamp förhindras i namn av abstrakta och sekteristiska "principer" – då försämras chansen för ett resolut och framgångsrikt svar i rättan tid på den ökande fascistiska terrorn (som hjälps och understöds av den borgerliga statsapparaten och alltmer finansieras av storfinansens). Istället kommer det att uppstå en kedjereaktion av tvivel, förvirring och demoralisering, som slutligen leder till nederlag. Det var vad som hände i Tyskland, trots Trotskijs många varningar, som fick genklang utanför de trotskistiska kretsarna inom andra oppositionella kommunistiska grupper, som KPO (Kommunistiska partioppositionen) under Brandler och Thalheimer och SAP (Socialistiska arbetarpartiet), en vänsterutbrytning ur SPD (socialdemokratiska partiet).

²²³ Det är intressant att notera att *Reichswehr* inväntade kommunistpartiets reaktion på SA:s provokativa demonstration framför kommunistpartiets högkvarter i Berlin i januari 1933, innan det gav grönt ljus till utnämningen av Hitler till rikskansler. I en välkänd intervju efter sin segerrika kupp drog general Pinochet på motsvarande sätt slutsatsen att det inte var någon större risk att störta regeringen Allende först efter att ha studerat den passiva inställningen hos arbetarnas massorganisationer till den misslyckade *tankatazo* i början av 1973 (en misslyckad kupp från ett väpnat mekaniserat regemente i Santiago). Den spanska borgarklassen missbedömde situationen grovt 1936, och trodde att den fascistiska militärkuppen skulle bli en enkel affär. Som ett resultat av det förlorade den nästan makten i större delen av landet. Hälften av generalerna förlorade livet.

Fascism och bonapartism

August Thalheimers teori var det främsta marxistiska bidraget till en förståelse av fascismen, och ledde till politiskt taktiska slutsatser som liknade Trotskijs. Thalheimers teori kan i korthet sammanfattas så här: fascismen är slutstadiet på en kontrarevolution som inleddes med den tyska revolutionens nederlag 1918/19, och vilken kännetecknades av statsapparaten (den verkställande myndighetens) ökande självstyre. Detta självstyre kallade han ”bonapartism”, en direkt hänvisning till Marx analys i *Louis Bonapartes adertonde brumaire*.²²⁴

Thalheimers analys innehåller ett korn av sanning. Statsapparaten, helt åtskild från parlament, partier och fackföreningar, var under tredje riket ett verkställande politiskt maktelement i mycket större utsträckning än under Weimarrepubliken. Men i Thalheimers teori läggs inte tillräckligt stor vikt vid den roll som spelades av de fascistiska grupperna och senare den fascistiska apparaten (partiet, SS, etc). Men det är på det sättet fascismen först uppstår. Det är fascismens speciella kännetecken, till skillnad från bonapartismen. Denna skillnad är varken en slump eller av sekundär betydelse. Den är avgörande för fascismens mål: att fullständigt krossa all sorts arbetarorganisering. En bonapartistisk stat kan inte uppnå detta. För detta krävs en institutionaliserad massterror och masskontroll, vilket varken polisen eller armén kan stå till tjänst med. Det är det fascistiska masspartiets uppgift. Ända från början insåg Trotskij detta. Därav hans förkastande av en bonapartistisk tolkning,²²⁵ även om han klart såg att både bonapartismen och fascismen hade vissa gemensamma drag.

Den bonapartistiska senare perioden av Brüning, Papens och Schleichers regering såg en allt svagare och alltmer förtryckt arbetarrörelse. Men den var fortfarande i stånd att göra motstånd. Hitlers regering mellan 30 januari 1933 och riksdagsbranden kan beskrivas som en ”senbonapartistisk” halvfascistisk regim. Det var först när samtliga lagliga arbetarorganisationer blivit fullständigt besegrade som vi kan kalla regimen en fascistisk och inte längre bonapartistisk diktatur.

Detta är ingen abstrakt teoretisk diskussion. Den har en ytterst praktisk sida, nämligen möjligheten till massivt folkligt motstånd mot fascismen. En sådan möjlighet existerar under bonapartismen, men under fascismen försvinner den snabbt.²²⁶

Denna analytiska och politiska debatt är giltig även idag. Den teori om ”smygande fascism” som idag försvaras av många vänsterkretsar försöker, med otillräckliga begrepp, belysa en mycket verklig process, nämligen framväxten av en ”stark stat”, de statliga myndigheternas ökande självständighet, som sedan Andra världskriget har varit ett drag hos den borgerligt parlamentariska demokratin. Vad vi bevittnar är en ökande symbios mellan delar av statsapparaten, höga militära ledare, underrättelsetjänsten, domstolarna och högerextremistiska grupper, inklusive öppet terroristiska grupper och grupper som är inriktade på kupper.²²⁷ Delar av samhället blir alltmer likgiltiga för denna försvagade eller till och med avskaffade parlamentariska kontroll, och de är i många fall även fientligt inställda till den ”parlamentariska pratvarnen”. Denna övergripande utveckling kan kallas en ”smygande bonapartism”. Vi kan med förtröstan förutsäga att innan den ekonomiska och sociala krisen förvärras radikalt kommer det främsta hotet mot de demokratiska friheterna från denna ”smygande bonapartism” och inte från de relativt svaga öppet fascistiska strömningarna. De fascistiska grupperna utnyttjas av delar av statsapparaten, men håller inte själva i trådarna.

²²⁴ August Thalheimer, *Über den Faschismus*, Hamburg 1989.

²²⁵ På 1930-talet skrev Trotskij flera artiklar om bonapartismen och fascismen. Den viktigaste är "*Bonapartism och fascism*", från 15 juli 1934, finns på marxistarkiv.se.

²²⁶ Efter det katastrofala misstaget med ”socialfascismen” började det tyska kommunistpartiet 1933-1944 agitera för massaktioner, efter att den organiserade arbetarrörelsen hade besegrats

²²⁷ Gladio-skandalen i Italien är ett bra exempel. Vi har under tiden också fått reda på att den spanske löjtnanten Tejeros absurda kuppförsök 1981 faktiskt stöddes av en stor del av arméledningen.

Slutsatsen av denna analys är att det vi idag ser inte är en smygande fascism. Fascism innebär mer än statsapparaten ökad oberoende. När fascistiska banditer fysiskt börjar angripa strejker och fackföreningarnas högkvarter och hota och besegra strejkande arbetare, då handlar det om ”fascism”. Fascismen smyger aldrig, den är alltid öppen och brutal.

Trotskyjs kamp för arbetarnas enhetsfront

Trotskyjs noggranna analytiska arbete om den tyska frågan under perioden 1930-33 hade ett omedelbart praktiskt mål: att varna den tyska och internationella arbetarrörelsen för det överhängande och fruktansvärda hotet, och att föreslå en taktik och ett mål för att i tid avvärja detta hot. Hans budskap kan sammanfattas med hans allvarliga varning från 8 december 1931:

Arbetarkommunister, ni är hundratusentals, miljontals. Ni kan inte resa någonstans, det finns inte pass så det räcker. Skulle fascismen komma till makten, så kommer den att köra över era huvuden och ryggar som en fruktansvärd stridsvagn. Er räddning är skoningslös kamp. Och bara kampenhet med de socialdemokratiska arbetarna kan leda till seger. Skynda, arbetarkommunister, det är inte mycket tid kvar!²²⁸

Konkret måste en riktig taktik för arbetarnas enhetsfront omfatta följande:

- Förkasta all defaitism. Fascismens seger är inte oundviklig så länge det är praktiskt möjligt att mobilisera arbetarmassorna.
- Förkasta alla ultimatum. Det kan inte vara en förutsättning för enhetsfronten att de socialdemokratiska arbetarna ska bryta med sitt parti och sina ledare. Systematiska förslag för en enhetsfront ska ställas till ledarna. Enhetsfronten ska bildas uppifrån och nerifrån.²²⁹
- Förkasta den parlamentariska kretinismen. Det fascistiska maktövertagandet avgörs inte via valurnorna utan på gatorna, i utomparlamentariska masstrider.
- Huvudinriktningen är direkta antifascistiska aktioner som syftar till att mobilisera de breda massorna, med stöd av arbetarnas massorganisationer, och vars slutgiltiga mål är den väpnade generalstrejken.

Efteråt har de som delade på ansvaret för katastrofen 1933 hävdade att arbetarna under perioden 1932 till mars 1933 var nedtryckta av arbetslöshet, splittrade och demoraliserade, och inte var beredda att genomföra några massaktioner mot fascisterna. Men idag finns det gott om bevis som visar att Trotskyjs uppfattning var mer realistisk än denna ursäkt för deras egen passivitet, förvirring och misslyckande.²³⁰ Miljontals tyska arbetare var ännu mer villiga att genomföra massaktioner än vad Trotsky antog.²³¹ Det erkänns idag inom vissa socialdemokratiska kretsar.²³²

En av de centrala socialdemokratiska föreställningar som, liksom den stalinistiska ultravänsterns sekterism, spelade en avgörande roll för den tyska arbetarrörelsens kapitulation utan strid för fascisterna 1933, var behovet att ”neutralisera” den borgerliga statsapparaten för att hindra fascisterna från att ta makten. Den olycklige Rudolf Hilferding, som senare mördades av nazisterna och innan 1920-21 hade varit en radikal socialist och teoretiker inom arbetarrörelsen, men som sedermera blev högersocialdemokraternas främste teoretiker, var den som klarast formulerade denna illusion när han 1933 skrev att historien skulle betrakta socialdemokratins framgång i att hindra samarbetet mellan statsapparaten och nazisterna som deras största historiska bedrift.

²²⁸ Leo Trotsky, *Kampen mot nazismen i Tyskland*, på marxistarkiv.se, s 97.

²²⁹ Detaljerade bevis för de katastrofala konsekvenserna av den ultravänsteristiska teorin om ”socialfascism” finns i Theo Pirker, *Komintern und Faschismus 1920-1940*, Stuttgart 1961; även i Herman Webers inledning till Ossip K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik*, Frankfurt 1969.

²³⁰ Se Otto Braun, *Von Weimar zu Hitler*, New York 1940.

²³¹ Det finns nu en stor mängd dokumentära bevis för att de socialdemokratiska arbetarna var villiga att göra motstånd och ena sig med kommunisterna.

²³² Exempelvis i den före bayerske premiärministern Hoegners memoarer.

När dessa rader kom i tryck hade Hindenburg tyvärr redan utnämnt Hitler till rikskansler.²³³ Denna föreställning uppstår ur en oförmåga att inse den borgerliga statens klasskaraktär, i synnerhet dess militär- och statsapparat,²³⁴ och ur en underskattning av den kapitalistiska krisens omfattning, som kan leda till ett avskaffande av den borgerligt parlamentariska demokratin.

Arbetarnas enhetsfront och folkfronten

Den tyska katastrofen, det faktum att världens mäktigaste arbetarorganisationer kapitulerade utan strid, var ett förkrossande slag för den tyska och internationella arbetarklassens självförtroende och klassmedvetande. Nederlagets negativa effekter sträckte sig långt utöver de omedelbara ekonomiska och politiska konsekvenserna. Trotskij förutsade helt riktigt detta, och från och med våren 1933 försökte han vägleda sin lilla grupp av anhängare i denna föränderliga situation.

Det första resultatet av denna chock var ett oemotståndligt tryck för en enhetsfront mellan alla arbetarorganisationer mot faran för fascism eller andra sorters reaktionära diktaturer i länderna utanför Tyskland. Högeroffensiven 6 februari 1934 i Frankrike gav upphov till en faktisk enhetsfront mellan socialistpartiet och kommunistpartiet, vilket under åtminstone tre år fullständigt ändrade styrkeförhållandena och dynamiken i det franska samhället. Arbetarklassens styrka växte med stormsteg. Slutligen ledde generalstrejken och fabrikssockupationerna i juni 1936 Frankrike till randen av en socialistisk revolution.²³⁵

På liknande sätt gav den reaktionära offensiven i Spanien 1934, som ledde till en högerregim delvis stödd av kyrkliga, halvfascistiska grupperingar, upphov till ett mäktigt enat arbetarsvar, först uttryckt i det misslyckade upproret i oktober 1934, sedan i en oavbruten uppgång i masskampen under första halvåret 1936, och slutligen i den spirande socialistiska revolution som bröt ut i nästan alla större städer och landsbygdens viktigaste delar som svar på den militära fascistiska kuppen i juli 1936. Men i båda dessa fall, Frankrike och Spanien, leddes den enorma potentialen hos denna arbetarenhet in i kanaler som var helt förenliga med privategendomens och den borgerliga statens överlevnad. I själva verket var det en medveten klassarbetspolitik från de socialdemokratiska, stalinistiska och fackliga byråkraternas sida (och i Spanien även från de främsta ledarna inom den anarkistiska massrörelsen).²³⁶

Med början 1935 tog Kommunistiska internationalen under Stalins ledning över rubb och stubb av den gamla socialdemokratiska/mensjevikiska strategin om ”det mindre onda” i ett block med den ”liberala” borgarklassen mot ”reaktionen”. Denna folkfrontspolitik sammanföll med en djup strukturell kris för den kapitalistiska ekonomin och det borgerliga samhället i sin helhet, som inte på något sätt lindrades av allehanda reformer, och den innebar inte bara att arbetarna missade ännu ett historiskt tillfälle att gripa makten, denna gång främst på grund av stalinismen, på samma sätt som det varit socialdemokraternas fel under perioden 1918-23. (Samma erfarenhet gjordes en tredje gång under åren 1944-48 i Frankrike, Italien och Grekland). Det innebar också att arbetarrörelsens sammanbrott under reaktionens och fascismens våldsamma angrepp bara sköts upp och inte undveks.

I Spanien vann fascisterna så småningom inbördeskriget efter att stalinisterna och reformisterna hade krossat den sociala revolutionen i det republikanska lägret. I Frankrike föll arbetarklassens enorma styrkeansamling samman på grund av de olika folkfrontsregeringarnas kapitulation och den därav följande besvikelsen och demoraliseringen inom arbetarklassen. Knappt två år efter den

²³³ Rudolf Hilferding i *Die Gesellschaft* nr 1 1933.

²³⁴ Trotskij behandlade i detalj officerskårens sympati för högerkonservatismen och fascismen i sin ”Lärdomarna av Spanien”, 30 juli 1936, i *The Spanish revolution 1931-1939*, s. 34 ff.

²³⁵ Trotskij analyserade utvecklingen i Frankrike mellan 1934 och 1936 i boken *Om Frankrike (1934-36)*, på marxistarkiv.se.

²³⁶ Se *The Spanish revolution 1931-1939*.

ärorika generalstrejken i juni 1936 kom nederlaget för generalstrejken i september 1938, sedan inskränkningar av arbetarnas rättigheter, förbud mot kommunistpartiet, fackföreningarnas vanmakt och tredje republikens skamliga offer när marskalk Pétains senila bonapartistiska regim tog över 1940 utan någon reaktion från arbetarna.

Det är ingen slump att Trotskijs hårda kritik av den tyska socialdemokratins och stalinismens splittrande politik före Hitlers maktövertagande idag bifalls och beundras inom vida kretsar,²³⁷ medan hans inte mindre övertygande demonstration av folkfrontspolitikens katastrofala konsekvenser möts av ett stort mått av missförstånd och till och med förkastande från både fientligt och vänligt inställda historiker och kritiker.²³⁸ Ty fascismen utgör ett fysiskt hot mot inte bara de revolutionära utan också de mest återhållsamma socialdemokratiska organisationernas själva överlevnad. Den betraktas som ett barbariskt hot av inte bara arbetarklassens förtrupp utan även en stor del av den småborgerliga intelligentsian och av arbetarbyråkratin i sin helhet. Detta är just den materiella basen för en enhetsfrontspolitik i toppen såväl som i botten.

Men folkfrontspolitiken är bara en variant av den klassiska politik av klassförsoning och klassarbete som praktiserats av fackföreningsledarna och arbetarbyråkratin sedan början av seklet, och vilken i allmänhet hälsats med bifall av de flesta intellektuella. Att stödja Trotskijs kritik av folkfrontspolitiken skulle för dem innebära att inte bara förkasta sitt förflutna och sina traditioner, utan i många fall också direkt gå emot sina egna omedelbara materiella intressen.

Men för marxister och avancerade arbetare är det idag avgörande att förstå det logiska sambandet mellan Trotskijs kamp för en enhetsfront i Tyskland 1929-33 och hans kamp mot folkfronten i Frankrike och Spanien 1935-38. Fascismens framväxt som ett omedelbart hot mot den organiserade arbetarrörelsen sammanfaller med en djup strukturell kris för den borgerligt parlamentariska demokratin, i sig själv knuten till en djup strukturell kris för den kapitalistiska ekonomin och det borgerliga samhället i sin helhet. Att under dessa omständigheter knyta motståndet mot den fascistiska faran till att till varje pris försvara den borgerligt parlamentariska demokratin, innebär att satsa allt på att institutioner som redan ligger i dödsryckningar ska överleva. Även om det är riktigt att mot reaktionen försvara varenda erövring som arbetarklassen gjort på det politiska såväl som det ekonomiska området, inklusive allmän rösträtt, är det självmord att begränsa detta försvar till de borgerligt demokratiska statliga institutionernas murkna ramar.

Om inte den styrka som samlas genom ett framgångsrikt försvar av arbetarnas organisationer och friheter används som språngbräda för en revolutionärt socialistisk lösning på den borgerliga demokratin och det borgerliga samhällets kris, då kommer denna styrka snabbt att tyna bort och falla sönder. Efter ett tillfälligt bakslag kommer den fascistiska eller halvfascistiska reaktionen att åter gå på offensiven mot arbetarklassen, som demoraliserats av bristande resultat av sina oerhörda stridbara ansträngningar. Under förhållanden av uttalad kris för kapitalismen finns det ingen framtid för den borgerliga demokratin. Antingen ersätts den av en proletär demokrati eller så faller den samman till en högerdiktatur. Vägran att dra denna lärdom ledde i Spanien (och senare i Chile) till nederlag som inte var mindre tragiska, kostsamma och varaktiga än de som orsakades av bristande enhet i Italien och Tyskland.

Vissa sekterister har försökt reducera skillnaden mellan folkfronten och arbetarnas enhetsfront till frågan om borgerliga eller småborgerliga politikere eller partiets deltagande i koalitioner. Detta abstrakta, schematiska synsätt är i verkligheten mycket likt folkfrontsanhängarnas uppfattningar. De senare ser alliansen med de liberalt borgerliga partierna som en nödvändig förutsättning för en allians med medelklasserna. Sekteristerna ser de borgerliga politikernas deltagande i alliansen som

²³⁷ För en bedömning av Trotskijs roll i kampen mot fascismen se bl a Baruch Knei-Paz, *The social and political thought of Leon Trotsky*, Oxford 1978, s. 354-355.

²³⁸ Se exempelvis Isaac Deutscher, *Den förvisade profeten*, på marxistarkiv.se, Monty Johnstone, "Trotskij och världsrevolutionen", i *Cogito*, 1976, s. 10-14 och I. Howe, *Trotsky*, London 1978.

ett oundvikligt förspel till klassförräderi.

Vad båda förbiser är den verkligt avgörande frågan, nämligen en fri utveckling av de antikapitalistiska massaktionerna. Om de borgerliga politikernas och partiernas deltagande innebär – eller blir en ursäkt för – att dessa massaktioner begränsas eller förhindras, då har vi en folkfront, dvs att proletariatet ger upp sin klass politiska självständighet. Då blir arbetarpartierna borgarklassens fångar. Men om de borgerliga politikernas eller partiernas deltagande i alliansen inte bromsar den framväxande offensiven mot den borgerliga staten, då är dessa borgerliga politiker objektivt arbetarklassens fångar.

Kapitel 8 Trotskij som militär ledare

Gamla och nya myter

Den politiska utvecklingen i Sovjetunionen och i mindre grad i Östeuropa och den så kallade världskommunistiska rörelsen har på ett slående sätt återspeglats i inställningen till Trotskij i de sovjetiska och de officiella kommunistpartiernas media.

Innan Lenins död betraktades Trotskij som organisatör av oktoberupproret, grundare av och ledare för Röda armén och partiets och statens andre man jämte Lenin. I en mängd böcker, pamfletter, tidskrifter och tidningar hänvisade man till "Lenins och Trotskijs regim (land, regering etc)".²³⁹ Mellan 1924 och 1929 ändrades gradvis bilden av Trotskij till att bli Lenins och bolsjevismens främste politiska motståndare. Efter 1929 kallades han mensjevikisk kontrarevolutionär och efter 1935 folkets fiende nummer ett, spion, naziimperialismens agent, hitlerist (de franska kommunisterna myntade begreppet "hitler-trotskist"), anhängare av ett kapitalistiskt återupprättande i Sovjetunionen och organisatör av terrorattacker.

Efter inledningen av avstaliniseringen under Chrusjtjov och i synnerhet under de första stadierna av *glasnost*, skedde en betydande förändring: Trotskij beskrevs nu som den verkliga inspiratören bakom Stalin, Stalin tillämpade hans program, om han hade vunnit i maktkampen skulle han ha blivit en "andre Stalin". För att stöda denna uppfattning skapades nya historiska myter, och gamla myter från andra hälften av 20-talet återupplivades. I slutet av 80-talet hävdade exempelvis general Volkogonov i sin biografi över Stalin, att Lenin inte föreslog ett block med Trotskij mot Stalin i den georgiska frågan, trots att bevisen i dokumenten är helt otvetydiga. Volkogonov hävdade också att Lenin inte betraktade Trotskij som sin efterträdare, trots att de dokument som nu publicerats visar att detta faktiskt var fallet. Volkogonovs påstående att Trotskij ville använda armén mot Stalin har inga som helst belegg i de empiriska bevisen.²⁴⁰

Efter att ha gjort en mer djupgående studie av arkivmaterialet har general Volkogonov skrivit en bok om Trotskijs roll i den ryska revolutionen, där han tar tillbaka praktiskt taget alla de negativa omdömen som finns i hans tidigare biografi över Stalin.²⁴¹ Han hävdar dock fortfarande att Trotskijs praktik under inbördeskriget kan tillskrivas den proletära diktaturens terroraspekt.

Myterna och anklagelserna har till sist genomgått en 180 graders omsvängning. I "liberala" (i verkligheten liberalt konservativa) och socialdemokratiska kretsar i det gamla sovjetiska kommunistpartiet och andra kommunistiska partier sägs Trotskij ha inspirerat inte Stalin utan Lenin. Det var Trotskij som var ansvarig för att ha lockat Lenin från den borgerligt demokratiska vägen till den socialistiska revolutionen och proletariatets diktatur. Det var han som var huvudansvarig för den "utopiska" och "våldsamma" oktoberrevolutionen. Han var ansvarig för Stalin i så måtto som stalinismen var oktoberrevolutionens oundvikliga resultat. Samtidigt frikändes han från allt kriminellt förtal och hans bidrag till bygget av Sovjetunionen får ett erkännande.

Dessa varierande bedömningar av Trotskijs roll återspeglar i stort sett de olika uppfattningarna

²³⁹ Jag ska begränsa mig till tre exempel av många möjliga. I *Den ryska revolutionen* (1918) hänvisar Luxemburg hela tiden till "Lenins och Trotskijs" bolsjevikiska ledning och regering. Samma sak gäller John Reeds bok *Tio dagar som skakade världen*, som Lenin prisade högt. På samma sätt adresserades en mängd meddelanden till Kominterns andra kongress till Lenin och Trotskij.

²⁴⁰ Dmitri Volkogonov, *Stalin*, Düsseldorf 1989, s. 145.

²⁴¹ Dmitri Volkogonov, *Trotsky. The eternal revolutionary*, London 1992.

om revolutionen och förändringarna i revolutionen själv. Den klivna inställningen till Trotskij i Ryssland idag påverkas av massornas ännu begränsade inblandning och politiska förvirring och av intelligentsians ideologiska förfall. Det är ingen slump. Ty tillsammans med Lenin och Rosa Luxemburg förkroppsligade Trotskij den proletära revolutionens två viktigaste trender – proletariatets självaktivitet och internationalism. Och det är betecknande för Trotskijs konsekventa och principfasta uppträdande att vi finner dessa trender även i hans arbete som militär ledare.

Röda arméns skapare

Ingen ifrågasätter att Trotskij skapade Röda armén. Vi vet idag att det välkända dekretet från 21 februari 1918, ”Det socialistiska fosterlandet i fara!”, som av misstag hamnade i Lenins *Samlade verk*²⁴² i själva verket skrevs av Trotskij. Leonard Shapiro har sagt att ”skapandet av Röda armén mer än någon annan måste tillskrivas Trotskij.”²⁴³ Det var också Lenins uppfattning, som han uttryckte i sina välkända samtal med Gorkij.²⁴⁴ Flera samtida, bland andra Lunatjarskij, har sagt samma sak. En av de främsta amerikanska specialisterna på rysk historia, W. Bruce Lincoln, talar om ”Trotskijs Röda armé”. Han skriver:

Med sin organisatoriska begåvning och enastående förmåga att leda människor, insåg Trotskij att Rysslands embryonala röda armé inte kunde utvecklas utan en stor kår av officerare som tränats i modern krigföring.²⁴⁵

Det var en imponerande organisatorisk bedrift. Från nästan ingenting skapade han en armé på 5.5 miljoner man, de flesta av dem bönder. Han lyckades ena och disciplinera denna armé så att den kunde upprätthålla sin sammanhållning och moral utan någon större grad av förtryck, definitivt mindre än vad som är normalt i en borgerlig armé i krigstid. Ännu mer imponerande var hans framgång att rekrytera och använda tiotusentals före detta tsaristiska officerare, bland dem ett tusen generaler, vilka utgjorde en betydande andel av Röda arméns befälhavare. Lenin stödde detta, men det var Trotskijs idé. Det var nödvändigt som ett sätt att överbrygga tiden tills det fanns tillräckligt många utbildade och erfarna ”röda befälhavare” tillgängliga. Han var tvungen att skapa en fungerande centraliserad armé för att gå emot de kontrarevolutionära vita arméerna och hindra dem från att tillintetgöra den unga sovjetstaten. Ett antal bolsjevikledare, inklusive Stalin, ville i första hand bekämpa de vita med hjälp av decentraliserad gerillakrigföring. Under de internationella styrkeförhållanden som rådde vid den tiden skulle detta ha lett till ett snabbt nederlag för Sovjetunionen.

Trotskijs organisatoriska framgång uttrycks i det faktum att den överväldigande majoriteten av de före detta tsaristiska officerarna förblev lojala mot Röda armén, liksom den stora majoriteten av bondesoldaterna, trots att ingendera av grupperna politiskt stod nära bolsjevismen. Denna organisatoriska prestation hänger nära samman med Trotskijs politiska praktik i uppbygget av armén. Disciplinen upprätthölls främst med agitatoriska och moraliska medel. Desertörer behandlades generöst, med målet att åter integrera dem. Nio gånger av tio fungerade detta.

I *Mitt liv* beskriver Trotskij sitt möte med tusentals desertörer i Rjazan och citerar ur sitt tal den 24 februari 1919 till de unga befälhavare i Röda armén som samlats i Pelarsalen i Moskva:

Ge mig tre tusen desertörer, kalla dem ett regemente. Jag kommer att ge dem en kämpande befälhavare, en bra kommissarie, dugliga officerare till bataljonerna, kompanierna och plutonerna - och dessa tre tusen desertörer kommer inom loppet av fyra veckor att utgöra ett

²⁴² V.I. Lenin, *Valda verk i 10 band*, band 7, s. 474–75.

²⁴³ Citerat i B.H. Liddel Hart, *The Red Army*. New York 1956, s. 27.

²⁴⁴ I den första utgåvan av Gorkijs pamflett *V.I. Lenin*, som gavs ut i Moskva 1924, finns följande stycke: ”Lenin slog näven i bordet och sade: ’Visa mig en man som på ett enda år kan organisera nästan en modellarmé och vinna de militära experternas respekt. Vi har en sådan man.’” (s. 37)

²⁴⁵ W. Bruce Lincoln, *Red victory. A history of the Russian civil war*, New York 1989, s. 173.

utmärkt regemente.²⁴⁶

Inbördeskriget som klasskrig

Den imponerande bedriften att bygga Röda armén finner sin motsvarighet i hans roll som högste befälhavare under inbördeskriget och i segern mot de kontrarevolutionära vita arméerna och den utländska invasionen. Den schweiziske experten, kommendör E. Léderrey har skrivit: ”Det är ingen överdrift att säga att det var Trotskij som var huvudansvarig för segern i inbördeskriget.”²⁴⁷ Trotskijs strategi under inbördeskriget hade sin grund i en speciell politisk och moralisk syn på den proletära ledningen av inbördeskriget och en förståelse av vilka speciella krav som ställdes under de faktiska förhållandena i den av fientliga styrkor omringade unga sovjetmakten.

Trotskij hade en unik och djärv uppfattning om att ett proletärt lett inbördeskrig hade en speciell karaktär. Den kan sammanfattas i följande formulering: krossa den fientliga armén genom att systematiskt vädja till soldaternas elementära klassintressen. Den unga sovjetmaktens första förordningar – förordningarna om fred och att omedelbart dela ut jord till byarnas bönder – fick just denna effekt. Soldaterna deserterade i massor från tsarens armé för att kunna delta i fördelningen av jord.²⁴⁸ I territorierna som ockuperats av de vita spelade löftet att ge den jord som jordägarna tagit till bönderna en liknande roll. Det ständiga betonandet av Röda arméns proletära och internationella karaktär,²⁴⁹ av att den försvarade arbetarmakten och oktoberrevolutionens erövringar, spelade en liknande roll i förhållande till städernas arbetare.

Trotskij betraktade varje inbördeskrig som ett klasskrig. Han såg parallellerna mellan det ryska inbördeskriget och Vendée-distriktets krig, med stöd av utländsk intervention, mot den franska revolutionen. Han såg också slående paralleller till det amerikanska inbördeskriget. Den avgörande svängningen i detta inbördeskrig kom när Lincoln proklamerade slavarnas befrielse och tillät bildandet av svarta regementen. Trotskij systematiserade senare sin syn på klasskriget i sin analys av inbördeskriget i Spanien.²⁵⁰

Sovjetunionens speciella geopolitiska ställning i detta inbördeskrig hade också en egen militär logik, som Trotskij – trots sin begränsade militära erfarenhet – snabbt insåg. Med sin yrkesmässighet och rörlighet hade de vita arméerna en stor fördel gentemot Röda armén. De hade också stöd från utländska regementen och hade tillgång till pengar, vapen och ammunition. Men utöver sin smala sociala bas var deras svaghet att de aldrig på ett effektivt sätt lyckades ena sina styrkor. De kämpade på geografiskt åtskilda fronter. Denna bristande enhet bland de vita generalerna berodde på att de imperialistiska makter som ledde interventionskriget mot Ryssland: Tyskland (i allians med Finland), Frankrike (i allians med Polen), Japan, Storbritannien och USA, hade olika ekonomiska och politiska intressen.²⁵¹

För att utnyttja denna svaghet begagnade sig Röda armén av de fördelar de hade av sin ”inre cirkel”. Med stöd av en central reserv slog den till än i öster, än i norr, söder och väster, på ett sådant sätt att fienden inte kunde uppbåda mer än en bråkdel av sina styrkor mot dem. Trotskijs berömda tåg spelade här en viktig roll.²⁵² Det största problemet med denna strategi var transportsystemets dåliga kondition i de sovjetkontrollerade områdena. Det var därför Trotskij lade sådan

²⁴⁶ Leo Trotskij, *Mitt liv*, på marxistarkiv.se, s 262.

²⁴⁷ Citeras i Liddel Hart, *The Red Army*, s. 43.

²⁴⁸ Trotsky, *Comment la révolution s'est armée*. Paris 1967, s. 45–46, *The Russian provisional government 1917*, vol 3. Red R.P. Browder och Alexander Kerensky. Stanford 1961, s. 1614 ff.

²⁴⁹ Röda arméns soldater svor en ed till världsrevolutionen. Röda flottans två kryssare döptes om till ”Proletära revolutionen” och ”Pariskommunen”.

²⁵⁰ Se *Lärdomar av Spanien - den sista varningen*, på marxistarkiv.se.

²⁵¹ En bra dåtida analys av dessa motsättningar gjorde M. Philip Price, som då var korrespondent för **Manchester Guardian**. Se hans *The Russian revolution*. London 1921.

²⁵² Larissa Reissner, *Sviask (Cahiers Léon Trotsky nr 12)*.

vikt vid att återuppbygga transportsystemet. En framgångsrik tillämpning av denna strategiska princip krävde också en centralisering av den unga Röda arméns styrkor. Det stod i motsättning till anhängarna av en gerillataktik. Men Trotskij fick som han ville, med fullt stöd från Lenin.²⁵³

Trotskij förkastade varje tanke på en speciell ”proletär” militär vetenskap.²⁵⁴ Inte så få kommunister likställde den med ”offensivens princip”. Det fördes en intensiv diskussion om detta med en grupp kommunistiska militära specialister kring Michail Frunze (med stöd av Tuchatjevskij). Under perioden 1923–24 stödde denna grupp trojkan Stalin, Zinovjev och Kamenev mot Vänsteroppositionen, och de bidrog i inte ringa grad till segern för Stalins fraktion.²⁵⁵

Trotskij förkastade begreppet ”proletär militärvetenskap” lika energiskt som han förkastade tanken på en ”proletär kultur”. Han kritiserade också borgerliga militära ledare, som likt marskalk Foch i Frankrike ställde upp några få plattityder som militärvetenskapens ”grundläggande principer”. Framför allt betonade Trotskij att en framgångsrik militär strategi hade en historiskt och samhällspolitiskt relativa karaktär, och alltid motsvarade särskilda intressen och speciella situationer. Avgörande för honom var förmågan till manövrar. Hans rättesnöre var att handla i enlighet med den specifika situationen och på grundval av en realistisk bedömning av styrkeförhållandena, och att agera defensivt eller offensivt utifrån vad situationen krävde. Huvudsaken var att till varje pris undvika att förlora sina viktigaste positioner samtidigt som man försökte erövra fiendens viktigaste positioner. Försvaret av Petrograd mot Judenitj var avgörande för honom, eftersom Petrograd var den ryska revolutionens och därmed Sovjetrysslands bålverk. Trotskij räddade bokstavligen det röda proletära Petrograd, vilket Bruce Lincoln beskrev i sin historia över inbördeskriget:

De män och kvinnor som Trotskij skickade till Petrograds försvar hade hjärtan som brann av hans revolutionära passion och de var stärkta av hans orubbliga tro på den nya värld som bolsjevikerna höll på att bygga. När Judenitjs styrkor vid Pulkovo förberedde sitt slutgiltiga anfall, förvandlade denna härskara av arbetare Petrograd till den fästning av labrynter som Trotskij hade föreställt sig under sin ensamma nattliga resa från Moskva.²⁵⁶

Han stödde offensiven för att driva ut den polska armén ur Ukraina, men i nästa skede var han djupt bekymrad över Röda arméns offensiv mot Warszawa. Av samma skäl tenderade han att helt och hållet förkasta begreppet ”militärvetenskap”, och föredrog att beskriva det som militär konst parat med god militär skicklighet.²⁵⁷

Vissa författare insinuerar att Trotskij skulle ha begått katastrofala misstag som befälhavare under inbördeskriget. Förvisso gjorde han många misstag, precis som alla andra. Men vilka dessa konkret var och exakt vilka allvarliga konsekvenser de gav förblir ett mysterium. Roy Medvedev gör liknande antydningar, utan att lägga fram något konkret.²⁵⁸ Trots att Walter Laqueur är en av Trotskijs kritiker gör han en mycket positiv bedömning av honom som militär ledare,²⁵⁹ precis som historikern Vladimir Bilik från Leningrad.

²⁵³ ”Vid ett tillfälle underströk Lenin sitt förtroende för Trotskij genom att ge honom ett blankt pappersark med brevhuvud från ordföranden för folkkommisariernas råd. På detta hade han längst ner på sidan skrivit för hand: ’Kamrater: Medveten om Trotskijs stränga order är jag så övertygad, så absolut övertygad, om att den order kamrat Trotskij givit är riktig, lämplig och nödvändig för vår saks framgång att jag oreserverat skriver under på denna order. V. Uljanov/Lenin.’ Givetvis behöll Trotskij detta dokument resten av sitt liv.” (Roy Medvedev, *Let history judge*, s. 105).

²⁵⁴ Citerat ur Liddell Hart, *The Red Army*, s. 30.

²⁵⁵ Trotsky, *L’Art de la guerre et la marxisme*. Paris 1975, s. 88 ff.

²⁵⁶ W. Bruce Lincoln, *Red victory. A history of the Russian civil war*, s. 298.

²⁵⁷ ”Krig grundar sig på många vetenskaper men kriget i sig självt är ingen vetenskap – det är en praktisk konst, en skicklighet... en barbarisk och blodig konst...” (citerat i Isaac Deutscher, *Den väpnade profeten*, s. 291).

²⁵⁸ Medvedev, *Let history judge*, s. 103–108.

²⁵⁹ Walter Laqueur, *Stalin*, München 1990, s. 73.

Myten om ”arbetskraftens militarisering”

I slutet av inbördeskriget stod Ryssland inför problemet att demobilisera den enorma Röda armén. För att förhindra massarbetslöshet, vilket skulle försvaga arbetarklassens ställning i det sovjetiska samhället, föreslog Trotskij att stora delar av de väpnade styrkorna skulle omvandlas till en ”arbetsarmé”. Denna armé skulle främst användas för att återställa det förstörda järnvägs- och vägsystemet. Detta förslag, som i de senare diskussionerna kallades ”militarisering av arbetskraften”, antogs enhälligt vid partiets nionde kongress och stöddes av de senare medlemmarna i Arbetaroppositionen kring Sjljapnikov och Kollontaj, liksom av Lenin.²⁶⁰

Trotskij gick ett steg längre. De röda soldaterna skulle inte bara bli röda arbetare, utan hungriga och arbetslösa arbetare skulle tas in i fabriker för att stimulera och normalisera industriproduktionen. På grund av arbetarklassens utbredda deklassering (*Deklassierung*) var det mycket viktigt med sträng disciplin på arbetsplatserna. Samma metoder som ledde till seger i inbördeskriget, skulle nu leda till seger på produktionsfronten. Det var ursprunget till Trotskijs formulering, ”militarisering av arbetskraften”. Lenin stödde helt detta förslag, även om det stötte på opposition inom vissa partikretsar.²⁶¹

Under de följande diskussionerna anklagades Trotskij för att vilja genomföra en politik som var fientlig mot arbetarna och fackföreningarna. Hans misstag under fackföreningsdiskussionen bidrog förvisso till skapandet av denna myt.²⁶² Men idag hävdar ”liberala” cirklar i Ryssland att Trotskijs förslag att ”militarisera arbetskraften” beredde vägen för stalinfraktionens och byråkratins förtryckande och auktoritära politik mot arbetarna. Stalin genomförde bara Trotskijs förslag på ett mer energiskt och brutalt sätt.

Men detta motsvarar på intet sätt historiska fakta. Det finns inga exempel på förtryck mot arbetarna i fabriker under perioden med så kallade arbetsarméer. Inte bara de nya mytskaparna utan även vänligt inställda kritiker som Isaac Deutscher och Tony Cliff förbiser det faktum, att ett av motiven till Trotskijs inställning i fackföreningsdiskussionen var hans oro över den växande klyftan mellan de vanliga arbetarna och den administrativa apparaten, och hans strävan att förbereda arbetarna för att inta nyckelpositioner i skötseln av fabriker. I motsats till vad det verkade, och trots att de inte insåg det på den tiden, låg Trotskijs förslag närmare Arbetaroppositionens ståndpunkt än Lenins förslag. Det var därför Bucharin, som vid denna tidpunkt var akut medveten om faran för byråkratisering, stödde Trotskij under fackföreningsdiskussionen.

Trotskijs psykologiska och politiska misstag under debatten om ”militariseringen av arbetskraften” och under fackföreningsdiskussionen ledde otvivelaktigt till att han blev försvagad under de avgörande motsättningarna i partiet 1922 och 1923. De hade också en negativ inverkan på Lenins uppfattning. Han ersatte det första partisekretariatet kring Preobrazjenskij och Krestinskij, som stod nära Trotskij, med en ny generalsekreterare, Stalin. Det fick katastrofala konsekvenser som Lenin blev medveten om först 1922–23. De innebar också att partiet och arbetarna utanför partiet till en början satte frågetecken inför Trotskijs trovärdighet och Vänsteroppositionens förslag. I denna mening var de en andra länk i den ödesdigra kedja av orsaker som ledde fram till segern för Stalins fraktion och byråkratin.

Diskussionerna 1921 och 1922 ägde rum inom ramen för ett större ekonomiskt problem: skulle partiet behålla krigskommunismen eller var en delvis återgång till marknadsförhållanden inom jordbruket och handeln, ett slut för rekvisitionerna på landsbygden, en förutsättning för att stimulera produktivkrafterna på landsbygden och i städerna? Deutscher gör helt rätt i att peka på det viktiga i denna övergripande fråga. Och vid flera tillfällen har det påpekats att Trotskij var gott och väl ett år före resten av partiledningen, inklusive Lenin, med att föreslå att krigskommunismen skulle ersättas

²⁶⁰ Deutscher, *Den väpnade profeten*, s. 302, 303.

²⁶¹ *Ibid*, s 302.

²⁶² Se kapitel 3.

med NEP.

Milisen och val av officerare

Myten om en auktoritär Trotskij som föregångare till förtryckaren Stalin motsägs av ytterligare ett historiskt faktum. Efter 1922/23 ville Trotskij att Röda armén skulle omorganiseras utifrån ett territoriellt milissystem. S.M. Mackintosh har helt riktigt betonat att det berodde på att Trotskij ville ”öka stadsproletariatets vikt i armén genom att förlägga och rekrytera trupper i de industriella centra”.²⁶³

Detta förslag fick honom på kollisionskurs med de militära specialister som var av tsaristiskt ursprung. Deras talesman vid denna tid var general Svetjin, som skrivit ett standardverk om strategi och var professor vid militärakademien.²⁶⁴ Men nu hade frontlinjerna i denna debatt ändrats fullkomligt. Under inbördeskriget var det Trotskij som argumenterade för en centraliserad armé under ledning av före detta tsaristiska officerare. Nu var han den främste förespråkaren för en proletär milis. Ett annat viktigt element i denna diskussion var principen om val. I Röda armén utsågs kommandostaben, den valdes inte. Men nu föreslog Trotskij att man skulle återgå till valprinciper i milisen. 1924 skrev Trotskij:

Vi måste alltid ha två omständigheter inför våra ögon: Om möjligheten till en övergång till milissystemet först skapades genom inrättandet av en sovjetstruktur, bestäms ändå förändringstempot av landets allmänna kulturbetingelser – teknik, kommunikationsmedel, läskunnighet, etc.²⁶⁵

Och han tillade: ”Förhållandet mellan reguljära trupper och milis kan tjäna till att ange den faktiska rörelsen mot socialism.”²⁶⁶ Enligt Peter Gosztony bestod Röda armén 1925 av 36 territoriella divisioner och 26 reguljära. 1930 var 58 procent av infanteridivisionerna territoriella och 1934 så många som 74 procent.²⁶⁷ 1935 förändrades situationen radikalt. Detta år var bara 35 procent av infanteridivisionerna territoriella, nästa år sjönk siffran ännu mer till 23 procent. Trotskij beskrev händelserna i armén 1935 som en sorts ”statsrevolution”.²⁶⁸

Men denna förändrade politik berodde delvis på det ökande krigshotet och ett objektivt behov av mekanisering och uppbygget av en professionell stridsvagnsdivision.²⁶⁹ Trotskij kommenterade:

Icke desto mindre förefaller nedgången från 74 procent till 23 procent kolossal. Vi kan antaga att den inte kom till stånd utan en ”vänlig” uppmaning från den franska generalstaben.²⁷⁰ Det är ännu mer troligt att byråkratin hittade på en lämplig förevändning för detta steg, som till ansenlig del dikteras av politiska överväganden.

Milisdivisionerna kommer genom deras karaktär i direkt beroende av befolkningen. Det är den främsta fördelen med systemet ur socialistisk synpunkt. Men det är också faran med det ur Kremles synpunkt...

Armén är en kopia av samhället och lider av alla dess sjukdomar, vanligtvis med högre

²⁶³ I Liddel Hart, *The Red Army*, s. 53.

²⁶⁴ *Ibid*, s. 53 ff; se även *Den förrådada revolutionen*, s. 95–97; Deutscher, *Den väpnade profeten*, s. 287 ff.

²⁶⁵ *Den förrådada revolutionen*, s. 94.

²⁶⁶ *Ibid*, s. 94.

²⁶⁷ Peter Gosztony, *Die Rote Armee*. Wien 1980, s. 124.

²⁶⁸ *Den förrådada revolutionen*, s. 93.

²⁶⁹ Tuchatjevskij var en av 30-talets mest briljanta militärstrateger i Europa. Han insåg vikten av mobila självständiga stridsvagnsdivisioner mycket bättre än Liddell Hart, Manstein, Guderian, de Gaulle, etc. Han började omorganisera Röda armén längs dessa riktlinjer. Stalin satte stopp för det och upplöste stridsvagnsdivisionerna – med katastrofala konsekvenser efter juni 1941. Detta var bakgrunden till mordet på en mängd befälhavare i Röda armén 1937, inklusive Tuchatjevskij själv.

²⁷⁰ 1935 bildades en allians mellan Frankrike och Sovjetunionen, den så kallade Laval-pakten. Den omfattade även ett samarbete mellan de två ländernas generalstabber.

temperatur. Krigets hantverk är en alltför allvarlig sak för att det skall klaras av med uppdiktningar och förfalskningar. Armén behöver kritikens friska luft. Röda arméns organisatörer var från början medvetna om detta, och betraktade det som nödvändigt att man förberedde en sådan åtgärd som val av befälsstab.²⁷¹

Men 1935 införde inte sovjetbyråkratin valprincipen. Istället införde den, samtidigt som de upplöste de territoriella divisionerna, den gamla officerskassen, med sin ”klassiska” hierarki, gradbeteckningar, medaljer och växande materiella privilegier. Det var ett uttryck för den sovjetiska termidorens seger i Röda armén. Trotskijns kamp för milisen och val av befälhavare var en del av hans allmänna kamp mot den sovjetiska termidoren. Det är intressant att en sovjetisk armébefälhavare och ledamot i folkdeputerades kongress, Podziruk, 1990 öppet argumenterar för en demokratisering av armén och för en återgång till dess ursprungliga struktur, samma struktur som Trotskij hade argumenterat för.²⁷²

²⁷¹ *Den förrådade revolutionen*, s. 95, 96.

²⁷² I en intervju med den mexikanska dagstidningen *Excelsior*, 20 augusti 1990.

Kapitel 9 Trotskij och den nationella frågan

Trotskij föddes i den största mångkulturella staten i Europa, det tsaristiska Ryssland. Under många år bodde han i den näst största mångkulturella staten, det österrikisk-ungerska kejsardömet. Som korrespondent för en liberal rysk tidning upplevde han kriget på Balkan, en del av Europa där många etniska grupper lever vid sidan av varandra utan klara territoriella gränser, något som givit upphov till de ytterst komplexa politiska problem som vi lever med än idag. Under dessa omständigheter var det oundvikligt att han skulle intressera sig för den nationella frågan. I själva verket skulle den uppta hans uppmärksamhet i trettiofem år.

Vi kan här inte behandla alla de specifika nationella frågeställningar som Trotskij tog ställning till, och inte heller vill vi angripa frågan kronologiskt. Vi ska istället titta på de av hans uttalanden i den nationella frågan som allra klarast uttrycker hans principiella inställning i denna fråga.

Den nationella frågan vid det ryska kommunistpartiets tolfte kongress

Det är välbekant att Lenin med sina skrivelser om den så kallade georgiska frågan i sitt testamente förberedde en bomb mot Stalin. Mindre välkända är troligen de teoretiska, politiska och konstitutionella kontroverser som beledsagade debatten om Georgien och som rörde frågan om relationerna mellan nationaliteterna i det multinationella Sovjetunionen.

Det var ett problem som man hade ärvt från det tsaristiska Ryssland, en speciell sorts kolonialmakt vars specifika drag var att det hade inkorporerat de erövrade territorierna i det ryska fosterlandet och delvis hade koloniserat dem med icke inhemska grupper. Det ledde till komplicerade sociala relationer mellan de tsaristiska härskarna, deras representanter (tjänstemän, militärer), lokala makthavare, bönder, den lokala intelligentsian och senare arbetarna. Förhållandena påverkades också av nationella konflikter.

För att lösa detta komplicerade problem måste bolsjevikerna på rätt sätt förstå vilken sorts federal struktur de behövde bygga och ha en riktig inställning till de kvarvarande eller nyblivna formerna av nationalism. I det första fallet krävdes verkliga och inte bara formella jämlika rättigheter för alla nationaliteter i Sovjetunionen, inklusive deras rättighet att avskilja sig. Stalins ursprungliga utkast till Sovjetunionens konstitution, som föreslog att republikerna i Kaukasus helt enkelt skulle anslutas till Sovjetryssland (och därmed ge dem mindre självständighet än de redan hade), var exempel på en storrysk övercentralisering och gick emot de mest elementära kraven på nationell jämlikhet.²⁷³ Utkastet kritiserades hårt av både Lenin och Trotskij, som stödde Budu Mdivanis och de georgiska kommunisternas ansträngningar.²⁷⁴ Formellt gav sig Stalin, men han övergav aldrig sina storryska chauvinistiska idéer. Exempelvis antogs aldrig Lenins förslag om roterande presidentpost (rysk, ukrainsk, kaukasisk). Storryssen Kalinin förblev president.

Ännu värre var Stalins inställning till nationalismen. Även om han i sitt tal inför tolfte partikongressen riktade kritik mot den storryska chauvinismen, så likställde han den med minoritetsnationernas nationalism, och menade att bolsjevikerna skulle bekämpa båda två.²⁷⁵ Stalins politik

²⁷³ Se Lenins brev till politbyrån den 26 och 27 september 1922 [det första av dessa finns i *Valda verk i tre band*. 3. Moskva 1979, s. 627–628 – öa], och även avslutningen i hans testamente, *Valda Verk i tio band*, band 10, Moskva/Stockholm 1991, s. 515–520. En bra övergripande genomgång av denna debatt finns i Ditte Gerns, *Nationalitetspolitik der Bolsheviki*, Düsseldorf 1988, s. 380 ff.

²⁷⁴ Se Trotskij *Stalin*, vol 2, London 1969, s. 170 ff; även *Mitt liv*, på marxistarkiv.se, s 300-04.

²⁷⁵ Gerns, *Nationalitetspolitik der Bolsheviki*, s. 429 ff.

var principiellt felaktig och kunde bara leda till katastrofala politiska konsekvenser. Även om kommunisterna i egenskap av internationalister är mot alla former av nationalism, så likställer de inte nationalismen hos en förtryckande nation med de förtrycktas nationalism. För att en sådan inställning ska vara politiskt effektiv måste man visa förståelse och takt inför det förtryckta folkets nationalism. Om man agerade annorlunda skulle det ge vatten på kvarnen för de olika republikernas radikala nationalister. Strax innan tolfte partikongressen hade Stalin till och med föreslagit en tredelad uppdelning av Sovjetunionens olika nationer beroende på grad av ekonomisk utveckling, ett förslag som stod i motsättning till de mest grundläggande principerna om jämlikhet mellan nationer och etniska grupper. Efter påtryckningar från Lenin och andra partimedlemmar drogs förslaget tillbaka.

Om än utan framgång var det Rakovskij och Bucharin som försvarade en principiell ståndpunkt vid tolfte kongressen.²⁷⁶ Trotskij förkastade inte ett block med Lenin i den georgiska och nationella frågan. Han försvarade deras gemensamma uppfattning i centralkommittén, politbyrån och pressen.²⁷⁷ Av skäl som fortfarande är oklara sa han inget i denna fråga vid tolfte kongressen.²⁷⁸

Sovjetukrainas självständighet

Det som allra mest förvånade Trotskijs samtida, både vänner och fiender, var hans försvar av Ukrainas självständighet 1939.²⁷⁹ Hans artikel ”Den ukrainska frågan” (22 april 1939) måste ses mot bakgrund av den politiska situationen vid den tidpunkten. Hitler och *Wehrmacht* hade upprättat förbindelser med ukrainska nationalister. Det var meningen att den ukrainska frågan skulle bli explosiv och underlätta den planerade invasionen av Sovjetunionen. Efter upplösningen av Tjeckoslovakien och avskiljandet av Karpatoukraina kontrollerade nazisterna områden med en ukrainsktalande befolkning.

Samtidigt var hatet mot den stalinistiska diktaturen ingenstans större i hela Sovjetunionen än i Ukraina. Det hade fått näring av deportationer av bönder, den därav följande svältkatastrofen och det intensifierade nationella förtrycket.²⁸⁰ Det fanns en reell risk att de ukrainska nationalisterna, som samarbetade med nazisterna, skulle få stöd bland befolkningen på landsbygden.²⁸¹ Under dessa omständigheter var det politiskt nödvändigt att hindra eller störa denna manöver. Parollen om ett självständigt Sovjetukraina fyllde just denna funktion.

Men den återspeglade också en mer övergripande inställning till den ukrainska frågan. Enligt Trotskijs analys var den nationella frågan en viktig faktor för att åter politiskt aktivera Sovjetunionens folk. Den gjorde att den proletära förtruppen än en gång kunde erövra ledarskapet över bondemassorna. Hans djärva försvar av en självständig ukrainsk arbetarstat var tänkt att bli en impuls till en politisk revolution och ett förnyande av Sovjetunionen i sin helhet.²⁸²

Ekonomiskt sett utgjorde ett åtskiljande av Sovjetukraina från Sovjetunionen förvisso ett steg bakåt. Men det vore ett steg bakåt som motsvarade bondemassornas medvetenhet, på samma sätt som uppdelningen av storgodsens 1917 och 1918. Utan en sådan kompromiss skulle det vara omöjligt att återupprätta alliansen mellan arbetare och bönder. Trotskij drog sedan en viktig slutsats, som är giltig än idag:

²⁷⁶ Rakovskijs tal till den tolfte kongressen finns i Christian Rakovsky, *Selected writings on opposition in the USSR 1923–1930*. Se även Pierre Broué, *Trotsky. En biografi*, s. 333 ff.

²⁷⁷ Se i synnerhet Moshe Lewin, *Lenins sista strid*, på marxistarkiv.se.

²⁷⁸ Vi har redan behandlat detta i kapitel 3.

²⁷⁹ ”Den ukrainska frågan”, i *Writings of Leon Trotsky 1938–1939*, s. 301 ff.

²⁸⁰ Sekreteraren för det ukrainska kommunistpartiet, Skrypnik, anklagades för småborgerlig nationalism och begick 1933 självmord i protest.

²⁸¹ Under inledningen av den nazistiska invasionen på sommaren 1941, och innan de blivit fullt ut medvetna om nazisternas brott, sympatiserade många ukrainska bönder, till skillnad från arbetarna, med ockupationstrupperna.

²⁸² Massrörelsen i de baltiska staterna efter inledningen av *glasnost* bekräftar Trotskijs syn.

Givetvis kan ett självständigt arbetarnas och böndernas Ukraina så småningom ansluta sig till den sovjetiska federationen, men frivilligt på villkor som det själv finner godtagbara, något som i sin tur förutsätter ett revolutionärt återskapande av Sovjetunionen.²⁸³

Det ledde till en mer övergripande slutsats: den stat som oktoberrevolutionen skapat hade inte lyckats lösa den nationella frågan.²⁸⁴ Trotskij tillskrev i första hand detta till objektiva faktorer. I sina skrifter om Ukraina behandlar han bara i förbigående bolsjevikernas subjektiva misstag i den nationella frågan. Denna sida av problemet var ytterst viktig när det gällde nationalitetsfrågan i Kaukasus och Centralasien.²⁸⁵ Trotskij tog upp detta i sin sista bok, biografien om Stalin, men inte på något systematiskt sätt.²⁸⁶ De georgiska kommunister som förföljdes av Stalin och Ordzjonikidze, och som så energiskt försvarades av Lenin, var nära politiska vänner till Trotskij. Trots att han var nära knuten till den georgiska frågan, så ägnade han inte lika mycket plats åt den i sina skrifter som den ukrainska frågan.

Självbestämmande för de svarta i USA

Under lång tid brottades det amerikanska kommunistpartiet med frågan om vilken inställning de skulle ha till den svarta befolkningen i USA. Under den så kallade tredje perioden argumenterade de för självbestämmande åt svarta och deras rätt att bilda en egen självständig stat i södern, med samma rättigheter som övriga stater i unionen.

De amerikanska trotskisterna var splittrade i frågan. I allmänhet föredrog de att agitera för social, ekonomisk och politisk jämlikhet för svarta. Med andra ord betraktade de inte svarta som en ”nationell minoritet” eller ”allierad till proletariatet”, utan snarare som en överexploaterad och förtryckt del av det amerikanska proletariatet.²⁸⁷

Trotskij höll inte med om detta. För honom var rätten till självbestämmande en oskiljaktig del av demokratiska rättigheter i allmänhet. Med tanke på den vita arbetarklassens otvivelaktiga rasism var det inte acceptabelt att de föreskrev vissa begränsningar för de svartas självbestämmande. Man måste kräva att svarta hade rätten att välja vilken sorts politisk organisering de ville ha: självbestämmande, statliga rättigheter eller avskiljande. Obegränsad rätt till självbestämmande för den svarta befolkningen i Amerika var en konkret del av den permanenta revolutionens strategi i detta land.²⁸⁸

Men för Trotskij var det stor skillnad mellan en obegränsad rätt till självbestämmande och kravet att bilda en svart stat i södern. Man skulle inte sätta upp några begränsningar för de svartas rätt att själva avgöra i denna fråga. Att den vita majoriteten skulle påtvinga dem en separat stat, som kunde bli ett getto, skulle vara lika taktlöst som försöket att förvägra dem detta val. Om majoriteten av de svarta ville emigrera till staterna i norr så var det deras fulla rätt.²⁸⁹

Självbestämmande för den svarta befolkningen i Sydafrika

Trotskij sa sin mening rent ut om rätten till självbestämmande för Sydafrikas svarta, inklusive

²⁸³ ”Den ukrainska frågan”, s. 305–306.

²⁸⁴ ”Ukrainas självständighet och sektaristiska virrpannor” (30 juli 1939), i *Writings of Leon Trotsky 1939–1940*, s. 47.

²⁸⁵ En fascinerande och fortfarande otillräckligt klarlagd del av denna historia rör den ledande asiatiska bolsjevikerna Sultan Galiev, som försvarande kommunisternas organisatoriska självbestämmanderätt i de centralasiatiska sovjetiska territorierna. Han utslöts senare ur partiet. Stalinisterna kallade honom den ”asiatiska Trotskij” (Alexandre Bennigsen och Chantal Lemerrier Quelquejay, *Sultan Galiev*, Paris 1986.) Vi känner inte till Trotskijs inställning till Sultan Galiev.

²⁸⁶ Trotsky, *Stalin*, s. 170 ff.

²⁸⁷ Trotsky, *On black nationalism and self-determination*, New York 1978.

²⁸⁸ *Ibid*, s. 25–26.

²⁸⁹ *Ibid*, s. 45–48.

rätten till en ”svart republik”. I ett svar till ett programmatiskt dokument från den sydafrikanska vänsteroppositionen skrev han 1935:

För den svarta majoriteten är Sydafrika en slavkoloni... Under dessa omständigheter kommer den Sydafrikanska republiken till en början att utformas som en ”svart” republik; detta utesluter givetvis inte vare sig full jämlikhet för de vita eller broderliga relationer mellan raserna – det hänger närmast på de vitas uppförande. Men det är helt uppenbart att befolkningens överväldigande majoritet, befriad från ett slavliknande beroende kommer att sätta en viss prägel på denna stat.

Så tillvida att en segerrik revolution radikalt kommer att förändra förhållandet inte bara mellan klasserna utan också mellan raserna och kommer att tillförsäkra de svarta den plats i staten som motsvarar deras antal, så långt kommer den *sociala* revolutionen i Sydafrika också ha en *nationell* karaktär.

Vi har ingen orsak att blunda inför denna aspekt av frågan eller minimera dess betydelse. Det proletära partiet borde tvärtom i ord och handlingar öppet och djärvt ta sig an lösningen av det nationella (ras)problemet...

När teserna säger att parollen om en ”svart republik” är *lika* skadlig för den revolutionära saken som en paroll om ”Sydafrika åt de vita”, då kan vi inte hålla med om detta påstående, så som det är utformat. I det senare fallet handlar det om att stödja ett totalt förtryck, i det förra om att ta de första stegen mot frigörelse.

Vi måste beslutsamt och utan reservationer acceptera de svartas fullständiga och ovillkorliga rätt till självständighet. Bara på grundval av gemensam kamp mot de vita utsugarnas dominans kan de svarta och vita arbetarnas solidaritet odlas och stärkas...

I vilket fall som helst skulle revolutionärernas värsta brott vara att göra den allra minsta eftergift åt de vitas privilegier och fördomar. Vem som än ger sitt lillfinger åt chauvinismens djävul är förlorad.

Inför varje vit arbetare måste det revolutionära partiet lägga fram följande alternativ: antingen med den brittiska imperialismen och Sydafrikas vita bourgeoisie eller med de svarta arbetarna och bönderna mot de vita feodalisterna och slavägarna och deras agenter i arbetarklassens led.²⁹⁰

Denna varning är lika giltig idag som då.

Den katalanska nationens rätt till självbestämmande

Under många år intresserade sig Trotskij för den spanska revolutionens problem och ett antal gånger gav han uttryck för sin uppfattning om den nationella frågan i Spanien. På randen till revolutionen 1931 skrev han att kommunisterna skulle försvara det katalanska folkets rätt till självbestämmande, inklusive deras rätt att avskilja sig från den spanska staten. Det var en fråga för det katalanska folket att avgöra demokratiskt. Men det innebar inte att kommunisterna skulle resa parollen om ett avskiljande av Katalonien. Med tanke på den folkliga revolution i hela Spanien som leddes av proletariatet skulle det kanske vara tillrådligt för den katalanska arbetarklassen att propagera för att Katalonien skulle stanna inom någon form av spansk (eller iberisk) federation. Trotskijs egen politiska bedömning antydde en sådan lösning.²⁹¹

Några månader senare, efter revolutionens utbrott, uttryckte han en liknande uppfattning om både Katalonien och den baskiska nationen. Den proletära förtruppen, argumenterade Trotskij, borde helt och fullt stödja katalanernas och baskernas *rätt* att organisera sina stater självständigt i händelse av att majoriteten av dessa nationaliteter gav uttryck för ett fullständigt åtskiljande, men han ansåg att ett betydande självbestämmande för de nationella distrikten inom en spansk federation skulle innebära stora fördelar för arbetarna och bönderna.²⁹² Trotskijs uppfattning var än viktigare

²⁹⁰ *Om de sydafrikanska teserna*, på marxistarkiv.se, s 1-5.

²⁹¹ Leon Trotsky, *The Spanish Revolution*, s. 60–61.

²⁹² *Ibid*, s. 77–78.

eftersom huvuddelen av den spanska kommunistiska rörelsen, den katalanska federationen under ledning av Joaquín Maurin, riskerade att skiljas från resten av det spanska avantgardet på grund av sin överdrivna betoning av den nationella frågan.²⁹³ Detta skulle få mycket negativa konsekvenser när majoriteten av den spanska vänsteroppositionen gick samman med Maurins organisation och bildade POUM, och därmed förlorade varje möjlighet att påverka stora vänsterinriktade delar av arbetarklassen utanför Katalonien.

För en federation på Balkan

Under sin vistelse på Balkan 1912/13 fick Trotskij direkt erfarenhet av de explosiva nationella problemen i denna region. 1909 hade han argumenterat för att Balkan skulle omvandlas till en demokratisk federation av alla de utspridda nationaliteterna.²⁹⁴ Han fördömde ungturkarnas stormaktschauvinism när de förkastade denna lösning.

Under följande år återkom han ofta till denna parolls centrala betydelse.²⁹⁵ Efter freden i Bukarest, som ledde till att Makedonien avskiljdes, argumenterade han av både ekonomiska och nationella orsaker intensivt för en federation på Balkan.²⁹⁶ Under sina första år antog Komintern detta krav, vilket hade varit den traditionella ståndpunkten bland socialister i regionen innan Första världskriget. Efter påtryckningar från Stalin övergav man senare detta krav. Det fick katastrofala konsekvenser när den byråkratiska apparatens olika fraktioner i de olika länderna underblåste de nationella känslorna med territoriella krav på varandra, en utveckling som gynnade uppkomsten av reaktionära nationalistiska strömningar innan kriget.

Nationalitetsfrågan inom monarkin i Österrike-Ungern

Trotskij gjorde aldrig någon särskild studie av nationalitetsfrågan inom den österrikisk-ungerska monarkin. Men i *Ryska revolutionens historia*, i ett kapitel som behandlar den nationella frågan, ägnade han en del åt nationalitetsproblemet i det gamla Österrike-Ungern. Till skillnad från hans skrifter om den nationella frågan i andra länder är detta en mer systematisk och teoretisk analys, och förtjänar av denna orsak att undersökas. Först av allt anmärker Trotskij att den borgerliga revolutionens försening i nationellt heterogena stater som Turkiet, Ryssland och Österrike-Ungern släppte lös mäktiga centrifugalkrafter, eftersom den utnyttjade den nationella enheten som en grundläggande industriell reserv.²⁹⁷ Han fortsätter sedan:

Bolsjevismen baserade sig på antagandet om ett utbrott av nationella revolutioner som skulle fortsätta under decennier och skolade de avancerade arbetarna i denna anda. Den österrikiska socialdemokratin anpassade sig tvärtom underdånigt till de härskande klassernas politik; den försvarade det tvångsmässiga samexisterandet av tio nationer i den österrikisk-ungerska monarkin och stängde samtidigt in dem med vertikala uppdelningar i partiet och fackföreningarna, och var fullständigt oförmögna att uppnå en revolutionär enhet mellan de olika nationaliteternas arbetare. Karl Renner var en bildad Habsburgsfunktionär, som aldrig förtröttades i att tränga ned i austromarxismens bläckhorn i sökandet efter något sätt att förnygra habsburgarnas välde – tills han en dag fann sig själv som den österrikisk-ungerska monarkins ensamme teoretiker. När de två centrala imperierna var krossade försökte Habsburgsdynastin åter resa fanan för en federation med autonoma nationer under dess spira... Otto Bauer representerade ”vänsterflygeln” inom den österrikiska socialdemokratin och ansåg detta vara ett lämpligt ögonblick att föra fram formeln om nationellt självbestämmande. Det program som skulle ha inspirerat proletariats kamp mot habsburgarna och den härskande

²⁹³ *Ibid*, s. 107.

²⁹⁴ Trotsky, *The Balkan wars*, New York 1980, s. 12.

²⁹⁵ *Ibid*, s. 41.

²⁹⁶ *Ibid*, s. 366–367.

²⁹⁷ Trotskij, *Ryska revolutionens historia, del 3*, på marxistarkiv.se, s. 19 ff.

bourgeoisien under de föregående decennierna, fördes nu fram som ett instrument för den nations självbevarande som hade dominerat igår, men som idag befann sig i fara från de befriade slaviska folkens sida...

Den 3 oktober 1918, när saken inte längre på minsta sätt var beroende av dem, ”erkände” de socialdemokratiska deputerandena i riksrådet storsint rätten till självbestämmande för folken i det tidigare imperiet. Den 4 oktober antog också de borgerliga partierna självbestämmandets program. Efter att på detta sätt ha överträffat de tysk-österrikiska imperialisterna med en dag återtog socialdemokraterna omedelbart sin avvaktande politik, eftersom det fortfarande var osäkert vilken vändning saker och ting skulle ta och vad Wilson skulle säga. Först den 13 oktober, när arméns och monarkins slutgiltiga sammanbrott hade skapat – med Otto Bauers ord – ”den revolutionära situation för vilken vårt nationella program var utformat”, reste austromarxisterna frågan om självbestämmande i praktiskt form. De hade nu sannerligen inget att förlora...

Således sattes nu det nya programmet i omlopp, eftersom det hade upphört att vara farligt för förtryckarna och inte för att det var behövligt för de förtryckta. De besuttna klasserna hade historiskt sett drivits in i ett hörn och fann sig förpliktade att juridiskt erkänna den nationella revolutionen, och austromarxisterna fann det vara ett passande tillfälle att legitimera den teoretiskt. Det här var en mogen revolution, sade de, läglig och historiskt förberedd – hur som helst är allt redan över. Socialdemokratins själ ligger här framför oss, som om det vore i handflatan!²⁹⁸

Det sätt på vilket den österrikiska socialdemokratin accepterade dubbelmonarkin fick inte bara katastrofala konsekvenser för deras politik när det gällde nationellt självbestämmande. Fram till och även i början av Första världskriget godkände de annekteringar. När de 1918 efter påtryckningar från Otto Bauer ändrade linje i frågan om självbestämmande, innebar det i själva verket en förändring i riktning mot enhet med det tyska kejsardömet och gav ytterligare rättfärdigande åt deras misslyckande i att gynna en socialistisk omvandling under den förrevolutionära perioden 1918–19.²⁹⁹

²⁹⁸ *Ibid*, s. 32–33.

²⁹⁹ Peter Kulemann, *Am Beispiel des Austromarxismus*, Hamburg 1979.

Kapitel 10 Trotskij och den judiska frågan

Marxisterna i Andra internationalen var övertygade om att det kapitalistiska produktionssättets och det borgerliga samhällets konsolidering oundvikligen skulle leda till judarnas frigörelse. Det skulle också oundvikligen leda till att de upptogs i samhället. Judarna skulle uppgå i borgarklassen och medelklasserna. Det skulle inte längre existera någon judisk fråga. Den skulle helt enkelt införlivas i den mer allmänna frågan om borgarklassen.³⁰⁰

I vilken utsträckning de befriade judarna fortfarande skulle betrakta sig som judar skulle enbart bero på hur mycket av antisemitismen som återstod.³⁰¹ I så måtto som de assimilerade judarna inte accepterades av vissa delar av samhället som jämbördiga medlemmar med samma rättigheter, skulle de behålla sin judiska identitet. Men denna antisemitism var framför allt rotad inom adeln, kyrkan och officerskåren (som också kom från adeln) och var av en förborgerlig, halvfeodal karaktär. I och med det borgerliga samhällets utveckling skulle den också försvinna.

Uppfattningen att judarna skulle assimileras och att antisemitismen som ett borgerligt fenomen av nödvändighet skulle försvinna hade onekligen en förnuftig kärna.³⁰² Denna uppfattning verkade bekräftas av det faktum, att under de sextiofem åren mellan 1848 års revolution och Första världskriget var det halvfeodala tsaristiska Ryssland det enda större europeiska land där det fanns en öppet antisemitisk ideologi och praktik. Men det fanns betydande skillnader mellan den judiska frigörelsen i de länder som haft borgerligt demokratiska revolutioner som understöddes av massiva folkrörelser (Nederländerna, Storbritannien, Frankrike, USA), och länder som Tyskland och Österrike, där revolutionerna kom ”uppifrån” och där judarnas befrielse infördes uppifrån, bara för att senare återkallas.³⁰³

Men marxisternas inställning till judefrågan kännetecknades vid den tiden av en stark dragning åt mekanisk, ekonomisk utvecklingslära, till stor del beroende på Karl Kautskys inflytande. Den grundades också i en förenklad bild av den judiska befolkningens sociala sammansättning. I detta avseende var den mer en halvmarxistisk än en marxistisk inställning.³⁰⁴

I det tsaristiska Ryssland och det österrikisk-ungerska kejsardömet (i Galizien, Slovakien) fanns en stor befolkning av utarmade judiska småborgare och trasproletärer. Det fanns ett omfattande judiskt proletariat i det tsaristiska Ryssland (i synnerhet i den polska delen), Saloniki, Amsterdam, London och New York. På alla dessa ställen spelade de en viktig roll i uppbygget av den moderna arbetarrörelsen.³⁰⁵ Kautsky och hans anhängare var i stort sett omedvetna om denna dimension av den judiska frågan. Bernstein, Bebel, Lenin, Rosa Luxemburg och Gramsci hade en mer flexibel men fortfarande begränsad inställning.

Denna otillräckliga teori ledde till en felaktig praktik. När affären Dreyfus bokstavligen slet det franska samhället i två stycken, upprätthöll de franska marxisterna kring Guesde en strikt neutrali-

³⁰⁰ Marx tidiga artikel ”Om judefrågan” finns i Karl Marx, *Människans frigörelse*.

³⁰¹ En judisk advokat i Antwerpen, som var assimilerad och gift med en katolsk kvinna, sa i en intervju att han skulle se sig själv som jude om det fanns en enda jude någonstans i världen som förföljdes eller förtrycktes (*Zeit-Magazin* 23 november 1990).

³⁰² Det finns många exempel från 1800- och 1900-talen där judar som bodde i en gästvänlig miljö under tre generationer gradvis förlorade sin speciella identitet genom blandäktenskap.

³⁰³ Walter Grab, *Der deutsche Weg der Judenemanzipation 1789-1938*, München 1991.

³⁰⁴ Under hela sin politiska utveckling bröt Kautsky aldrig helt och hållet banden mellan darwinismen (mekanisk utvecklingslära) och historiematerialismen.

³⁰⁵ Se Nathan Weinstock, ”Geschichte der jüdischen Arbeiterbewegung”, i hans *Le Pain de la misère*, Paris 1984.

tet. För dem var det helt enkelt en konflikt mellan olika borgerliga fraktioner.³⁰⁶ Det fanns till och med antisemitiska övertoner i de österrikiska socialdemokraternas (SPÖ:s) propaganda.³⁰⁷ I viss mån var den österrikiska socialdemokratin ansvarig för det faktum att antisemitismen var mer utbredd inom den österrikiska arbetarklassen än bland de tyska arbetarna, vilket fick tragiska konsekvenser i samband med *Anschluss*.

När den unga sovjetrepubliken skulle ta itu med sin judiska befolknings ställning, valde den, under påtryckningar från judiska kommunister (*Jewsektia*), en lösning halvvägs mellan assimilering och att erkänna judarna som en nation.³⁰⁸ I Ryssland var det bara judarna som utsågs till nationalitet utan att ha något eget territorium.³⁰⁹ Trots att de numerärt var fler, territoriellt mer koncentrerade och kulturellt mer homogena än många av de andra nationaliteter som fick ett autonomt territorium eller autonoma republiker, fick de inte rätt till en egen stat. Ändå stod det i deras pass och identitetskort att de var av judisk nationalitet. Båda aspekter av denna halvlösning gjorde det objektivt lättare för nazisterna att senare organisera sin utrotningskampanj.

Det var först den äldre Friedrich Engels och Rosa Luxemburg som lyckades frigöra sig från Kautskys tvångströja i den judiska frågan. Under 1800-talets två sista decennier fick Engels kunskap om de växande antisemitiska massrörelserna kring hovprästen Adolf Stöcker i Tyskland och Wiens borgmästare Karl Luger i Österrike. Han insåg att denna antisemitism härstammade ur en ideologisk sammansmältning av förkapitalistiska och kapitalistiska motiv och intressen, och att den inte bara existerade inom adeln, kyrkan och officerskåren, utan också inom de utarmade medelklasserna och de fria yrken som utsattes för judisk konkurrens.

Engels nöjde sig inte med att bara fördöma antisemitismen som ”träskallarnas socialism”.³¹⁰ Han förstod att det fanns ett betydande judiskt proletariat i väst vars kamp man måste stödja (han sade inget om judarna i Östeuropa). Han påverkades troligen av Marx dotter Eleanor, som en gång sa: ”Mina lyckligaste stunder är när jag är i East End med de judiska arbetarna”.³¹¹ Engels insåg också att de judiska arbetarna i Londons East End var bland Englands mest utsugna proletärer. Judiska skraddare, bagare och skomakare strejkade tre gånger och krävde att deras 14-16 timmars arbetsdag skulle förkortas till 12 timmar.

Under påverkan av händelserna under affären Dreyfus gick Rosa Luxemburg ett steg längre. Hon insåg att en begränsning av judarnas politiska rättigheter, eller varje form av diskriminering mot judarna, inklusive den judiska borgarklassen, var ett angrepp på de demokratiska rättigheterna i

³⁰⁶ Denna uppfattning fanns också i den marxistiska tidskriften *Neue Zeit*, som i en av sina ledande artiklar likställde antisemitism och filosemitism och förkunnade en strikt neutralitet gentemot båda. Det var Victor Adlers, de österrikiska socialdemokraternas ledares, ståndpunkt. Genom sitt passionerade försvar av Dreyfus räddade Jean Jaurès de franska socialisternas ära.

³⁰⁷ Leopold Spira, *Der Jud ist Schuld*, Wien 1978.

³⁰⁸ *Jewsektia* var den judiska delen av det ryska kommunistpartiet. I januari 1918 upprättades ett kommissariat för judiska ärenden som ett departement i det av Stalin ledda kommissariatet för nationella ärenden. ”När Jewsektia hade fullföljt sin uppgift att tysta all opposition i den judiska miljön, så upplöstes den 1930” (John Bunzl, *Klassenkampf in der Diaspora*, Wien 1975).

³⁰⁹ Kalinin, som formellt var Sovjetunionens statsöverhuvud, medgav 1934 att den judiska nationaliteten var den enda i Sovjet som inte hade något territorium. Han försökte rättfärdiga bildandet av en judisk autonom region i Fjärran östern 1934. Huvudstad var Birobidzjan. Det var ett område som inte beboddes av judar, och det var ett sätt att undvika att ge dem en egen stat i västra Sovjet där de egentligen bodde. Trotskij kallade Birobidzjan för en ”byråkratisk fars”.

³¹⁰ Frasen ”träskallarnas socialism” kom ursprungligen från Bebel. I ett brev till Bernstein 1881 skrev Engels att han aldrig hade läst något så idiotiskt och barnsligt som antisemitisk litteratur (*MEW*. 35, s. 214). Tio år senare fördömde han, i ett brev till *Arbeiterzeitung* i Wien (9 maj 1890), antisemitismen kraftfullt (*MEW*. 22, s. 49) och ett år senare uttryckte han i ett brev till Bebel tillfredsställelse över det faktum att många judar under tryck från antisemitismen anslöt sig till socialdemokratin (*MEW*. 38, s. 228).

³¹¹ Chushichi Tsuzuki, *The life of Eleanor Marx, 1855-1898*, Oxford 1967.

allmänhet.³¹² Därför borde man inte bara se dessa antisemitiska tendenser som ett uttryck för en förkapitalistisk småborgerlig mentalitet, utan som dagens militaristiska och chauvinistiska ideologi och som sådan skulle man kraftfullt gå emot den.³¹³

1914 redigerade Lenin å den bolsjevikiska dumafractionens vägnar ett lagförslag om att avskaffa alla begränsningar av judarnas rättigheter. I kommentarerna till detta förslag skrev han:

De svarta hundradena [ultrahögerns väpnade band] genomför en hatfylld agitation mot judarna. Purisjkevitjs [en ledare för yttersta högern i duman] anhängare försöker göra den judiska nationen till syndabock för sina egna missdåd. Därför framhäver det ryska socialdemokratiska arbetarpartiets fraktion i sitt lagförslag de godtyckliga förföljelser som judarna utsätts för.³¹⁴

Av Andra och Tredje internationalens alla framträdande marxister var det bara Trotskij som utvecklade de positiva aspekterna i Rosa Luxemburgs och Engels idéer till en mindre förenklad och mekanisk hållning till den judiska frågan. Bakgrunden till detta var hans erfarenheter som ung med de svarta hundradenas antisemitism, pogromerna mot revolutionen 1905 och den ökända rättegången mot Beilis 1913.³¹⁵ Vid denna tidpunkt förkastade han ännu inte Kautskys tes att judarna inte utgjorde en nation. Men från tidig barndom hade han varit ytterst känslig för orättvisor och var av naturen benägen att protestera mot varje form av förtryck. I hans tidiga skrifter om den judiska frågan hittar vi en mycket större solidaritet med offren för antisemitismen än vad som var fallet med Kautsky, Victor Adler, Otto Bauer eller till och med Lenin och Rosa Luxemburg.

Samtidigt var han ursinnig över det barbari han bevittnade under tsarismen. I pogromerna, lögnerna, svarta hundradenas brutalitet och orättvisorna under rättegången mot Beilis, såg han ett uttryck för detta barbari. Revoltera mot förföljarna, identifiera sig med de förföljda; det stimulerade en ny hållning till den judiska frågan, en hållning som gick utöver det som Engels och Luxemburg hade uppnått.

Under den ryska revolutionen 1917 och det efterföljande inbördeskriget blev de inre motsättningarna i Trotskijns uppfattning mer uppenbara.³¹⁶ Han ingrep inte personligen i diskussionen om

³¹² Marx artikel "Om judefrågan" hade en dubbel aspekt som de flesta kritiker missade. Han säger inte bara att samhällets befrielse från kapitalismen skulle bli samhällets befrielse från judarna som en del av storfinansens, utan han utgår också från förutsättningen att judarnas befrielse skulle vara en viktig del i den allmänna befrielseörelsen. Politisk frigörelse, med andra ord lika rättigheter för alla medborgare, inklusive judarna, var progressiv.

³¹³ I sin artikel "Den socialistiska krisen i Frankrike", som skrevs 1900, hade Rosa Luxemburg följande att säga om de franska socialisternas kamp mot reaktionen under affären Dreyfus: "Jaurès hade rätt. Affären Dreyfus väckte reaktionens alla dolda krafter i Frankrike. Arbetarklassens gamla fiende militarismen blottställdes och alla vapen måste riktas mot den. För första gången måste arbetarklassen genomföra en viktig politisk strid. Jaurès och hans anhängare ledde dem i denna kamp och inledde därmed en ny epok i den franska socialismens historia." (*Gesammelte Werke*, vol 1/2, s. 27-28) August Bebel uttryckte liknande tankar. Han gick emot antisemitismen och i ett brev till Engels uttryckte han sitt motstånd mot "alla undantagslagar, alla sorters politiskt och socialt förtryck" (August Bebel, *Briefwechsel mit Friedrich Engels*, Haag 1965, s. 101). Men han hade illusioner om att det fanns socialt progressiva element i den antisemitiska väljarbasen som till slut kunde hitta vägen till socialdemokratien. Victor Adler och under en tid till och med KPD delade denna illusion. Det var ett tragiskt misstag.

³¹⁴ *Collected Works*, band 20. [Har inte hittat sidan för detta citat – öa.]

³¹⁵ Beilis, en ung jude, anklagades 1913 för att mörda barn för att skaffa blod till en hemlig ritual. Trots att han förklarades oskyldig vid två rättegångar försökte den tsaristiska administrationen verkligen bevisa att judar använde kristnas blod vid vissa ritualer. När kriget inleddes påföljande år gick polisen och militären omedelbart till aktion mot judarna. Trotskijns artikel om fallet Beilis stod att läsa i *Die Neue Zeit* nr 9 1913. Se Joseph Nevada, *Trotsky and the jews*, Philadelphia 1971 samt Robert Segal, *The tragedy of Leon Trotsky*, Harmondsworth 1983, som innehåller en kritik av Nevadas bok.

³¹⁶ Detta är uppenbart i det kapitel som ägnas åt den nationella frågan i hans *Ryska revolutionens historia*. Till en början nämner han inte judarna bland raden av förtryckta nationer, trots att de var numerärt starkare än lituerna, esterna och letterna. Men sedan skriver han: "Denna formella jämlikhet gav judarna mest av alla, eftersom lagarna som begränsade deras rättigheter hade nått antalet 650." (*Ryska revolutionens historia, del 3*, s. 21). Uppenbarligen var de en förtryckt minoritet. Trotskij inriktade sig också helt på den judiska bogarklassen och intelligentsian, och

judarnas ställning. Det judiska problemet ingick inte i hans agitation under perioden före oktoberrevolutionen. Han agerade inte under partiets interna debatt om förslaget från *Jewsektia* att betrakta judarna som en nationalitet utan territorium. Men till skillnad från andra ledande ryska revolutionärer av judisk härkomst blev han alltmer medveten om sitt eget judiska ursprung och den politiska reaktionen därpå bland betydande delar av den ryska befolkningen.

Trotskij var utan tvekan statens och partiets andre man. Han var Röda arméns oomtvistade ledare. Kontrarevolutionen koncentrerade sitt hat mot Trotskij på grund av hans judiska ursprung, mycket mer än i fallet Felix Dzerzjinskij, ledare för tjekan. Kontrarevolutionens mest reaktionära delar utnyttjade Trotskij's judiska ursprung för att hetsa de verkliga eller latent antisemitiska strömningarna inom småbourgeoisien och proletariats mer efterblivna delar mot revolutionen. Det var därför Trotskij vägrade sätta sig på vissa positioner i staten.³¹⁷ Vid centralkommitténs möte 26 oktober 1922 föreslog Lenin att Trotskij skulle bli förste vice ordförande för folkkommisariernas råd, vilket var liktydigt med att vara utsedd som Lenins efterträdare till posten som regeringschef, men Trotskij avböjde, med sitt judiska ursprung som motivering.³¹⁸

Trotskij var mer än revolutionens övriga ledare, inklusive Lenin, medveten om den aktiva antisemitismens potentiella fasor.³¹⁹ Petljuras pogromer i Ukraina, med mer än etthundratusen oskyldiga offer, främst kvinnor, barn och äldre (det största antalet judiska offer innan nazisternas folkdöd), var en traumatisk chock för Trotskij. Han var orubblig i sitt beslut att ta itu med förövarna av dessa grymheter och han lät inte sitt judiska ursprung, eller det faktum att reaktionärerna kunde använda det mot honom, hindra honom i sin hårda kamp mot kontrarevolutionen.

Liksom övriga bolsjevikiska ledare hoppades Trotskij att de nya samhällsförhållandena i Sovjetunionen, den allmänna utbildningen och den dominerande ideologin gradvis skulle innebära minskade antisemitiska fördomar och beteenden. De första exemplen på stalinfraktionens till en början förtäckta men efterhand alltmer systematiska utnyttjande av antisemitismen i kampen mot oppositionen var ett hårt slag för Trotskij.³²⁰ Det följdes av en ökande både officiell och traditionell antisemitism i Sovjetunionen under massutrensningarna.³²¹ De värsta yttringarna av denna antisemitism visade sig under pakten mellan Hitler och Stalin, och ännu en gång mellan 1950 och 1952, tidpunkten för "läkarkomplotten". (Läkarna, varav många var av judiskt ursprung, anklagades för att ha mördat Andrej Zjdanov och för att konspirera för att döda höga regeringstjänstemän). Under denna period krossade Stalin den judiska kulturen i Sovjetunionen och under förevändning att bekämpa sionismen ägde det rum en omfattande spridning av antisemitisk litteratur. De långsiktiga katastrofala konsekvenserna av detta brott med den bolsjevikiska traditionen är uppenbara än idag.³²²

förbisåg helt det judiska proletariats och halvproletariats existens.

³¹⁷ Se *Mitt liv*, s. 220.

³¹⁸ Victor Danilov i *History workshop journal*, Oxford 1990.

³¹⁹ Som ledare för Röda armén hade Trotskij mer än de andra revolutionsledarna mellan 1918 och 1920 rest kors och tvärs i landet i sitt berömda tåg, och han var personligen mer bekant med stämningarna inom befolkningen, i synnerhet de små och mellanstora bönderna.

³²⁰ Han uttryckte detta i ett brev till Bucharin 4 mars 1926: "är det sant, är det möjligt, att det i vårt parti, i Moskva, i ARBETARCELLERNA, ostraffat sprids antisemitisk propaganda?!" (citerat i Isaac Deutscher, *Den avväpnade profeten*, s. 155)

³²¹ Trotsky, "Thermidor and anti-semitism". Artikelnen är daterad 22 februari 1937 och trycktes första gången i den amerikanska tidskriften **The new international**. Jean-Jacques Marie visar att sovjetiska judar, främst invånare i städerna, redan 1926 utgjorde 25 procent av de sovjetiska funktionärerna (byråkratin). 1939 var 40 procent av de judiska familjeöverhuvudena funktionärer, mot 17,2 procent av de genomsnittliga sovjetiska familjerna. I Stalins ögon gjorde detta faktum de sovjetiska judarna till en enkel syndabock för massornas hat mot byråkratin (*Les derniers complots de Staline*, Bryssel 1993, s. 212).

³²² Angående antisemitismen i dagens Ryssland, se Ernest Mandel, *Beyond perestroika*, s. 18-20.

Men den ökande antisemitismen i Sovjetunionen var obetydlig i jämförelse med den tragedi som började utvecklas i Europa. Efter Första världskriget växte det i många europeiska länder fram ett ökande antal antisemitiska organisationer, i sista hand resultatet av krisen för det kapitalistiska systemet. Men denna utveckling nådde ett kvalitativt nytt stadium när NSDAP, det nazistiska partiet i Tyskland, erövrade en massbas och väljarkår och blev ett effektivt maktinstrument som använde terror för att uppnå den tyska storfinansens, den tyska härskande elitens, nationella och internationella mål. Hitler hade tillgång till de politiska och tekniska medlen för att tillämpa sin egen speciella ideologi, en sorts socialdarwinism som hade sin grund i en biologisk rasism.³²³ Allra senast från 1939 var målet folkmord. I och med invasionen av Sovjetunionen 22 juni 1941 var Hitler redo att systematiskt tillämpa denna politik.³²⁴

Trotskij var väl medveten om banden mellan kapitalismens strukturella kris, det nazistiska tredje rikets mordiska dynamik och de europeiska judarnas öde. Precis som judarnas frigörelse hade symboliserat de medborgerliga rättigheternas historiska utveckling under kapitalismens uppgångsperiod, uttryckte nu begränsningarna och avskaffandet av judarnas medborgerliga rättigheter i koncentrerad form den reaktionära utvecklingen sedan 1914. Det sista kapitlet i Trotskijs självbiografi *Mitt liv* har titeln ”En planet utan visum”, en fras som han också använde för att beskriva de europeiska judarnas situation i det manifest om kriget som han skrev i maj 1940.³²⁵ Regeringskonferensen i Evian 1939, som nazisterna behandlade med förakt, erbjöd bara några få hundra passvisa till de många miljonerna judar som hotades i Europa.³²⁶ Det som krävdes var naturligtvis en massevakuering av de europeiska judarna.

Trotskij visste att den intensiva imperialistiska kamp om världsherravälde som skulle bli resultatet av uppkomsten av fascistiska och halvfascistiska regimer i Europa också skulle innebära de europeiska judarnas fysiska utrotning. I sitt ”Upprop till de amerikanska judarna” från 1938, skrev han:

Det är inte svårt att föreställa sig vad som kommer att hända med judarna om världskriget bryter ut. Men även utan ett krig kommer den framväxande världsomfattande reaktionen med säkerhet att leda till judarnas fysiska utrotning.³²⁷

Denna förvissning blev den slutliga drivfjädern för Trotskij att ändra uppfattning om en avgörande aspekt av den judiska frågan. Från och med 1937 erkände han den judiska nationens rätt till en egen stat, åtminstone i de områden där de utgjorde en självständig befolkning med ett eget språk. Redan 1934 hade han skrivit:

En arbetarregering måste skapa bästa möjliga förutsättningar för judarnas, liksom för alla andra nationers, kulturella utveckling. För de judar som så vill innebär det egna skolor, egen press, egen teater, såväl som ett eget territorium att administrera. Det är så proletariatet kommer att handla när det härskar över hela jorden. Det kommer inte att finnas några begränsningar när det gäller den nationella frågan. Det måste tvärtom finnas materiell hjälp till alla nationaliteters och etniska gruppers samtliga kulturella behov. Om en eller annan nationell grupp är ämnad att försvinna (i nationell mening) då kan det bara vara som ett resultat av en naturlig process och inte konsekvensen av några territoriella, ekonomiska eller administrativa svårigheter.³²⁸

³²³ Socialdarwinism ska inte sammanblandas med extrem nationalism eller chauvinism.

³²⁴ I absoluta tal är antalet offer för det imperialistiska förtrycket i Indien och imperialismens massterror i Kina under Andra världskriget lika med, om inte större än, antalet judiska offer för nazismens folkmord. Skillnaden är att varken Storbritannien eller Japan hade som mål att mörda alla indier eller alla kineser. Det var Hitlers mål – att mörda varje judisk man, kvinna och barn. Sinter och romer (zigenare) hotades också av utrotning.

³²⁵ ”Det imperialista kriget och den proletära revolutionen”, i *Writings of Leon Trotsky 1939-1940*, New York 1973.

³²⁶ Den sionistiske ledaren Ben Gurion, och Naum Goldmann, förutsåg också förintelsen. Se David Ben Gurion, *Israel. A personal history*, Tel Aviv 1972, s. 50.

³²⁷ Trotskijs ”Appeal to American jews” finns i *Leon Trotsky on the jewish question*, New York 1970.

³²⁸ *Ibid.*

Tre år senare uttryckte han en liknande uppfattning:

Angående den judiska frågan kan jag först och främst säga att den inte kan lösas inom ramen för det kapitalistiska systemet, och inte heller kan den lösas av sionismen. En gång i tiden trodde jag att judarna skulle införlivas i de folk och kulturer de levde bland. Det var fallet i Tyskland och till och med i Amerika och av det skälet kunde man göra en sådan förutsägelse. Men nu går det inte att säga det...

Den territoriella frågan är väsentlig därför att det är lättare för människor att genomföra en ekonomisk och kulturell plan när de lever tätt samman...

[Det] är nödvändigt för den kulturella utvecklingen... Om judarna önskar det, så har socialismen ingen rätt att förneka dem det.³²⁹

Även om Trotskij ändrade uppfattning i den territoriella fråga, så förändrade detta inte hans fullständiga förkastande av sionismen.³³⁰ På sin höjd kan man från denna analys dra slutsatsen att han inte skulle ha förkastat rätten till en begränsad statlig självständighet för den hebreisktalande minoriteten i Palestina.³³¹

Trotskij's formulering lägger helt riktigt betoningen på den berörda nationella/etniska gruppens rätt att välja. I den konkreta situationen i Sovjetryssland mellan 1918 och 1923, skulle den jiddischtalande befolkningen i Ukraina, Vitryssland och på Krim troligen ha valt en judisk stat, medan de rysktalande judarna i Moskva, Petrograd, kanske Kiev, Odessa och Charkov skulle ha förkastat det.³³² Men de sistnämnda skulle då haft friheten att bo var de ville och skulle inte tvingats ha beskrivningen "judisk" i sina pass. Det hade varit en positiv lösning av konflikten: "bevara nationaliteten eller assimilering".

Trotskij's analys av den dåtida antisemitismen och hans erkännande av de självständiga judiska befolkningarnas rätt till en territoriellt och politiskt säker nationell tillvaro utgjorde en sammanhängande enhet och ett avgörande steg framåt i marxisters inställning till den judiska frågan.³³³ Vi hävdar inte att detta var den historiska materialismens sista ord om den judiska frågan. I denna, såväl som varje annan historisk debatt, finns det troligen inget sista ord. Det fanns fortfarande svagheter i Trotskij's inställning på 1930-talet, bland annat att han underskattade de kulturella och religiösa orsakerna till att antisemitismen fortlevde och förvisso till att den judiska identiteten överlevde.³³⁴ De franska marxisterna Maxime Rodinson och Vidal Naquet har, liksom även andra historiker, helt riktigt påpekat detta. Denna svaghet i Trotskij's analys är än mer överraskande eftersom detta kulturella och religiösa element är ytterligare ett exempel på den bristande överensstämmelsen mellan ideologiska och samhällsekonomiska fenomen som spelade en så viktig roll i hur han tog itu med frågan om fascismen och den nationella frågan, vilket vi redan påpekat i ett tidigare kapitel.

Men på det hela taget utgjorde Trotskij's analys av den judiska frågan ett kvalitativt framsteg jämfört med vad andra marxister hade uppnått, inklusive Marx och Engels själva. Det är därför ingen överraskning att de viktigaste marxistiska bidragen till den judiska frågan efter Trotskij's död kommer från författare som vi kan beskriva som Trotskij's elever: Abraham Leons *Marxismen och judefrågan*, Isaac Deutschers *The non-jewish jew in history*, Nathan Weinstocks *Le pain de la*

³²⁹ "Intervju med den judiska dagstidningen, Forward", i *Writings of Leon Trotsky 1936-1937*, New York 1978, s. 102 ff.

³³⁰ Se Trotsky, "En resa till Palestina" (14 februari 1939), i *Writings of Leon Trotsky, Supplement 1939-1940*, s. 827-828.

³³¹ Trotskister i Israel kräver en omvandling av den sionistiska staten till ett tvånationers Palestina.

³³² Se även Nora Levin, *The jews in the Soviet Union since 1917*, New York 1988.

³³³ För marxister är federalismen den bästa – den enda möjliga – lösningen för nationaliteter som lever i blandade befolkningar på ett utsträckt område.

³³⁴ Religioner och kulturella traditioner är ingalunda identiska. Exempelvis förhindrade de indiska judarnas olika kulturella och språkliga traditioner dem från att enas i en enda nation trots deras gemensamma religion.

misère; och åtminstone till viss del Enzo Traversos *Le marxisme et la question juive*.

Perioden efter Andra världskriget har sett en ny utveckling som paradoxalt nog verkar bekräfta Andra internationalens ursprungliga analys. Som ett samlat resultat av nazisternas folk mord och den långa ekonomiska uppgången efter kriget har det skett en allmän avproletarisering av de största judiska befolkningsgrupperna (USA, Sovjet, Storbritannien, Frankrike), med undantag för staten Israel själv. Den stora majoriteten av den judiska befolkningen införlivades i mellanbourgeoisien och intelligentsian. Även i själva Israel blev den judiska arbetarklassen i viss utsträckning en arbetararistokrati i jämförelse med de arabiska lönearbetarna.

De traumatiska psykologiska och politiska resultaten av nazisternas folk mord, och den därav följande känslan av skuld från den icke-judiska befolkningens sida, fick till resultat att antisemitismen under årtionden blev en marginell företeelse i Europa och Nordamerika. Den sionistiska statens strukturella beroende av USA-imperialismen påverkade också judarnas ideologiska och politiska utveckling: det skedde en allmän högervridning inom den judiska befolkningen. Den var inte längre den traditionella rekryteringsbasen för en radikal vänsterpolitik.

Men sedan 1980 har denna utveckling avstannat. I och med den allmänt ökande fattigdomen och osäkerheten i Västeuropa och Nordamerika, och de fruktansvärda sociala konsekvenserna av stalinismens sammanbrott i Östeuropa, har det skett en förnyad tillväxt av antisemitismen. Många judiska grupper upplever att den ekonomiska depressionen har satt stopp för den sociala resan uppåt. Hur stark denna trend kommer att bli är svårt att säga. Och staten Israel erbjuder ingen lösning på något av dessa problem.

För första gången sedan 1941 kan revolutionära socialister som konsekvent kämpar för mänskliga rättigheter, mot varje form av antisemitism och diskriminering, och som förkastar både stalinismen och kapitalismen, vinna gehör inom det judiska folket som än en gång hotas av detta samhälle.

Kapitel 11 Trotskij som litteraturkritiker

Från tidig ålder var Trotskij en passionerad slukare av litteratur. De många recensioner av klassiska och dåtida författare som publicerades innan han återvände till Ryssland 1917 är bevis på detta. Jean van Heijenoort skriver att Trotskij under sin landsflykt i Turkiet, Frankrike och Norge alltid tog två timmar ledigt efter lunch för att vila och läsa romaner.³³⁵ Men dialektiken mellan det allmänna och det specifika, det abstrakta och det konkreta, det teoretiska och det praktiska, som dominerade Trotskijs tänkande, ledde oundvikligen till att hans passion för litteratur gick utöver att bedöma enskilda författare och verk till mer övergripande teoretiska överväganden.

Trotskij hade en mycket livlig känsla för den folkliga litteraturens sociala effekter, och han var en av de första som insåg filmens enorma folkliga inflytande.³³⁶ Med sin förmåga att nå och påverka miljontals människor skulle böcker och filmer vara ett absolut nödvändigt verktyg för att skola massorna, utveckla klassmedvetandet och senare bygga ett klasslöst samhälle. Men denna generalisering besvarade inte en annan fråga: under vilka förhållanden kan de fullfölja denna funktion, under vilka förhållanden kan de gynna den stora massan av lönearbetares självförståelse, självaktivitet och självförverkligande?

För att närma sig en lösning på denna fråga betraktade Trotskij den från båda håll: författaren som konstnär och läsaren som konsument av konst.³³⁷ I sina skrifter om litteratur och konst visade han en djup förståelse för det specifika med konst och konstverk, och dessa skrifter är ett imponerande exempel på enheten mellan teori och praktik, mellan praktik och känslighet.³³⁸

Enligt Trotskij uttrycker konsten människans behov av harmoni och att fullständigt utnyttja alla möjligheter som livet har att erbjuda. Det kan hon inte finna i klassamhället. Därför är varje äkta litterärt verk samtidigt en protest mot en otillräcklig mänsklig social verklighet. Han gör därför en grundläggande skillnad mellan författare som Marcel Proust, som bara betraktar sin egen navel, och de författare vars arbeten skildrar en social verklighet och samhällsproblem som läsaren kan känna igen som sina egna.

Mer allmänt intog Trotskij en ganska positiv inställning till intelligentsians sociala kvalitéer, vilka skilde den från småbourgeoisien inom handel och industri och från bönderna:

dess yrkesband till samhällets kultursektorer, dess förmåga till teoretiska generaliseringar, dess flexibla och rörliga tänkande, dess intellektualitet. Ställda inför det ofrånkomliga faktum att hela samhällsapparaten har övergått i nya händer, kommer Europas intelligentsia att kunna bli övertygade om att de på detta sätt upprättade förhållandena inte bara inte kommer att slunga ner dem i avgrunden, utan tvärtom kommer att ge dem obegränsade möjligheter att använda de tekniska, organisatoriska och vetenskapliga krafterna.³³⁹

Åtminstone under de specifika förhållandena av inbördeskrig och minskande produktivkrafter i Sovjetryssland, visade sig denna förutsägelse vara alltför optimistisk. Men efter 1921 blev den alltmer korrekt.

Men den kreative författaren skriver inte sina romaner och dikter som en alkemist, som använder laboratoriets instrument och verktyg för att söka efter guld eller ungdomens hemligheter. Hans egen

³³⁵ Se Jean van Heijenoort, *With Trotsky in exile*, Cambridge, Mass. 1978.

³³⁶ För Trotskijs uppfattning om film, se hans *Vardagslivets problem*, på marxistarkiv.se

³³⁷ Trotskij använde det oväntade men träffande uttrycket: ”Varje konstnär skapar med sina nerver.”

³³⁸ Trotskij var också en av litteraturens ”praktiker”, en av nittonhundratalets främsta stilister.

³³⁹ ”Intelligentsian och socialismen” (1910), i *The Fourth International 1964/65*.

personlighet, hans egna känslomässiga erfarenheter fungerar som en länk mellan den övergripande otillräckliga sociala verkligheten och det individuella konstverket. Konst är alltid en förbindelse mellan mänsklighetens historia och individens öde. Det Trotskij värderade mest hos en författare var därför ärlighet i förhållande till sig själv och andra, kännetecknen vilka han beskrev som spontanitet och äkthet.³⁴⁰ Hyckleri uppstår till syvende och sist ur självbedrägeri, och självbedrägeri leder oundvikligen till att man lurar andra.

Jämte spontaniteten ansåg Trotskij författarens vilja vara viktig när man bedömer ett litterärt verk, en vilja som i allmänhet återspeglades i romanens karaktärer. Trotskij ogillade starkt passiva människor, människor utan egen vilja, som förlikade sig med ett omänskligt öde. Därav hans negativa inställning inte bara till Proust och Giraudoux, utan även till Dostojevskij.³⁴¹ Uppror, förkastande, motstånd mot allt som var omänskligt och människofientligt, var för Trotskij en elementär mänsklig plikt. Bara ett sådant instinktivt förkastande kunde slutligen leda till en förståelse för behovet av socialismen, ett klasslöst samhälle, en förståelse för behovet av en revolution. Därav hans stora beundran för Balzac och Tolstoj, oberoende av deras ideologiska begränsningar. Dessa författare presenterade levande, aktiva människor, människor som med större eller mindre framgång försökte avgöra och förändra sitt eget öde.

Spontanitet, äkthet, ärlighet och en stark vilja – det var kreativitetens viktigaste förutsättningar, och de krävde en absolut självständighet. Precis som vetenskapsmannen Marx hyste det största förakt för forskare som förfalskade resultaten från sin forskning eller anpassade sig till tidens krav, föraktade även Trotskij i egenskap av verklig författare de romanförfattare som anpassade sin penna till kassörens, de härskande klassernas, statens eller partiledningens krav. *Utan självständighet, med andra ord utan moralisk integritet, finns det ingen äkta konst.*

Det innebar naturligtvis inte att Trotskij hade någon illusion om att den enskilde konstnären eller författarens tänkande och verk kunde stå fria från allt socialt inflytande. Ingen författare kan stå utanför sin egen tid eller sitt eget samhälle, eller skriva utan att medvetet eller omedvetet uttrycka inflytandet från samhällsrörelser och samhällsintressen. Men partianda (medveten, halvt medveten eller omedveten) är en sak, objektivitet och ärlighet är något helt annat. En författare kan vara passionerat för det existerande samhället, kan försvara dess intressen och kan vara övertygad konservativt reaktionär. Men han kan bara vara en stor författare om han förmedlar detta budskap på ett sätt som inte förvanskar verkligheten, med andra ord om han inte lurar sig själv och andra. Därför var Goethe och Balzac lysande och stora författare trots sin konservativa ideologi. Det var även den konservativa anarkisten Tolstoj.

Det som gäller författare med en reaktionär ideologi gäller även, ja kanske till och med ännu mer, författare som betraktar sig som progressiva eller socialistiska. Författaren kan fördöma klassamhället, hylla revolutionen, beundra proletariats kamp – men utan att försköna, utan att beskriva verkligheten på ett oärligt sätt, utan att måla en bild av förhållanden som inte existerar, utan pretentioner. Som Lenin sa: endast sanningen är revolutionär. I Trotskijns ögon var Emile Zola, Anatole France, Ignacio Silone, Marcel Martinet och i synnerhet Jack London stora författare; Aragon, Simonov och Barbusse (förutom *Elden*) var det inte.

Kravet att en författare skulle vara absolut oberoende innebar att arbetarstaten skulle avstå från alla sorters ålägganden eller inblandning. I sin *Litteratur och revolution*, som skrevs 1924,³⁴² insisterade Trotskij bestämt på detta. En resolution från centralkommittén 1925, som Trotskij hade inflytande över, sa:

Den kommunistiska kritiken måste vara fri från all form av anspråksfull, halvbildad och

³⁴⁰ Detta citat kommer från sammanställningen *Litteratur och revolution*, på marxistarkiv.se.

³⁴¹ Se Pierre Naville, *Trotsky vivant*, Paris 1962, s. 96.

³⁴² Den första engelska utgåvan publicerades av International publishers i New York 1925. Den gavs ut på tyska i Wien 1924.

självbelåten kommunistisk överlägsenhet... Partiet är för fri konkurrens mellan litterära skolor och strömningar... Varje annan lösning vore formell och byråkratisk... Partiet kommer inte att ge någon grupp monopol över den litterära produktionen. Partiet kan inte ge någon grupp en monopolställning, inte ens en grupp som är helt proletär i sina uppfattningar. Det vore detsamma som att krossa den proletära litteraturen självt. Partiet ser det som nödvändigt att utrota varje sorts godtycklig och okunnig administrativ inblandning i litterära frågor.³⁴³

Detta är alternativet till Zjdanovs ”kulturpolitik”, till Maos machiavelliska paroll ”Låt hundra skolor blomma”, som bara var en fälla för ”högeravvikare” som förtrycktes när de verkligen blommade. Kravet på författarens fullständiga oberoende riktas inte bara mot Sovjetunionens despotiska byråkrati. Det riktas också mot den borgerliga staten och kapitalisterna som utsätter konstnären för både politiska och ekonomiska påtryckningar. Ibland verkade de båda gemensamt: under Andra världskriget pressade Kreml de brittiska myndigheterna att förhindra George Orwell från att ge ut sin satir *Djurfarmen*.³⁴⁴

Men myntet har en andra sida: frihet och objektivitet innebär inte samma sak som att inte ta ställning eller att avhålla sig från att försvara arbetarnas intressen. I *Litteratur och revolution* uttalar sig Trotskij bistert om ett flertal litterära strömningar, exempelvis symbolisterna, formalisterna och futuristerna. Han var också mycket kritisk mot revolutionens ”medlöpare”, såsom ”Serapionbröderna” och Vsevolod Ivanov. Varje annan hållning vore oseriös och ologisk. Man kan inte kräva att andra ska åsiktsfrihet och frihet att kritisera samtidigt som man själv förnekar sig det. Man kan inte kräva att marxister ska avstå från marxistiska kriterier när de bedömer ett litterärt verk.

Det är därför ingen motsättning mellan de två delarna i *Litteratur och revolution*: den del där Trotskij kräver att arbetarstaten inte ska ingripa mot författare och den del där han formulerar egna ytterst kritiska bedömningar av både ryska och utländska författare.

Han prisade Majakovskij och Jesenin högt, och han beskrev deras tragiska öde som en produkt av den sovjetiska termidoren. I sin bedömning av Maxim Gorkij urskiljer han två perioder i författarens liv. Den unge Gorkij utvecklades från en nyckfull kringvandrande poet till en författare som under inflytande från revolutionen 1905 gick över till proletariatets sida. Samtidigt blev denne själv lärde författare en passionerad försvarare av det som kallas ”kulturskatten”. Det gjorde honom kritisk mot vad han betraktade som oktoberrevolutionens värsta överdrifter. Detta var den bro som gjorde det lättare för Gorkij att senare gå över till Stalins auktoritära grupp, trots hans politiska uppfattningar 1917. Då började den andra, icke produktiva perioden av hans liv. Gorkij dog, sa Trotskij, när han inte hade något mer att säga. Men ”den store författaren, den stora människan, satte sin prägel på en period i historien. Han hjälpte till att öppna nya historiska vägar.”³⁴⁵

Denna dubbla aspekt hos Trotskijs litterära kritik härstammar ur en mer grundläggande uppfattning, som han delade med Lenin och delvis med Bucharin: förkastandet av myten om en ”proletär kultur”. Proletariatet är en förtryckt klass i det borgerliga samhället och under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism är den fortfarande en kulturellt underutvecklad klass. Under diktaturen är det alltså inte dess uppgift att skapa en proletär kultur. Dess främsta uppgift är att tillägna sig den förborgerliga och borgerliga kulturens värdefulla delar. Det öppnar vägen för de första elementen till en framtida socialistisk kultur. Det kommer att uppstå en magnifik socialistisk kultur, men ingen proletär kultur.³⁴⁶

³⁴³ Citerat ur *Victor Serge: Schriftsteller und Proletarier*, Frankfurt am Main 1977, s. 63–64. Det är för mig ett mysterium varför Trotskij aldrig kommenterade Victor Serges romaner, varav en del, som *Naissance de notre force* och *Fallet Tulajev*, är bland detta sekels största revolutionära romaner.

³⁴⁴ Se George Orwell, *The last writings*, Red W.J. West. New York 1988, s. 61.

³⁴⁵ Trotsky, *Portraits – Political and Personal*, New York 1977, s. 160–161.

³⁴⁶ *Litteratur och revolution*, s. 109–111. Den amerikanske romanförfattaren James T. Farrell, som senare anslöt sig till den trotskistiska rörelsen, utvecklade en liknande ståndpunkt i sin bok *A note on literary criticism*, som

Dessa ståndpunkter förkastades alltmer av Proletkult-rörelsen, som hade myndigheternas stöd mellan 1932 och 1934. Precis som inom ekonomin och de sociala förhållandena överhuvudtaget var denna ultravänsteristiska period bara en övergång till att befästa den sovjetiska termidoren. Termidors främsta kännetecken när det gäller litteratur och konst är inte den ultravänsteristiska Proletkulten, utan en banal imitation av småborgerlig inskränkthet. Trotskij hade bara förakt till övers för den ”socialistiska realismen”:

Stilen i den nuvarande officiella sovjetiska målarkonsten benämns ”socialistisk realism”. Detta namn har uppenbarligen förlänats den av någon föreståndare för någon konstnärlig avdelning. Realismen består i att man gör pastischer av provinsiella klichéer från mitten av förra århundradet; den ”socialistiska” karaktären uttrycks synbarligen i att man reproducerar med hjälp av retuscherade fotografier händelser som aldrig ägt rum. Det är omöjligt att, utan en känsla av fysiskt obehag, blandad med förfäran, läsa sovjetiska dikter eller romaner, att betrakta reproduktioner av sovjetiska tavlor och skulpturer: dessa verk av funktionärer som beväpnats med penna, pensel eller mejsel förhärsligar under övervakning av funktionärer beväpnade med mausexgevär de ”stora” och ”geniala” ledarna trots att de är i avsaknad av det minsta storhet eller genialitet.³⁴⁷

Men Trotskij var övertygad om att denna den sovjetiska litteraturens och konstens ”babyloniska exil” inte skulle vara för evigt.³⁴⁸ Det ryska och sovjetiska samhällets utveckling under de senaste åren har visat att han hade rätt. Han betonade också konstens och vetenskapens ökande betydelse för socialismens slutgiltiga seger:

Men en framgångsrik lösning av de grundläggande problemen – föda, kläder, tak över huvudet och också läskunnighet – skulle på intet sätt betyda en fullständig seger för den nya historiska principen, alltså socialismen. Endast framsteg för det vetenskapliga tänkandet på en hela folket omfattande grundval och utvecklandet av en ny konst skulle innebära att den historiska sådden inte bara grott utan också gått i blomning. I denna mening är utvecklandet av konsten det främsta provet på varje tidsperiods vitalitet och betydelse.³⁴⁹

Det kan inte finnas någon ren proletär konst eller litteratur. Inte desto mindre kan det i det borgerliga samhället, och ännu mer under övergångsperioden mellan det borgerliga och socialistiska samhället, finnas de första elementen till en socialistisk kultur och litteratur. Det kan återfinnas främst i själva materialet. Trotskij uppmanade författarna att ägna sig åt de aktuella problem och frågor som berör arbetarna – än en gång utan att försköna något.

Dessa den socialistiska litteraturens första början – Trotskij använde ofta frasen ”revolutionär litteratur” – borde vara skolande, i ordets bästa mening (inte formellt didaktisk), i det att den först och främst höjer arbetarklassens allmänna kulturella nivå. Trotskij behandlar här mycket grundläggande problem: att kunna språket och att tala det korrekt, att uttrycka sig klart, att tänka kritiskt, att sätta in händelser i ett större sammanhang, att knyta det personliga ödet till klassens öde, osv. Trotskijs mest framträdande elev i frågan om litteratur och litterär kritik var otvivelaktigt Victor Serge. Han använde termen ”proletär humanism”.³⁵⁰

En annan fråga var hur man skulle överbrygga klyftan mellan litterär produktion och litterär konsumtion, med andra ord hur man skulle uppmantra arbetarna att skriva själva.³⁵¹ Varken Trotskij eller Victor Serge hade illusioner om att detta problem kunde lösas på ett enkelt sätt eller på kort

ursprungligen gavs ut 1936, och kom ut i nytryck i New York 1962. Vi vet inte om Farrell hade läst Trotskijs *Litteratur och revolution* vid den tidpunkten.

³⁴⁷ *Ibid*, s. 181.

³⁴⁸ *Ibid*, s. 177.

³⁴⁹ *Ibid*, s. 1.

³⁵⁰ Se Serge, *op cit*, s. 97 ff.

³⁵¹ *Litteratur och revolution*, s. 136.

tid.

Från en analys av det litterära skapandets problem och den proletära statens litterära och kulturella politik kommer vi nu till ett annat problem: hur ska litteraturen kunna påverka de breda massorna? Vi talar här om dialektiken mellan innehåll och form: vilka sorters litterära uttryck kommer att underlätta för den stora läsande publiken att höja sin kulturella nivå? Hur skildringen görs är av intresse för läsaren. Den måste uppmuntra till ytterligare läsning. Karaktärerna och handlingen måste vara begripliga. De måste påminna läsaren om något han är bekant med, men också leda honom utöver detta till det okända. Den måste vara både underhållande och tankeväckande. Den måste stimulera läsarens kritiska förmåga. När boken är slut måste han ha känslan av att nu veta mer om människor och samhället än innan.

De romaner som Trotskij prisade högt, exempelvis Silones *Fontamara* och Jack Londons *Järnhälen*, hade alla dessa drag. Det finns naturligtvis många fler exempel. Primo Levis *La chiave a stella* (1978, Penguin-utgåva 1987, *The monkey's wrench*), ett av seklets stora litterära verk, skulle ha gjort Trotskij förtjust. Hjälten är en arbetare som ständigt är i konflikt med alla möjliga institutioner som har föresatt sig att styra och manipulera honom, inklusive sovjetbyråkrater. Primo Levi stod faktiskt nära Trotskij's idéer. "Den gamle"³⁵² skulle ha älskat dessa talande ord ur *La chiave a stella*:

Javisst, naturligtvis, vi lade in en protest: vittnen, ytterligare inspektion, rättegång.... Åren har gått men rättsprocessen pågår fortfarande.... Hur tror ni den kommer att sluta? Jag vet redan vad som händer när saker av järn blir till papper. Det slutar illa.

Det innebär naturligtvis inte att romaner och noveller som är otillgängliga för de breda massorna på grund av sin speciella form inte har något estetiskt eller socialt värde. Trotskij förkastade med kraft dessa inskränkta pseudoproletära fördomar mot avantgardistiska eller komplicerade uttrycksformer. Han visste att ett levande skapande inte kan gå framåt utan att avvika från den officiella traditionen och från de etablerade normerna för tankar och känslor, utan att bryta med bilder och språkanvändning som täckts med vanans polityr.

Varje ny riktning inom litteraturen söker mer direkta och äkta förhållanden mellan ord och intryck. Kampen mot hyckleri och skenhelighet blir till en kamp mot falskhet i de samhälleliga förhållandena:

Det är därför varje äkta konstverk alltid bär inom sig en protest mot verkligheten, en medveten eller omedveten, aktiv eller passiv, optimistisk eller pessimistisk protest. Varje ny konstnärlig rörelse har börjat med revolt. Det borgerliga samhället uttryckte under långa perioder av historien sin makt genom att det visste att förena påtryckningar och uppmuntran, bojkott och smicker, för att lyckas med att tygla och assimilera varje "rebellisk" konstnärlig rörelse och placera den på det officiella "erkännandets" plan. Varje "erkännande" av detta slag innebar till sist att döds kampen var nära. Ut ur den legaliserade skolans vänsterflygel eller nerifrån, från den nya skapande bohemgenerationens led steg då en ny rebellrörelse som efter viss tid klev upp för trappstegen mot Akademien.³⁵³

Därför följde Trotskij's spontant välvilliga inställning till den surrealistiska rörelsen. Det ledde 1938, under en resa som André Breton gjorde till Mexiko, till manifestet "För en oberoende revolutionär konst", som formellt undertecknades av Breton och Diego Rivera, även om det i verkligheten hade skrivits gemensamt (om än inte utan kontroverser) av Breton och Trotskij. Samtidigt bildades en "Federation för oberoende revolutionär konst".

Det räcker inte att författaren bekämpar osanning och hyckleri i form och innehåll. Den

³⁵² Den gamle var ett smeknamn som användes inom bolsjevikpartiet om Lenin och som sedan övertogs av Vänsteroppositionen och då kom att användas om Trotskij.

³⁵³ *Litteratur och revolution*, s. 178.

pessimistiska, hopplöse bekämparen av hyckleri, som varken kan hitta eller ens peka på en väg ut ur detta samhälle byggt på falskhet, kommer till slut att försvara den existerande ordningen som den enda möjliga. Den nya stilen i Célines *Resa till nattens ände* fascinerade Trotskij, men han insåg instinktivt de reaktionära elementen hos Céline, vilket senare händelser kom att bekräfta.³⁵⁴

Men den synbarligen pessimistiska Jack London, som i sin roman *Järnhälen* med nästan profetisk intuition beskriver möjligheten av en fascistisk diktatur, är en verkligt revolutionär författare. I Londons bok är det massorna som är den möjliga källan till uppror, till skillnad från Orwells *1984*, där det är några få individer.³⁵⁵ Som litteraturkritiker förblir Trotskij en revolutionär realist. För att medvetet kunna förändra samhället och livet måste man först veta, förstå, inse och förklara. Men han är en realist som införlivar drömmen, ”hoppets princip”, i denna verklighet.

³⁵⁴ Se kapitlet ”Céline och Poincaré” i *Litteratur och revolution*, s. 167-73.

³⁵⁵ *Litteratur och revolution*, s. 175-76.

Kapitel 12 Människan Trotskij

Självsäker, orubblig i övertygelsen om sin historiska uppgift, sträng mot andra och mot sig själv, likgiltig för materiella privilegier och för livets små glädjeämnen och sorger: sådan är den dominerande bilden av Trotskij i historieböckerna och redogörelserna (givetvis om man utesluter det stalinistiska förtalet). Denna bild är inte ett rent påhitt. Den återspeglar vissa sidor av Trotskijs personlighet, hans starka och svaga sidor. Men det är bara vissa sidor. De återger inte hela människan Trotskij, som under fyrtiofem år aktivt deltog i världshistorien.

Under höjdpunkterna i sitt liv kunde han kommunicera direkt med massorna, troligen mer direkt än någon annan socialistisk ledare under detta sekel. Jaurès var också en stor talare, kanske till och med större än Trotskij, men Jaurès hade aldrig tillfälle att tala direkt till revolutionära massor. Förmågan att göra detta är inte bara en fråga om vältalighetens gåva, det är en i högsta grad politisk gåva. De delar av hans natur som nämnts ovan visar oss inte mannen som i stunder av politisk triumf kunde behålla ett stort antal människors stöd och obegränsade beundran, och i stunder av allra bittraste nederlag kunde vinna och behålla mångas nära vänskap. De visar heller inte mannen som, efter stora personliga förluster och bittra besvikelser, ändå kunde ge uttryck för sin historiska optimism, sin tro på mänsklighetens framtid, sin tro på ett samhälle utan våld, sin nästan barnsliga hängivenhet för det vackra i naturen och konsten, och sitt orubbliga ja till livet.

Hans testamente, som skrevs i februari 1940, slutade med orden:

Natasja har just kommit in från gårdssidan och öppnat fönstren så att luften fritt kan komma in i mitt rum. Jag kan se den vackra, gröna gräsmattan nedanför muren och den klara, blå himlen ovanför muren, och solljus överallt. Livet är underbart. Må de framtida generationerna rensa det från all ondska, allt förtryck och allt våld, och njuta av dess rikedom.³⁵⁶

Denna tro på en framtid utan våld var ingalunda uppenbar vid en tidpunkt då det verkade som om två massmördare, Hitler och Stalin, var på väg att segra.

Människan Trotskij som, likt Karl Marx och Friedrich Engels före honom, tillämpade det romerska ordspråket ”Jag är en människa, inget mänskligt är mig främmande” på sig själv, är inte tillräckligt väl beskriven med de karaktärsdrag som räknades upp i början av kapitlet. Hans personlighet, hans tänkande, hans handlingar och hans känslor domineras av tre kännetecken: ett spontant uppror mot varje sorts orättvisa och förtryck som mycket tidigt i hans liv ledde till engagemang i arbetarklassen och dess befrielse; en lika spontan strävan efter förnuft, en förståelse och förklaring av den sociala verkligheten som en förutsättning för att förändra den; en genomgående syn på världen och historien som motsägelsefulla processer under vilka framsteg och bakslag, evolution och revolution, revolution och kontrarevolution, förnuft och irrationalitet, mänsklighet och omänsklighet för en ständig kamp, och vars utgång inte går att förutsäga exakt, med andra ord en syn som var enastående och djupt dialektisk.

Dessa tre grundläggande karaktärsdrag gjorde Trotskij till en revolutionär marxist, en marxist som var mycket kritisk mot den andra internationalens politiska fatalism och tillskrev historiens subjektiva faktor en avgörande roll i vårt århundrades drama.³⁵⁷ De innehöll också en starkt anti-

³⁵⁶ Trotskij, *Den permanenta revolutionens epok*, Halmstad 1969, s. 326.

³⁵⁷ Detta uttrycks på följande sätt i Fjärde internationalens övergångsprogram: ”Den strategiska uppgiften under den närmaste perioden – en förerevolutionär period för agitation, propaganda och organisering – består av att övervinna motsättningen mellan de objektiva revolutionära förutsättningarnas mognad och proletariats och dess avantgardes

dogmatisk del, en förvisning om att *endast de långsiktiga* resultaten av våra politiska handlingar gör det möjligt för oss att bedöma hur förnuftiga, effektiva eller historiskt rättfärdiga de är. Det var därför han under hela sitt liv aldrig var lika politiskt självsäker som Lenin. Vid vissa avgörande tillfällen under sitt politiska liv tvekade han att omedelbart och hänsynlöst kämpa för sin politiska övertygelse, som en av hans närmaste vänner, Adolf Joffe³⁵⁸ skrev om honom i sitt testamente.

Han hade en ovanlig intellektuell förmåga och litterär talang. Trots sviktande hälsa förblev han mycket energisk och hade en arbetsbörda som låg över genomsnittet. Han hade en mycket stark självdisciplin och förväntade sig samma sak av sina närmaste vänner och kollegor. Hans politiska hårdhet, skarpa polemik och bitande ironi påminner om Lenin, med en viktig skillnad: mer än hos Lenin innehöll de en personlig ton som gjorde det så mycket svårare att senare försonas. Bernard Shaw sa en gång, på sitt typiskt sarkastiska sätt, att Trotskij högg huvudet av sina motståndare för att visa att det inte fanns något i huvudet. Under hela sitt politiska liv skedde bara fem försoningar: för en kort period med Bucharin under perioden 1919–22, och med hans svåger Kamenev 1925–27, under många år med sin nära politiska vän, den franske revolutionäre marxisten Alfred Rosmer;³⁵⁹ med Lenin efter februarirevolutionen 1917, och under de sista dagarna av sitt liv med Raymond Molinier och Pierre Frank. Även om han kände sig politiskt överlägsen Bucharin, Kamenev och Rosmer så var hans relation till Lenin efter 1917 som en talangfull kollega och elev till sin lärare. Detta förändrades inte under motsättningarna med Lenin efter 1917, exempelvis om Brest-Litovsk och under fackföreningsdebatten.

Trotskijns begränsade förmåga att försonas efter en diskussion innebar att han var mindre framgångsrik än Lenin att kring sig samla en grupp ledare som – trots hans oerhörda auktoritet – var självständiga och villiga att kritisera honom. Hans närmaste medarbetare var en mer homogen, för att inte säga monolitisk, grupp jämfört med de som arbetade med Lenin. Det fanns förstås färre personer att välja bland. Men det fanns viktiga undantag. Mezjrajontsi-gruppen 1917 omfattade personligheter som Lunatjarskij, Manuilskij, Rjazanov, Uritskij, Joffe och Volodarskij. Även om Lunatjarskij senare blev mycket kritisk mot Trotskij³⁶⁰ och Manuilskij blev stalinist, så förblev Uritskij, Volodarskij och Joffe vänner för livet. Hans närmaste medarbetare i det berömda tåget under inbördeskriget, i synnerhet Skljanskij, Butov, Sermux och hans sekreterare, Glasman, som Stalin drev till självmord, förblev politiska kamrater ända till slutet. Vänsteroppositionens ledning mellan 1923 och 1932 omfattade framträdande personligheter som Christian Rakovskij, Beloborodov, Smirnov och Mratjkovskij, som fungerade som ledning under tio år. Under åtta år arbetade Trotskij också nära med framträdande bolsjevikiska ledare som Preobrazjenskij, Pjatakov, Radek och Smilga innan de kapitulerade för Stalin. Under förberedelserna och grundandet av Fjärde internationalen arbetade han under många år, och trots många meningsmotsättningar, nära med före detta ledare för Komintern som Sneevliet, Andres Nin, Chen Duxiu, James P. Cannon och Léon Lesoil.³⁶¹

omognad (den äldre generationens förvirring och besvikelse, den yngre generationens oerfarenhet)...

Mänsklighetens historiska kris reduceras till det revolutionära ledarskapets kris." *Övergångsprogrammet*, s 10, 11.

³⁵⁸ Trotskij och Joffe blev vänner under Trotskijns landsflykt i Wien. Joffe, som var en skolad och mångsidig revolutionär socialist, led av en nervös sjukdom och behandlades av en av Freuds elever, Alfred Adler. Han gjorde Trotskij medveten om den freudianska psykoanalysens betydelse, och den fascinerade honom under resten av sitt liv. Trots sina hälsoproblem spelade Joffe en nyckelroll under oktoberrevolutionen och vid fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk. Senare blev han en framträdande ambassadör för Sovjetunionen. Han begick självmord 1927. Hans begravning blev Vänsteroppositionens sista stora demonstration i Moskva. Joffe och Christian Rakovskij var Trotskijns närmaste politiska och personliga vänner mellan 1917 och 1927.

³⁵⁹ Alfred Rosmer var en av det franska kommunistpartiets grundare och satt i Kominterns exekutivkommitté (EKKI) mellan 1920 och 1922. Han var medlem i Vänsteroppositionen fram till 1930, då han avgick på grund av politiska och organisatoriska motsättningar med majoriteten. Han och Trotskij försonades 1936 på ett personligt plan.

³⁶⁰ Se Lunatjarskijns porträtt av Trotskij i *Revolutionära silhuetter*, på marxistarkiv.se.

³⁶¹ Trotskijns nära vänskap med Sneevliet, som var ledare för Komintern och deltog i grundandet av de indonesiska och

Till skillnad från den hårdhet han visade under politiska diskussioner, var han i kretsen av sin familj och bland vänner en ytterst varm person. Det betonas starkt av de flesta personer som arbetade med honom. Så här beskrivs han av van Heijenoort:

Trotskij var ytterligt vänlig mot gäster och nya bekanta. Han talade, förklarade, gestikulerade, ställde frågor och var ibland verkligt charmig... Av alla de personer jag såg kring Trotskij mellan 1932 och 1939, var Diego Rivera den som Trotskij mötte med störst värme och öppenhet. När han träffade Rivera var han tillitsfull, naturlig och avslappnad på ett sätt som han inte var med någon annan.³⁶²

Angelica Balabanoff betonade hans anspråkslöshet:

Människor bedöms oftast inte utifrån sina kvalitéer eller brister, utan snarare på grundval av vad som gör att kontakten med dem är behaglig eller svår, och åsikterna om Trotskij var oftast ensidiga eller orättvisa. Våldigt få kände exempelvis till hans självförvållade försakelser. Hade han velat utnyttja de privilegier som hans ställning berättigade honom, kunde han levt under mycket bättre omständigheter.³⁶³

Även om Max Eastman på det hela taget var mycket negativ efter sitt möte med Trotskij på Prinkipo, medgav han att ”Trotskij är den mest anspråkslöse av de kända marxister som jag mött. Han skryter aldrig, talar aldrig om sig själv eller sina egna bedrifter, dominerar aldrig konversationen.”³⁶⁴

Denna uppenbara motsättning mellan den hårde debattören och den ödmjuka människan får sin förklaring när vi påminner oss ett viktigt drag hos människan Trotskij: hans strävan att, skilt från sitt politiska engagemang, bevara ett utrymme för sitt eget privata liv, för sina egna omfattande och varierade privata intressen och känslor. Det var något han delade med Marx och Engels. Av alla stora socialister, inklusive Trotskij, lyckades troligen Rosa Luxemburg bäst av alla med detta. Bucharin liknade i detta avseende Trotskij, men hans intressen var inte lika varierade och djupa. Lenin hade samma önskan, men betraktade det som en frestelse. Han var den mest politiserade av alla de stora socialisterna, och hans arbete styrdes av ett enda syfte. Huruvida denna frivilliga begränsning av privatlivet stärker ens politiska bedömningar, eller ibland gör dem oklara, är utifrån de konkreta historiska erfarenheterna åtminstone osäkert.

I sin biografi beskriver Isaac Deutscher Trotskijs olika intressen och aktiviteter i Wien, där han bodde med hustru och två barn och var korrespondent för *Kievskaja Mysl* (Kievskt tänkande), en allmänt läst radikalliberal dagstidning:

Av alla skildringar att döma levde familjen lugnt och lyckligt. Det revolutionära lejonet var en hängiven make och varmhjärtad far. Angelägen som han var om att hjälpa sin fru, och göra det möjligt för henne att odla sina konstnärliga intressen och delta i den ryska kolonins politiska liv, delade han hushållsbestyren med henne och hjälpte till med att uppfostra barnen. När pojkarna sedan började skolan hjälpte han dem regelbundet med deras läxor och hade tid för detta även under de feberaktiga krigsåren, när familjen hade flyttat till Paris. Sedova för sin del återupptog i Wien arbetet med att ge sin make den konstundervisning som hon påbörjat utan större framgång i Paris 1902. Paret tillbringade många dagar samman i de rika samlingarna i Burgschloss och i de wienska konstsalongerna. Trotskijs intresse för konst växte påtagligt. Under sina täta besök i Paris, London eller München brukade han smita iväg från de politiska

kinesiska kommunistpartierna, varade i sju år. De blev ovänner 1937 kring frågan om den spanska revolutionen. James P. Cannon var ledare för det amerikanska kommunistpartiet. Léon Lesoil deltog i grundandet av det belgiska kommunistpartiet. Chen Duxiu var den kinesiska marxismens fader och grundade det kinesiska kommunistpartiet. Raymond Molinier och Pierre Frank var Trotskijs närmaste män mellan 1930 och 1936, men blev vid den tidpunkten oense kring taktiken i Frankrike.

³⁶² Jean van Heijenoort, *Sept ans auprès de Leon Trotsky*, Paris 1978, s. 47.

³⁶³ Angelica Balabanoff, *Impressions of Lenin*, Michigan 1968, s. 132.

³⁶⁴ Max Eastman, *Great companions*, New York 1959.

sammankomsterna till Louvren, Tate Gallery och andra samlingar och det han skrev under denna period, i synnerhet i sina recensioner av de årliga Wienutställningarna för *Kievskt Tänkande* visar att han hade mer än en dilettants förmåga att förstå vad som rörde sig inom den europeiska konsten. När politik och journalistik endast upptog en del av hans tid fördjupade han sin redan omfattande kunskap om den franska och ryska romanen och den tyska poesin, och även detta speglas i hans litterära essäer från denna tid.³⁶⁵

I sitt porträtt av austromarxisterna pekar Trotskij på revolutionärens två sidor, den rent politiska och den psykologiska:

jag mötte de främsta av förkrigstidens österrikiska marxister, parlamentsledamöter, författare och journalister. Vid dessa möten lärde jag mig inse hur oerhört sammansatt en människas sinne kan vara, och hur långt det är från att passivt anamma vissa delar av ett system till att fullständigt psykologiskt omvandla det i sin helhet, till att omskola sig själv i ett systems anda. En marxistisk psykologi kan bara utvecklas i tider av sociala omvälvningar, då det sker en revolutionär brytning med traditioner och vanor. De österrikiska marxisterna visade sig alltför ofta vara kälkborgare som hade lärt sig delar av Marx teori på samma sätt som när man studerar juridik, och hade levt på den ränta som **Das Kapital** gav dem i avkastning. I det gamla, kejserliga, hierarkiska, högfärdiga och ytliga Wien, kallade de akademiska marxisterna varandra med en sorts känslig förtjusning för "Herr Doktor". Arbetarna kallade ofta akademikerna för "Genosse Herr Doktor". Under de sju år jag vistades i Wien kunde jag aldrig tala fritt ur hjärtat med någon av dessa ledare, och det trots att jag var medlem i det österrikiska socialdemokratiska partiet och som sådan deltog i dess möten och demonstrationer, skrev i partipressen och ibland höll kortare föredrag på tyska. Men samtidigt kunde jag och de socialdemokratiska arbetarna utan någon som helst svårighet finna varandra, när vi träffades på möten eller vid [1:a-]majdemonstrationerna..³⁶⁶

Trotskijs mångsidiga karaktär överraskade många observatörer. Den belgiske socialdemokratiska ledaren Henrik de Man erkänner att han hade svårt att tro på Trotskijs ledande roll vid grundandet av Röda armén. Han träffade Trotskij under landsflykten i Wien, och på Andra internationalens kontor i Bryssel, och betraktade honom som prototypen för "en nervös kaféakademiker utan självdisciplin".³⁶⁷ Han såg att denna bild inte stämde med Trotskij 1917–20. Med sin typiskt halvmarxistiska hållning till saker och ting drog han slutsatsen: revolutionen förändrar människor. Han insåg naturligtvis inte att kärnan till de sidor som visar sig i varje historisk personlighets liv måste ha existerat redan innan.

Denna mångsidighet, med alla sina svagheter, får inte dölja vår övergripande bedömning av hans historiska roll. Hans förvissning om sitt historiska uppdrag var inte resultatet av en överdriven uppfattning om sin egen betydelse. Vid följande vändpunkter i världshistorien ledde samspelet mellan den sociala och personliga utvecklingen till att Trotskij kunde spela en roll som bara han kunde spela:³⁶⁸

1. Under de avgörande veckorna innan oktoberrevolutionen i sovjeten i Petrograd och bland soldaterna i Petrograds garnison, liksom de avgörande dagarna och timmarna under oktoberupproret och i det konkreta sammankopplandet av upproret med den demokratiskt valda andra allryska sovjetkongressen.

2. Under uppbygget av Röda armén och besluten om den politiska och samhällseliga strategi som skulle leda till seger i inbördeskriget och befästa sovjetmakten (1918–20).

³⁶⁵ Isaac Deutscher, *Den väpnade profeten*, s. 112-13.

³⁶⁶ *Mitt liv*, s 143-44.

³⁶⁷ H. de Man, *Gegen den Strom. Memoiren eines europäischen Sozialisten*, Stuttgart 1953.

³⁶⁸ Angående den komplexa frågan om individens roll i historien, se Ernest Mandel, "Individens roll i historien. Fallet med Andra världskriget", i *New left review* 157, London 1986, s. 61–77.

3. När han tidigt insåg omfattningen av byråkratiseringen av partiet, staten och fackföreningarna och beslutsamt förde en kompromisslös kamp mot Stalins fraktion som stödde denna process (1923–27).

4. När han insåg det historiska nederlag som hitlerfascismens seger skulle innebära, och i sina försök att förhindra detta med hjälp av enhetsfronten ”uppifrån och nerifrån” (1930–33).

5. Under sina nästan hopplösa försök att rädda den revolutionära marxismens historiska kontinuitet i ljuset av den internationella arbetarrörelsens historiska nederlag, det ”seklets midnatt” som höll på att omsluta alla (1936–40).

Trotsky har ofta anklagats för dogmatism, exempelvis av den franske filosofen Merleau-Ponty, den amerikanske filosofen John Dewey, och av israelen Baruch Knei-Paz, som skrivit en biografi över honom. Denna anklagelse utgår från en felaktig vetenskapsförståelse och ställer en grundläggande kunskapsteoretisk fråga. Vetenskapliga teorier är alltid preliminära, de är arbetshypoteser som måste ha ett inre samband och kunna bekräftas eller tillbakavisas med hjälp av empiriska data. Därför är både dogmatism (vägran att underkasta en hypotes denna kontroll) och absolut skepticism ovetenskapliga. Men en hypotes vetenskapliga karaktär kan inte förnekas om denna hypotes, exempelvis tesen om att överproduktionen är en inneboende del av det kapitalistiska systemet, har bekräftats av historiska erfarenheter. Att förneka hypotesens vetenskapliga karaktär vore att förfalla till ovetenskaplig vidskepelse. Trotskijs försvar av denna tes och andra lika vetenskapliga teser som är centrala för att förstå detta århundrade tyder inte på dogmatism utan på vetenskapligt allvar.

En annan anklagelse, från exempelvis Merleau-Ponty, gäller frågan om objektivism/subjektivism, som påstås härröra från Marx: ”För de som tror att de känner till framtiden har enskilda händelser ingen mening eller betydelse; framtiden utvecklar sig, hända vad som hända vill.” Men denna slutsats håller inte, den är ett logiskt felslut. Låt oss anta att någon tar för givet att det finns regelbundenheter i historien som är möjliga att bekräfta empiriskt (och som har bekräftats empiriskt). Varför skulle inte en sådan person kritiskt kunna testa hur giltiga dessa regelbundenheter är när det finns nya empiriskt relevanta bevis?

Bakom denna anklagelse mot marxister för ”subjektivism”, som i fallet Trotsky ibland har beskrivits som messianska spådomar, ligger ett misslyckande att förstå marxismens dubbla natur. Marxismen kombinerar en strikt vetenskaplighet med ett oavvisligt krav, som formulerades av den unge Marx och upprepades och ånyo helt och hållet bekräftades av den gamle Marx: ”det *kategoriska imperativet att omstörta alla förhållanden*, där människan är ett förnedrat, förslavat, övergivet, föraktligt väsen.”³⁶⁹

Trotsky uttryckte denna marxismens dubbla karaktär på ett klassiskt och anmärkningsvärt sätt i artikeln ”Sovjetunionen i krig” (25 september 1939):

Om det emellertid medges att det nuvarande kriget inte kommer att framkalla revolution utan ett förtvinande proletariat, så återstår ett annat alternativ: monopolkapitalismens fortsatta nedgång, dess fortsatta sammanväxt med staten och ersättandet av demokratin, där den ännu finns kvar, med en totalitär regim...

Det historiska alternativet är, om man löper linan ut, följande: antingen är stalinregimen ett motbudande steg tillbaka i det borgerliga samhällets omvandling till ett socialistiskt samhälle, eller så är stalinregimen det första stadiet i ett nytt utsugarsamhälle. Om den andra prognosen visar sig vara riktig, kommer naturligtvis byråkratin att bli en ny utsugande klass. Hur betryckande det andra alternativet än må vara, om världsproletariatet faktiskt skulle visa sig oförmöget att fullfölja den mission som pålagts det under tidens lopp, så skulle inget annat återstå än att erkänna att det socialistiska programmet, som baserats på det kapitalistiska samhällets inre motsättningar, slutade som en utopi. Det är självklart att ett nytt ”minimi”-

³⁶⁹ K. Marx, ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning”, i K. Marx/F. Engels, *Filosofiska skrifter*, Staffanstorps 1978, s. 139.

program skulle krävas – till försvar av slavarnas intressen i det totalitära byråkratiska samhället.³⁷⁰

Den första delen i detta argument visar marxismens strikt vetenskapliga dimension. Den andra bekräftar det kategoriska imperativets giltighet, även under extrema förhållanden (som lyckligtvis inte har uppstått).

Jan Meijer, redaktör för *The Trotsky papers*, tror att han har hittat en avgörande motsättning i Trotskij's personlighet, i spänningen mellan hans historiska och omedelbara politiska roll, mellan strategen och taktikern.³⁷¹ Denna spänning är otvivelaktigt verklig. Men den är inte ett drag eller en svaghet som är speciell för Trotskij. Den är ett allmänt antropologiskt kännetecken.

Mänsklig aktivitet är alltid (medvetet, halvt medvetet, omedvetet) målorienterad, det vill säga funktionell. Målet är alltid att genomföra vissa förändringar i individens (eller mänsklighetens eller samhällets) existentiella villkor, i dennes förhållande till naturen eller samhället. Men under den inledande situationens dialektik förändras aktivt subjekt och slutresultat, objektet såväl som subjektet. Slutresultatet kan aldrig exakt förutsägas från början. Slutresultatet kan bli ett helt annat än vad man tänkte sig. Och vår bedömning av resultatet kan variera med tiden. En kortsiktig framgång kan visa sig vara ett misslyckande på lång sikt, eller tvärtom. Dessutom har varje mänsklig handling inte bara ett positivt utan också ett negativt alternativ. Att inte göra någonting, att vara passiv, kan också påverka våra egna och andras liv. Skolastiker anser helt riktigt att underlåtelssynder är lika förkastliga som tjänstesynder.

Den enda slutsats vi kan dra från dessa allmänna observationer är att en perfekt målorienterad politisk handling – perfekt strategi och perfekt taktik – är mänskligt omöjlig. Det enda man kan göra är att göra bästa möjliga val, grundat på största möjliga medvetenhet, bland olika prioriteringar. Trotskij gjorde detta. Men så bra som möjligt är inte perfekt.

De som tillsammans med Trotskij kämpade för en levande revolutionär marxism och för att bygga en revolutionär international, liksom de som fortsatte detta arbete efter hans död, brukar i allmänhet kallas trotskister. Detta begrepp myntades av hans motståndare.³⁷² Trotskij använde det aldrig själv. Fjärde internationalens anhängare föredrar att beskriva sig som revolutionära marxister, eftersom de utöver Trotskij värdesätter de bidrag som andra stora socialister under 1900-talet gjort till den socialistiska teorin och strategin. Men de skäms inte för att kallas trotskister och har absolut inget emot att beskriva sig som det. För dem är Trotskij inte en ny avgud som skall ersätta Stalin i de fyras ökända gudavärld.³⁷³ Han är förvisso ingen ofelbar politisk påve. Liksom Marx, Engels, Luxemburg, Gramsci och andra gjorde Trotskij en del analytiska och politiska misstag. Vår uppgift idag är att undersöka dem kritiskt, och denna kritik är en del av dagens revolutionära socialism.

Men i ljuset av hela detta sekels historiska erfarenhet kan trotskister hävda att bland alla socialistiska tänkare och politiker var Trotskij den som allra klarast förstod vårt århundrades viktigaste problem och föreslog de bästa lösningarna på dessa problem. Att idag kämpa för dessa lösningar är precis lika viktigt för mänsklighetens framtid som det var 1906, 1917–23 eller 1936–40. Det är därför vi är och förblir trotskister.

De antitrotskistiska fördomarna är fortfarande starka inom vänstern i Västeuropa. Jag ska ge ett intressant exempel. I Tyskland har Bernt Rabehl och hans medarbetare gjort ett värdefullt arbete med att på nytt publicerat intressanta artiklar av Kurt Mandelbaum från 1920-talet angående reformismens ideologiska och sociala bakgrund. Kurt Mandelbaum drog 1928 slutsatsen att ”en socialistisk seger för den revolution som inleddes i Ryssland kommer att vara beroende av

³⁷⁰ L. Trotskij, *Till marxismens försvar*, s. 20-21.

³⁷¹ Jan Meijer i *The Trotsky papers*. Vol 2, s. 843–845.

³⁷² Begreppet ”trotskism” myntades första gången av den borgerligt demokratiska politikern och ledaren för kadetpartiet Miljukov.

³⁷³ Syftar på det bland stalinister vanliga bruket att räkna upp Marx, Engels, Lenin och Stalin som sina ”husgudar”.

proletariatets seger i de industriellt utvecklade länderna.”³⁷⁴ Kanske på grund av att han inte kände till det nämnde han inte Trotskij's teori om den permanenta revolutionen eller hans kamp mot teorin om socialismen i ett land. Idag, trettiofem år senare, i kommentarerna till Mandelbaums nypublicerade arbete, ignoreras Trotskij även av Rabehl och hans medarbetare. De räknar upp Rosa Luxemburg, Lukács, Korsch och Mandelbaum, men inte Trotskij, som ursprung till uppfattningen (strategin) om en socialistisk revolution grundad på proletariatets självorganisering och självaktivitet. Detta är ur varje synvinkel oacceptabelt.

Några veckor efter femtioårsminnet av mordet på Trotskij visade den sovjetiska televisionen ett program om honom med titeln (som tagits från hans testamente) ”Livet är underbart”. I denna film beskrivs han som en varm och anspråkslös människa. 17 augusti 1990 publicerade *Izvestija* en artikel om Trotskij där han beskrivs som ”en stor och oförvitlig revolutionär”, partiets och statens andre man.

Dagen efter mordet på Trotskij skrev den tyske författaren Arnold Zweig en imponerande minnesruna. Den publicerades i DDR femtio år senare, 1990:

Lenins död var ett hårt slag för den man som han brukade kalla ”pennan”, och som hade den högst värderade och bäst organiserade hjärna som någonsin krossats av en hammare. Trotskij kom till Lenin från mensjevikerna. Han tog med sig en skatt – sin energi, sitt intellekt och sin revolutionära entusiasm... Under hela sitt liv kämpade L.D. Trotskij för alla oss som älskar en mänsklig civilisation, för vilka denna civilisation är vår nationalitet. Hans mördare, oavsett vem han är, försökte döda denna civilisation, vårt fädernesland. Vår uppgift nu är att rädda Trotskij livsverk från det ständiga hotet om förfall. För Trotskij var detta livsverk världsrevolutionen: enkelt och anspråkslöst uttryckt innebar det att utsträcka den mänskliga kulturen till de hundratals miljonerna analfabeter, eller som Lunatjarskij uttryckte det, ett annat uttryck i ögonen på alla dessa människor.³⁷⁵

Den sydafrikanska författaren Ronald Segal avslutade sin kritiska biografi över Trotskij på ett sätt som liknar Arnold Zweig:

[Trotskij] talar för folkets makt mot de som talar för statens makt. Han talar mot privilegierna för de som talar för andras underkastelse. Han talar för tankens befrielse mot de som bara talar om dess begränsning. Han talar för viljan till motstånd, oavsett vad det kostar, mot de som bara vet hur man talar om att hota oliktänkande.

Det är också i denna revolutionens röst, som förkastar och utlovar, som Trotskij fortfarande talar för mänskligheten... Han talar till en värld där butikerna i vissa länder innehåller sådant överflöd av mat att man lånar ord från geografin för att beskriva dem, samtidigt som man några timmars flygning därifrån ser svälten korsa ländernas gränser utan hänsyn till kravet på pass. Och han kommer att fortsätta att tala så länge överflöd bara är andra sidan av brist, präglad i ett system som hävdar att det är källan till personlig frihet men istället tillhandahåller egendomens fängelse...

Trotskij trodde att människan bara behövde se att den är inburad för att hitta medlen för sin befrielse. Och han riktade sig framför allt mot den bur som finns i medvetandet: arvssynden som anförtror frälsningen till en annan värld, eller den ständigt grundläggande grymhet som genomsyrar ett förgånget av upprepade avskräckande exempel och en framtid av motsvarande ofrihet. Han talar fortfarande för löftet om människans fantasi och förnuft...

I en tidsålder av så mycket enskild meningslöshet: när så många intellektuella sitter och gnäller vid sidan av händelseutvecklingen, och så många konstnärer koncentrerar sig på att lägga patiens med sina sinnen, när politik är en speciell sorts manschettyrke, och soldatlivet kräver samma moraliska investering som krigsmyror, då vittnar Trotskij om den verkliga revolutionärens, den fullständiga människans, skapande kraft... I de långa efterdyningarna efter sitt fall förblev Trotskij sig själv trogen, och besvarade allt dödande kring sig med livsvärme, all

³⁷⁴ Kurt Mandelbaum, *Sozialdemokratie und Leninismus*, Berlin 1974, s. 75.

³⁷⁵ *Sinn und Form* mars–april 1990, s. 317, 320.

förtvivlan med förtröstan. Och därmed talar han för den glädje och det humanitära trots som inte kan finnas i ett nederlag.³⁷⁶

Utifrån Arnold Zweigs och Ronald Segals bedömningar kan vi sammanfatta Trotskijs historiska roll på följande sätt: han införlivade den obändiga viljan att göra motstånd mot allt omänskligt i dagens värld utan hänsyn till sitt eget öde. Detta uttrycks allra klarast i hans kamp mot imperialismen, fascismen och stalinismen. Tillsammans med denna vilja till motstånd, denna kultur av motstånd, fördömer han definitivt all fatalism, undergivenhet eller kryperi. Den grundas i en vetenskapligt och moraliskt stabil övertygelse om att det effektiva kollektiva motståndet ibland kan segra. Under speciella omständigheter har lönearbetarklassen förmågan att konfrontera och störta de förtryckande maktförhållandena. Det är en del av motståndets kultur att skapa de nödvändiga organisatoriska förutsättningarna för detta.

Efter sjuttio år av lögner och förtal, efter femtio år av tystnad: historiens kvarnar mal långsamt, men de mal och mal. I ljuset av det som idag händer i Ryssland och världen tvivlar vi inte på att historien kommer att ge Trotskij full rättvisa.

³⁷⁶ Ronald Segal, *The tragedy of Leon Trotsky*, Harmondsworth 1983, s. 404, 405, 406.